

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

ПОРТРЕТЛАР

ФЕЛЬЕТОНЛАР

ПОРТРЕТЛАР

ҒАНИШЕР

Сўз Ғанишерга

— Тилимни қичитма, жўжахўроз! Айтмадимми, кузда қийқиллаб столнинг тагига кириб кетасан, деб... Эҳ-э, сенинг хўроз бўлишинга ҳали ўн тўрт процент бор. Ҳавони қара, шов этиб ёмғир ёғса нима қиласан, ўн тўрт процент пахтагни лунжинга шўр пахта қилиб боғлайсанми?.. Келаси йил менинг бригадамга ўта қол. Биронта эски кетмонга даста қилиб қўяман!..

Баҳорда кариллаб ҳеч кимга сўз бермаган эдинг, мана энди колхозни орқага тортиб ўтирибсан. Одамим кам эмиш! Э-э, одамнинг кам бўлса, нега қимирлаган жонни битта қўймай ишга солмайсан? Учаскандга пахтага чиқмайдиган отинчалар озми: бировнинг хотини чиқмайди. Бировнинг қизи чиқмайди... Бўйи гўза билан тенг болалар 40—50 кило кўсак терсин, бизга қарашгани шундан-шунга Тошкентдан одам келсин, биз кап-катта бўлиб, шу ерда туриб пахтага чиқмайлик... Уҳ-ў, буларни оналари қизил гулнинг тагида туққанми?! Шунақа оталару шунақа эрларни мажлисга солиб роса туймайсанми? Қулоғидан кўтариб халойиққа кўрсатмайсанми? Кимдан, нимадан тап тортасан?

Одам кам дейсан, мана мену сенга қарашгани Тошкентдан ҳам одам келди. Не-не йигитлар, не-не қизлар... Лекин ёрдамидан тўлиқ фойдаландингми?— Йўқ, ошнам, йўқ! Баъзи бригадаларимизнинг биллиб олгани — табель, табелни кўради-ю, «ёрдамчининг мазаси йўқ, кам теради, булардан ёруғлик чиқмайди...» деб идорага югради. Идора нима қилиб беради. Пилигини кўтариб қўярмиди?

Нариги бригадага ҳам ёрдамчи келди. Бригада биринчи куни қараса, ёрдамчилар ўрта ҳисоб билан 28 килодан кўсак теришган эмиш. Булардан биттаси 9 кило терибди. Бригадир шу одамнинг шундан-шунга 9 кило тергани келганига сира-сира ишонмабди, бир гап бор, дебди. Мана бу бригадирга қойилман! Эртасига ўша участкага бориб, ўша одамни топибди. Нозик-

кина бир жувон экан. Бригадир кўсак терган киши бўлиб, унинг ишига разм солибди. Қараса, аввали шуки, кўсакка худди тилла қўнғиз ушлаётгандай қўл узатар эмиш, ундан кейин, битта кўсакни икки-уч марта тортар эмиш, кўсак бир қанча чўп билан чиқар экан-да, кейин, чўпни синдириб ташлармиш, бундан ташқари, ерга қараб турган кўсакларни кўрмай қолдириб кетаётган эмиш. Бригадир секин унинг олдига бориб: «Синглим, бунақада уриниб қоласиз,— дебди,— кўсакни тўғри тортманг, ёнбошлатиб силтанг. Шундай қилсангиз ҳам бўгинидан дарров узилади, ҳам гўза силкиниб, ерга қараб турган кўсаклар кўринади». Шу гапни айтибдию кетаверибди. Шу хотин, хоҳ ишону хоҳ ишонма, уч кундан кейин 78 кило терди, ўз кўзим билан кўрдим. Иш мана бундоқ бўбди! Ёрдамчининг ёрдамидан тўлиқ фойдаланиш деб мана буни айтади. Билмаганга ўргат, бўшашганини ғайратга сол, уйқунқироғини уялтир, кечқурунлари ётоғига бориб «ҳорманглар» деб қўй, меҳрибон ҳангамалаш... Колхозчилар ниҳоятда миннатдор эканликларини, жуда катта иш қилаётганликларини сезиб туришсин...

Менга, кеккайма, дегандай шама қилдинг-а! Мен битта бригадамнинг плани тўлганига кеккайдиган йигитмасман! План тўлдиришни энди кўраётганим йўқ, ошнам. Икки медаль, бир «Ҳурмат белгиси», бир «Қизил байроқ», бир Ленин ордени олган йигитман. Мен Андижоннинг Бўтақорасидан Мирзачўлга кеккайдиган келганим йўқ. Мирзачўлни Мирзагулбоғ қилгани келган йигитларданман. Марҳум оқсоқолимиз Йўлдош Охунбобоевга шундоқ ваъда берганман. Ушанда у киши мажлис қилдилар, Мирзачўл бурун қандоқ бўлганлиги, у ерда ҳозир нима ишлар қилинаётганлиги, бундан кейин қандоқ бўлиши кераклиги тўғрисида гапирдилар. «Дарахтларга кўмилсин, ўтлоқларида қўй-қўзи маърасин, ариқларида шилдираб сувлар оқсин, боғ-бўстонларида булбуллар сайрасин. Одамлар яйрасин, юртимизнинг бойлигига бойлик қўшсин»,— дедилар. Бизнинг муродимиз мана шу. Бригадамнинг планини тўлдирсам ана шу тупроққа битта данак тикдим деб суюнаман. Суюниш — кеккайиш эмас, ошнам!

Партиямиз бўлади деган иш бўлмай қолган эмас, ҳукуватимиз қиламиз деган иш қилинмай қолгани йўқ, олимларимиз ўсимликни раъийимизга солиб бераётибди. Машиналаримиз битта бармоғимизни филга тенг қилиб қўйди. Мен келганда мана шу ерларнинг ҳар гек-

тари ниҳояти 8 центнердан пахта берар эди. Бу йил 36 гектар ернинг ҳар гектаридан 35 центнердан ҳосил оламан!

Биз жуда катта ишлар қилаётибмиз, ошнам, бахшиларнинг дostonига, қўшиқларига тушадиган ишлар қиляпмиз. Ғўрадан баҳор ҳиди келгандай колхозимизда бўлаётган ҳар ишдан ўша Мирзагулбоғнинг ҳиди келиб туради. Менинг бригадамдаги Тўтихонни биласан-а? Ун олти яшар қиз, звено бошлиғи. Муштдай боши билан 9,5 гектар ернинг ҳар гектаридан ҳозирнинг ўзидаёқ 32 центнердан ҳосил олди. Звеносида бирорта эркак йўқ. Терим вақтида Тўтихоннинг ўзи ҳар куни 100—150 килодан пахта терди. Мана шундан ҳам ўша Мирзагулбоғ ҳиди келмайдими? Бу қизда бунчалик ғайрат қаёқдан пайдо бўлди? Биз бу ерда жуда катта иш қилаётганимизни катта-кичик, эркак-аёл ҳамма билади. Ҳамма кўриб туради. Тўтихон ҳам, унинг звеносидаги хотин-қизлар ҳам билишади. Бизларга филнинг кучини, чумолининг ғайратини берган нарса мана шу.

Ҳа, ошнам, букчайиб қолдинг, жўжахўроз деганимга хафа бўлдингми? Хафа бўлма. Жўжахўроз бўлсанг ҳам хўроз бўлиб туғилгансан, хўроз бўлиб кетасан. Кўтар қоматингни. Лекин, ошнам, маҳкам бўл, пахтанг сушилкага тушгудек бўлмасин.

Ана, кўрдингми, булут йиртилди, эртага ҳаво яхши бўлади...

3/ХII—48 йил

ДУРМОН ЛОЧИНИ

Тошкентга келиб Янги Дўрмон — «Қизил Ўзбекистон» колхозини кўролмай қайтган киши армонда кетади. Ҳеч бўлмаса нарироққа бориб Оржоникидзе район марказининг чиқаверишидаги тепаликда ёки колхоз раислари тайёрлайдиган мактабнинг катта йўл бўйидаги шийпонидан Дўрмонга бир қаралса, кўнгилдаги ҳар қандай ғубор бир зумда тарқайди кетади!

Этагини кўз илғамайдиган ранг-баранг, йирик-йирик ер карталари; боғлар, чорбоғлардаги, хиёбон, кўча ва йўллардаги садарайхондай қулф уриб, намозшомгулдай тарвақайлаб, гулихайридек бўйга зеб бериб ўсган дарахтлар; булар устидан бўй чўзиб турган мирзатераклар; дарахтлар остидан, орасидан мўралаб турган оқ, пушти, сарғиш, кўкимтир деворлар, қизил ва яшил томлар... Шундай манзарани расмда кўрган киши «расом жуда ошириб юборди» дейди.

Дўрмонни боғ десангиз минг-минг тонна пахтаси бор, пилласи бор; оқ олтинга кон десангиз, ширин-шакар меваси бор, қўю қўзи, сигир-бузоқ, парранда-ю, йилқиси бор.

Олачипор Қурама ва Чимён тоғлари, оч ўсмаранг пасти баланд адирлари, қирлари Дўрмоннинг тенги йўқ ҳуснига ҳус қўшгани, уни ясатгани, безатгани атайин яратилгандай туюлади.

Қуралай кўзга тортилган сурма киприкларда оқиш кўриниб қадри кетгандай, Дўрмонда кечалари ойдину, ойнинг қадри қолган эмас: кўча ва ҳовлилардаги ёруғ электр чироғларидан кўз қамашади. Деразаларда ранг-баранг шуъла ёнади: буларнинг аксидан ариқларда сув эмас, ўйноқи нур оқади. Кундузи кекса, не-не замонларни, маконларни кўрган қуёш, дўрмонни кеча кўриб тўймагандай яна кўргани шошилиб мўлжалдан эртароқ чиққандай, унинг устида кўпроқ тўхтаб, шодликдан чақнаб, ота ғамхўрлиги, она меҳри ва ошиқ муҳаббати ҳароратидан шундай қишлоқлар яратган рес-

публикага, унинг азим пойтахтига нурдан табрик ва саломлар юбораётгандай туюлади.

Республикаимизнинг бу гўзал парчаси юртимизга меҳмон бўлиб келган румин деҳқонларининг ҳавасини, ҳинд санъатчиларининг шавқ-завқини, Бразилия, Аргентина, Венгрия, Миср шоирлари, адибларининг илҳомини келтирди; Хитой олимлари, демократик Германия, Япония, Норвегия хўжалик ва маданият ходимлари ва Англия, Индонезия, Эрон, Афғон, Бирма давлат арбобларининг таҳсинига сазовор бўлди; бошқа кўп мамлакатлардан келган кишиларнинг ҳам ҳавасини, баъзан ҳасад туйғусини кўзғатди.

Қишлоқларимизни мана шу хилда обод, деҳқонларимизни йўқчилик ғам-ғусасидан халос қилган колхоз тузуми, шу билан бирга, колхоз ишлаб чиқариши командирлари — фаросатли, дидли, ғайратли, ишнинг кўзини биладиган, эл-юрт деганда ўт кечишга, сув кечишга тайёр бўлган раҳбар кадрлар ҳам етиштирди.

Мана шу кадрлардан бири «Қизил Ўзбекистон» колхозига қарийб йигирма йилдан бери раҳбарлик қилиб келаётган донгдор раис Абдужамил Матқобилловдир.

Ёши анчага бориб қолган бўлса ҳам, йигитлик тахи бузилмаган, шопдай мўйлови баланд қаддига хўп ярашган бу одам кўпроқ боғда, этаги кўринмайдиган ток хиёбонининг кираверишидаги каттакон сада остига қўйилган сўрида темир панжара — дарвозадан катта кўчага қараб ўтиради. Ҳамиша очиқ ҳавода юрганлигидан қип-қизил ва ажинга сўз бермаган юзидан табассум аримаган бу одамни дабдурустдан кўрган киши унинг бошида бир минг бир юз хўжаликдан иборат, беш ярим минг жон кўз тиккан катта рўзгорнинг ташвиши бор деб ўйламаслиги ҳам мумкин. Шовқин йўқ, югуриш йўқ, ҳовлиқиш йўқ. Аксинча, бу саданинг тагида ҳовлиққаннинг ҳоври босилади. Бу ерда гўё бутун колхоз, унинг ҳар бир бригадаси-ю, звеноси, ҳар бир колхозчи-ю, унинг уй ичи баралла кўриниб, ҳар бир товуш аниқ эшитилиб туради. Шунинг учун одамлар, «раисда лочиннинг кўзи-ю, кийикнинг қулоғи бор» дейишади.

Унинг пахтачилик, пиллачилик, чорвачиликдаги тажрибаси, боғдорчилик, сабзавотчиликдаги ҳунари устига хўжаликни олиб боришдаги маҳорати колхозчиларнинг завқини келтиради:

— Раисимиз ҳисобини топса, сизнинг маърашидан ҳам фойдаланади!

— Даромадни теша билан чопиб олсак, раисимиз қирғич билан қириб сарф қилади!

Бу аломат ташкилотчининг саргузашти билан ҳозирги Дўрмон тарихи орасида, нечукдир, бир муносабат бор.

Эски Дўрмон қалдирғочнинг уясига ўхшаган кесак деворлар, пачақ, қийшиқ уйлар, тўнтариб қўйилган лайлак уяга ўхшаган томлар, булар орасида қабристондаги даҳма сингари қаққайиб турган қизил тунука томли икки иморат—икки бойнинг ҳовлиси, бир мачит ва суви қуртлаб, қон тусига кирган бир ҳовуздан иборат бўлган вақтларда Матқобиллов бойларнинг эшигида қарол, дурадгорга шогирд бўлиб юрган эди. Қизил тунука томли икки бинонинг бири мактаб, бири «Қизил кўшчи»га идора бўлгандан кейин эса Матқобиллов ўз ерини экиб, нимжон бўлса ҳам, ўз хўжалигига эга бўлди; савод чиқарди, сельсовет атрофидаги активлардан бири бўлиб қолди. Икки юз йигирма хўжалик бирлашиб колхоз бўлганда Матқобиллов аввал кетмончи, колхоз бир оз мустаҳкамлангандан кейин эса пахтачилик бригадасининг бошлиғи бўлди. Колхоз катта-катта қадамлар ташлаб олға босган сайин Матқобиллов кўзга яққолроқ кўрина борди: ғайратли, омилкор бригада сифатида обрўси ошди, сельсовет очган курсда ўқиб, билимини оширди; гап билди, сўз билди, мажлисларда гапирадиган, унча-мунча одамга сўз бермайдиган бўлди; ниҳоят, колхозга раис қилиб сайланди. Саккиз йилда саккизта раис кўрган колхозда Матқобиллов раис бўлиб қарор топди.

Матқобиллов раислигида колхоз ташкилий-хўжалик томондан мустаҳкамлана борди: колхозчилар ниҳоятда аҳил бўлди, колхозга муҳаббати ва меҳнатга рағбати ошди. Кечагина ўз ери, ўз уловидан кўзини ололмаган, ўзидан бошқани ўйламайдиган кишилар энди колхоз тўғрисидагина эмас, ҳатто республика тўғрисида ўйлайдиган бўлиб қолишди; Шимолий Тошкент, Мирзачўлдаги Киров номли каналларда, Оҳангарон темир йўли, Фарҳод гидростанцияси қурилишларида жон куйдириб ишлаб, «Қизил Ўзбекистон» колхозини номига шон-шараф келтирди.

Уруш бошланган вақтда колхоз ўзини батамом тугиб олган, мамлакатимиздаги мингларча колхозлар

қатори қўшинларимизнинг мустақкам орқа таянчига айланган эди. Бу вақтда пахта ҳосили ҳар гектар ердан ўн икки ўрнига йигирма уч центнерга кўтарилган эди, уруш даврида асосий куч бўлиб қолган аёллар, қарияларнинг ҳиммати, ғайрати ва ташаббуси соясида колхоз шу ҳосилни қўлдан бермади, бунинг устига, хўжалик тармоқларини кўпайтирди, кенгайтирди.

Урушдан кейин халқимизнинг моддий эҳтиёжини сафолатимизнинг хом ашёга бўлган талабини тўлароқ қондириш учун қишлоқ хўжалигини яна ҳам ривожлантириш мақсадида Партия ва Ҳукуматимиз жорий қилган талай тадбирлар колхоз хўжалигини ҳар томонлама ва тез суръат билан тараққий қилдиришга катта йўл очиб берди.

«Қизил Ўзбекистон»да меҳнатнинг оғирини, ишнинг кўпини машина қилади. Колхозларни йириклаштириш, янги суғориш системасига ўтиш, пахтани янги, прогрессив методлар билан экиш ва бошқалар техниканинг бутун имкониятидан фойдаланишга, унинг бутун кучини сиқиб олишга катта имконият яратиб берди. Бунинг натижасида колхоз 1956 йилда 1250 гектар пахта майдонининг ҳар гектаридан 42 центнер ҳосил олди, бир гектар пахтани беш-олти меҳнат кунига туширди.

— Хўжаликни комплекс равишда ривожлантирмасдан туриб колхозчиларнинг даромадини йилдан-йилга ошириш қийин,— дейди Матқобилов.

Колхозчиларнинг даромади йилдан-йилга ошиб бораётган «Қизил Ўзбекистон» колхозини, ҳақиқатан, кўп тармоқли хўжалиқдир. Колхозда олти чорвачилик фермаси бўлиб, буларда 900 бош қорамол (300 таси сигир), 4000 бош қўй, 300 бош йилқи, 250 бош чўчқа (25 таси она чўчқа), 150 яшик асалари, бир неча минг бош парранда бор. Бутун куч пахта ва пилладан юқори ҳосил олишга қаратилиши билан бирга чорвачилик маҳсулдорлигини оширишга ҳам катта диққат ва эътибор қилинади. 300 сигирга янги типда солинган қишлоқ ва ёзлик, механизациялашган «шоҳона» оғил, икки миллион сўмдан ортиқ пул сарф қилиб қурилган икки минг тонналик силос чуқури ва башняси, тахминан икки миллион сўмга тушадиган паррандачилик комбинати қуриш мўлжалланганлиги ва бошқа кўп ишлар бунинг далилидир.

Колхоз, хўжалик ютуқлари билан Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалиги виставкасининг ҳам зийнати бўлди.

«Қизил Ўзбекистон» 1953 йилдан бери Виставка қатнашчиси бўлиб, иккита биринчи даражали, тўртта иккинчи даражали диплом, бешта енгил ва юк машинаси билан мукофотланди. Матқобиловнинг ўзи икки олтин медаль, учта кумуш медаль ва битта «Победа» машинаси мукофот олди.

Колхоз боғдорчилик ва сабзавотчиликдан ҳам тўрт миллион сўмга яқин даромад олади. «Қизил Ўзбекистон»нинг чойнакдай-чойнакдай анори, карсиллайдиган олмалари, ҳар боши бир патнис келадиган шириншарбат узумлари, пичоқ тегмасдан тарсиллаб кетадиган қовун-тарвузлари, қишда ҳам барра бодринги, помидори, кашничу кўк пиёзи Тошкент ва Чирчиқ бозорларининг кўркидир.

Ҳамма тармоқлардан чиқадиган маҳсулотни Матқобилов қўл ҳам тегизмай, чумчуққа ҳам егизмай колхоз ва колхозчилар бойлигига жамлайди. Тома-тома кўл бўлур деганлар. Тармоқлардан томадиган томчилар, ҳақиқатан колхозчиларнинг даромадини йилдан-йилга оширди, колхозни бақувват, ҳар ишга қодир қилди.

«Қизил Ўзбекистон»нинг қудратини қурилиш иши, бунинг миқёси ва суръатидан қиёс қилса бўлади.

Янги суғориш системасига ўтиладиган вақтда анчагина ерни қуроқ-лахтақ қилиб турган беш юз хонадонни бетўхтов, пландаги муддатдан бурунроқ кўчириш зарур бўлиб қолди. Беш юз хонадон — бутун бир бошли қишлоқ деган сўз! Шундай бўлишига қарамай, колхоз кучига ишониб, пасқамликларнинг қатига, эгри-бугри кўчаларнинг қаърига тиқиб қўйилган бурунги Дўрмондан сўнгги нишона бўлиб қолган пачоқ, қоронғи кулбаларга бульдозер солиб юборди. Сал вақт ўтмай бу хонадонлар катта йўл бўйига солинган баланд, «уй мана бунақа бўлади» деб ҳавога, қуёшга кўкрак кериб турган боғу боғчалик, кўп хоналик янги уйларга кириб олишди.

Колхоз кейинги беш-олти йил ичида бир талай уй-жойдан ташқари, йигирма етти хоналик идора биноси, ўттиз етти хоналик дам олиш уйи, суткасига беш юз киши чўмиладиган ҳаммом, ўн олти ўринлик меҳмонхона, уч юз болага бешта боғча биноси, бутун аҳолини ва хўжалик объектларини сув билан таъминлайдиган ўн етти километрлик водопровод, пахта тозалайдиган завод, суткасига ўн минг дона пишиқ гишт чиқарадиган гишт заводи ва бошқа нарсалар қурди;

саккиз километрлик ички йўл колхозга мол тушириш ва колхоздан маҳсулот чиқаришни осонлаштирадиган бир юзу йигирма метрлик темир йўл шохобчаси солиб олди. Ҳозир яна бирмунча уй-жой, тўрт юз болага мўлжалланган интернат биноси, қирқ номерли телефон станцияси солинаётибди.

Одамларнинг меҳнат ва муҳаббатидан яшнаган колхоз, ўз навбатида, колхозчининг оғирини енгил қийин ишини осон, турмушини фаровон ва чиройли қиладиган жуда кўп илм ва техника мўъжизаларини қишлоққа олиб келди, қишлоқда саводсиз одамни сифдирмайдиган, ёшу қари ҳамма илм-маърифатга, техникага, инсон ақли яратган ҳамма моддий ва маънавий чеъматларидан фойдаланишга ҳаракат қиладиган шароит вужудга келтирди. Бунинг натижасида колхоз интеллигенцияси пайдо бўлди, булар: врач ва ўқитувчилар, ветеринар ва агрономлар, тракторчи ва химизаторлар, шофер ва механиклар, идора хизматчилари ва савдо ходимлари... «Қизил Ўзбекистон» тупроғида ҳозир йигирма ўринлик касалхона, ўн икки ўринли туғруқхона, аптека, лаборатория, кинотеатр, радиоузел, уч магазин, битта ўн йиллик ва бешта етти йиллик ҳамда битта бошланғич мактаб бор. Бу мактаблардаги ўқитувчиларнинг етмиш проценти дўрмонлик бўлиб, Тошкент, Самарқанд, Фарғонада таҳсил кўрган кишилар. Қишлоқдан ҳозиргача 14 врач, 15 инженер, 14 агроном, 3 артист, 2 шоир чиққан. Байрам кунлари галстукни қисиб боғлаган, шимининг қирраси билан қовун сўйса бўладиган йигитларни, пошнаси ингичка туфлиларда дикиллаб, ҳарир этакларини учуриб юрган қизларни кўрсангиз... ким билади, буларнинг қайси бири ўқитувчи-ю, қайси бири хизматчи-ю, қайси бири оддий колхозчи!

Колхозга Матқобилоннинг жуда кўп меҳнати синган, бунинг учун бутун колхоз ва ҳар бир колхозчи ундан миннатдор; лекин шу билан бирга, Матқобилон бутун ҳаётини хаёлидан кечирар экан, бутун колхоз ва ҳар бир колхозчи олдида қўл қовуштириб, улар билан бирликда жонажон Партиямизга, Ҳукуматимизга миннатдорлик туйғусини, меҳру муҳаббат ва чексиз садоқат туйғусини изҳор қилади.

1957 йил

ЮРИНГ, ОШНА, ЧУЛ ҚУВЛАЙМИЗ!

Ассалому алайкум, жондан азиз, шакардан лазиз Москвам!

Мана, биз ҳам келдик. Қилган меҳнатимизни тақдирлаб берган мукофотингни олиб қуллуқ қилгани қардош-қариндош пахтакорлар, ғаллакорлар, чорвадорларнинг ютуғини олқишлаб чапак чалгани, яхши ишларидан ибрат олгани келдик...

Ёзинг, яхши қиз, каттароқ дафтарингизга ёза қолинг, кўпчиликмиз, кичигига сифмаймиз! Бирламчи: Анжаннынг Бўтақорасида туғилган, бир кам қирқинчи йилда Мирзачўлга кўчиб келган ва бугунги кунда Гулистон районидаги колхозда яшаб-яшнаб турувчи Юнусов Фанишер! Бригадир! Эллик бир яшар...

Қани, юринг, ошна, пича вақт бор экан. Кремлни бирпас айланайлик... Республикамиз пахта планини бажаролмаган йиллари ерга қарай бериб димиққан, захлаб, занглаб кетган кўкракларга шабада тегсин! Кремль шабадаси тегсин!

Биз ўша йиллари ҳам бажарган эдик, лекин бари бир, ерга қараганмиз, ошна! Биз бажарган билан республика бажармаса... битта миҳ билан иморат солиб бўлмайди деган гап ҳам гап! Бурун бригадамизни битта миҳ деган одамлардан хафа бўлиб чакки қилган эканмиз. Хом сут эмган одам боласи, баъзан дўланани кўриб тоғни эсидан чиқариб қўядиган мавридарлар ҳам бўлар экан-да!

Оламда битта ўзини, жуда нари борганда, болачақасинигина ўйлайдиган, халқни кўргани, юртга қарагани бўйи етмайдиган одамлар бор! Биз, колхоз ионимизни бутун қилди, бизга ёруғ уй, қўлимизга китоб берди деймиз, лекин булардан ҳам каттароқ, булардан ҳам чиройлироқ бир нарсани кўпинча пайқаймаймиз: колхоз бўйимизга бўй қўшиб, халқни кўрадиган, юртга қарайдиган қилди. Мен сизга айтсам, ошнам, халқни кўргани, юртга қарагани бўйи етмайдиган

одамчанинг офтобшувоқда қорнини ялаб, орқа оёғи билан бўйнини қашлаб ётган мушук боладан фарқи йўқ!

Бурунги замоннинг йўриғи бошқа эди. У замонда меҳнат оғир юк, бу юк меҳнаткаш одамни ерга қўпиштириб юборган, меҳнаткаш одам қўшнисини кўргани, атрофга қарагани бошини кўтаролмас эди. Мана, менинг ўзимдан қиёс: колхоз бўлмасдан бурун, Тўйчи эшоннинг эшигида қарол бўлиб юрган йилларим, ўзимдан бошқани ўйлагани, қишлоққа кўз ташлагани фурсатим бўлиптими! У вақтларда тунларим бирпас ором олгани, кунларим бир бурда нон топгани аранг етар эди. У вақтларда меҳнаткаш одам, агар куни ортгудай бўлса, ўзини ўлимга заготовка қилар эди — намоз ўқир эди.

Биз киндик қонимиз тўкилган қишлоқларни, кўз очиб кўрган колхозларимизни ташлаб Мирзачўлга йўл олганимизда бу гаплар тилимизга чиқмаган бўлса ҳам дилимизда қўр олиб ётар эди. Мана менинг ўзимни олинг. «Ғайрат» колхозида ярим газли кетмонни зўғатасигача ботириб уриб юрганамда, Карл Маркс номидаги колхозда бригадирликни дўндириб, Анжан областининг манман деган йигитлари билан беллашиб, ҳеч кимга сўз бермай, қариллаб юрган кунларимда кимдан кам эдим, нимадан кам эди! Ушанда Мирзачўл дейишганда яхши турмушим ҳам, бригадамнинг ютуқлари ҳам кўзимга кўрингани йўқ, ошна, ўша вақтларда комсомоллар айтмоқчи, «унумли Мирзачўл ерларини босиб ётган қамиш-қиёқ, шўр» кўринган эди.

Бир менми? Биз саксон уч хўжалик эдик. Партия ва Ҳукуматимиз Мирзачўлнинг пешанасига битган шўрни ювиб ташлаш керак деганда, саксон уч хўжалик барабар кўрпамизни кўтарганмиз!

Биз келганда Мирзачўлни кўрган ҳар қандай одамнинг ҳам юраги орқасига тортиб кетар эди. Ушанда мен чўчиганим йўқ десам, бутунлай ёлғон гапирган бўламан, ошнам! Кўрпамни қўйиб атрофга шундай қарасам... вой-вуй, Мирзачўл шунақами ҳали, деб юборибман! Аллақандай бесўнақай шўр гиёҳлар, попули қамиш, қиёқ, ердан қайнаб чиққан, очилган оҳақдай оппоқ шўр... Онда-сонда кўриниб одамнинг кўнглига пича ёруғлик солиб турган экин-текинни кўрсангиз... Ёўзанинг бўйи бир қарич, ҳаммаёқ қашқа, ола — бамисоли куя еган пўстак дейсиз. Қамиш қапа, қамиш бостирма, қамишга лой чаплаб тикланган уйлар...

Ушанда колхознинг тўрт хонали идораси ҳам қамишга лой чаплаб солинган «киморат» эди.

Уша куни кечқурун идоранинг рўпарасидаги янги қазилган зовур бўйида мажлис бўлди. Шу мажлисда райком секретари айтган гап ҳеч қулоғимдан кетмайди:

— Чўчиманглар, азаматлар, — деди у киши. — Бутун республиканинг кўзи бизда!

Уша пайт дилимизга қувват бўлган бу гап нечоғлик ҳақиқат эканини мана, ўн етти-ўн саккиз йилдан бери ҳар куни, ҳар соат ўз кўзимиз билан кўриб келаётимиз.

Мирзачўл Ўзбекистоннинг бино қўйган фарзандларидан бири бўлиб қолди. Республика катта ниятлар, зўр-зўр орзу-ҳаваслар кўриш умидида ўстираётган бу фарзандига нон еганда юмшоғини, ош еганда илигини бериб келаётпти. Мана шу ғамхўрлик орқасида ғайратли, лабзи ҳалол йигитларимиз, қизларимиз, ёш-қари ҳамма ватанпарвар азаматлар Искандар замонасидан бери одамлар уриниб удда қилолмаган ишларни бажаришга, халқнинг хаёлида ҳам рўёбга чиқмаган орзусини ушатишга эришаётимиз; чўлни ҳайдаб, қувлаб бораётимиз. Ҳозир Мирзачўлнинг Ўзбекистонга қарашли қисмида олтига район, ўн иккита МТС, етмиш иккита колхоз, бир қанча пахтачилик ва бошқа хил совхозлар бор. Ўтган йил «Дружба», Фарҳод номли иккита совхоз, бир қанча колхоз ташкил қилинди.

Бизнинг Гулистон районида чўлдан нишона ҳам қолган эмас. Менинг бригадам ўтган йил қирқ гектар ернинг ҳар гектаридан қирқ олти центнердан пахта олди. Бунақа юқори ҳосилни фақат ўтган йил олганимиз йўқ-да. Мана бу орденларни кўряписимиз, ярмини тақиб келганман, ҳаммаси битта костюмга сиғмайди!

Бунақа юқори ҳосилни фақат бизнинг бригада етиштиргани йўқ. Исмоилов, Анорқулов, Мамараҳимов, Қодиров, Муҳитдинов, Йўлдошевларнинг бригадалари етиштирган ҳосилни ҳам республикада кўп бригадалар орзу қилса керак.

Бизнинг Мирзачўл фақат пахта, ғалла, пилла кони, чорва, парранда маконигина эмас, ошна! Боғларимизда етишган хилма-хил узумлар тилни ёради, анжирларимиз иситма чиқариб юборади; полизларимизда битган асалпалак қовунларимизнинг биттаси саккиз кишидан ортиб қолади...

Утган йил Партия ва Ҳукуматимиз Мирзачўл тўғрисида жуда катта қарор чиқарди. Биладиган одамларнинг айтишига қараганда, шу қарор бўйича бешетти йил ичида қилинадиган иш 1917 йилдан бери қирқ йил мобайнида қилинган ишлардан икки баравар кўп, иш суръати ўттиз баравар ортиқ эмиш. Партия ва Ҳукуматимизнинг бу қарори, шу қарор юзасидан бошланиб кетган ишлар, кўрилаётган тадбирлар бизга қанот берди. Биз чўлни юриб-югуриб эмас, эндиликда учиб қувлаймиз. Чўл ўрнини пахтазорларга, боғларга, боғ-қишлоқлар, боғ-шаҳарларга бўшатиб қочаётибди, орқасига қарамай қочаётибди!

Юринг, ошна, юринг биз томонларга, чўл қувлаймиз!

1957 йил

ГУЛИСТОНДА БИР БУСТОН

Қирқ биринчи йилнинг январи. Кечки пайт. Лайлакқор ташлаб турибди. Ҳеч кутилмаган бир вақтда Тенақўрғон қишлоқ Советидаги колхоз идорасига Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Раиси Йўлдош ота Охунбобоев келди ва тўғри бориб раис билан сўрашди-ю, бўш курсилардан бирига ўтирди. Колхоз раиси Соҳибжон Назаров Йўлдош ота билан гаплашмаган бўлса ҳам, лекин у кишини жуда кўп кўрган эди, бироқ бу ҳол шунчалик кутилмаган эдики, қаршисида ўтирган киши президент эканини анчадан кейин билди ва сапчиб туриб қайтадан сўрашди. Йўлдош ота ҳол-аҳвол сўрашганидан кейин дабдурустан:

— Сизни яхши ташкилотчи деб эшитдим. Деҳқонбой Нурматов ҳам шунақа деяпти, ростми?— деди.

Соҳибжон Назаров хижолат бўлиб, нима дейишини билмай қолди.

— Ишлаб турибмиз... билмадим...

— Қанақа ташкилотчи эканингизни билмайсизми? Мен ҳам билмайман,— деди Йўлдош ота кулиб.— Нима қиламиз, бир синаб кўрамизми? Бир синаб кўрайлик, қанақа ташкилотчи эканингиз ўзингизга ҳам аён бўлади, бизга ҳам... Хўпми?

Йўлдош ота ундан жавоб кутмай Мирзачўлдан сўз очди ва бу биёбонни ўзлаштириш тарихини, революциядан бурунги уринишлар, ҳозирги дамгача қилинган ишлар тўғрисида гапириб берди; кейин, Биринчи Жаҳон уруши, чет эл интервенцияси ва граждандар уруши туғдирган жуда катта қийинчиликларга қарамай, Владимир Ильич Ленин 1918 йилда Туркистондаги суғориш ишларига 50 миллион сўм ажратиш ва шу ишларни ташкил этиш тўғрисидаги декретга қўл қўй-

ганини, бу декрет Мирзачўлни суғориш ва ўзлаштиришда янги давр очганлигини айтди.

— Агар хўп десангиз,— деди Йўлдош ота хиёл жилмайиб,— қанақа ташкилотчи эканингизни Мирзачўлда синаб кўрайлик. Нима дедингиз?

Бир томондан чўл, янги колхоз, синашта бўлмаган одамлар, деган андиша Назаровни чўчитса, иккинчи томондан, оқсоқолнинг атайлаб келгани, унинг кулимсираб: «Синаб кўрайлик» деган сўзи замирида ётган ишонч, ҳамда Тошбулоқ қишлоқ Советидаги «Деҳқонobod» колхозида раис бўлиб орттирган тажрибаси унга дала берар эди.

Соҳибжон Назаров Мирзачўлга кўчиб кетишга рози бўлди, орадан кўп ўтмай Йўлдош отадан шундай мазмунда қоғоз олди:

«Мирзачўл район ижроия қўмитасининг раисига.

Мирзачўл районидаги колхозларни мустақамлаш ва Мирзачўл ерларини ўзлаштириш вазифаларининг бажарилишини тезлатиш мақсадида Наманган областига командировкага келган вақтимда Ер ишлари Халқ Комиссарлигининг орденли тажрибакор устаси Деҳқонбой Нурматов билан бирликда партия аъзоси Соҳибжон Назаровни Мирзачўл райониغا ишга юборишни маъқул кўрдик. Ўртоқ Назаровни ихтиёрингизга юбориб, уни районингиздаги бирон колхозга ишга юборишингизни ва ишлаш учун шароит туғдириб беришингизни сўрайман.

Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг раиси Охунбобоев».

Мирзачўл район ижроия қўмитаси Соҳибжон Назаровни Октябрь қишлоқ Советига юборди. Назаров бу ерда аввал собиқ «Учинчи беш йиллик» колхозида, бир йилдан кейин у ердаги йирик колхозда раис бўлиб ишлаб бошлади.

Мирзачўлдан сўз очилганда Назаров бошда чўл, янги колхоз, синашта бўлмаган одамлар—буларнинг ҳар бири ишда бир қийинчилик туғдиради деган андишага борган бўлса, уч-тўрт ой ишлагандан кейин, бу андишаси ўринсиз бўлиб чиқди: Мирзачўлнинг ўзлаштирилган обод жойларини кўргани ва бу жойларни обод қилган, қилаётган кишилардан ёр-жўралар орттирганидан кейин «чўл» деган сўз унинг учун эски маъносини йўқотди, ҳар чоқ ва ҳар ишда район, область, республиканинг мададкор қўли сезилиб тургандан кейин колхознинг янгилиги ҳам ортиқча ваҳи-

мага туширадиган бир нарса бўлмай қолди: синашта бўлмаган одамлар эса ўзи сингари обод жойларини ташлаб чўлни обод қилгани келган ва шундан шавқ-завқ оладиган ташаббускорлар бўлиб чиқди.

Ҳақиқий қийинчиликни уруш туғдиради. Уруш Мирзачўлга завқ-шавқ билан келган, билагидан куч томчилаб, ғайратидан олов ёниб турган навқирон йигитларни, биёбонга ҳужум қилишда ва биёбондан юлиб олинган ерларни кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилишда одамнинг узун қўли бўлган техникани дамига тортди. Бундан ташқари колхоз ва колхозчи топган битта нонини армия билан бўлиб ейиши керак бўлиб қолди.

Ташкилотчилик қобилиятини Мирзачўлда синаб кўргани келган Назаров бу синовдан уруш туғдирган оғир шароитда ўтиши керак эди. Колхозда асосий куч — хотин-халаж, қариялар, болалар. Машҳур бригадир, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Фанишер Юнусов: «Менинг бригадамда одам кам демайман, майда-чуйда болалар билан ҳам ишлай бераман — менга товуши чиқиб турса бас», деб ўшанда айтган эди. Урушга кетган йигитларнинг кетмонини қўлидан олган, оғир қийинчилик шароитида матонат, меҳнатда ўрнак кўрсатган, қалбининг қуввати билан аёлларга мадад бериб, болаларнинг бошини силаб ишга солган Эргаш ака, Ҳамро бобо, Ҳусайн ота, Саидахмад бобо сингари қарияларнинг номи ҳеч қачон ўчмайди. Уша йиллари мактабидан қайтиб, далада, дала шийпониди катталарга қарашган, ғўза ичида боши аранг кўриниб пахта терган, партуқ орқалаган, юмалаб-юмалаб қоп судраган, уйда онасига қаршиб унинг бағрини тўлдирган Халилшер, Оминахон, Турсуной, Халимача сингари ўнлаб болалар, қизларнинг номи ҳам одамларнинг кўкрагида меҳр қўзғатади.

Мана шу оғир кунларда Соҳибжон Назаров кичика бош, каттага йўлдош бўлиб ўзининг зўр ташкилотчилик қобилиятини, темир иродасини, эл-юртга бўлган муҳаббатини кўрсатди.

Назаров ўша кунларни эслайди:

— Бир тонна буғдой бўлса ишни яшнатиб юборар эдик, деган пайтларимиз кўп бўлган. Уруш давридаги қийинчиликларни енгишда белимизга қувват бўлган нарса, урушда енгиб чиқишимизга жуда қаттиқ ишонганлигимиз бўлди. Йигит-қизларнинг, қарияларнинг дилида душманга бунчалик ғазаб, ғалабага шун-

чалик ишонч бўлган. Ватан деганда кўкрагида шунча меҳр-муҳаббат, ғайрат, билагида шунчалик куч пайдо бўладиган халқ қўллаган аскар ҳеч қачон, ҳеч қерда енгилмайди.

Республиканинг ишчи кучи, бойлиги, техникаси урушга сафарбар бўлган, Сталинград frontiда немис-фашист босқинчиларига қарши ҳаёт-мамот жанглари бораётган кунларда халқ Фарҳоддек улкан қурилишни бошлаб, Сирдарёни ўз иродасига бўйсундирган ва урушдан кейин мамлакатга нур, Мирзачўлга сув беришини кўзлаган экан, ўша шароитда колхоз, колхозчилар урушдан кейинги равнақ учун замин тайёрлаган, урушдан кейинги икки-уч йил ичида, дарҳақиқат, барқ уриб ўсган бўлса не ажаб?

— Қийинчилик ақлнинг чархи-ю, ғайратнинг қайроғи бўлар экан,— дейди Назаров,— ўша йиллари хумдонсиз гишт пишириш йўлини топган эдик. Гиштсиз, гувалаксиз иморат солиш йўлини кўзлаган эдик... Шундоқ қилган эдик ҳам...

Колхоз урушдан кейинги икки-уч йил ичида пахта ҳосилини қирқинчи йилдагига қараганда қарийб икки баравар оширди. Ҳар гектар ердан етмиш-саксон центнер пахта ҳосили оладиган бригадалар пайдо бўлди. Хўжалик тармоқлари орта бошлади. 187 от, 193 қорамол, 3220 қўй, парранда, сабзавот...

Ҳозир уруш йиллари тортилган қийинчиликлар бир тушдай бўлиб қолди, лекин тўкилган тер баракали самарасини бераётибди. Ўша йиллари тикилган данакдан бино бўлган 25 гектар боғда республиканинг қайси райони қандай мева билан ном чиқарган бўлса, ўша меванинг бир неча хилини кўриш мумкин. Республикада мавжуд бўлган олтита мевачилик илмий муассасаларининг тажрибалари, кўчатзорлари, дидлик, ҳафсалалик боғбонларнинг назаридан четда қолган эмас. Колхоз шу боғдан 1954 йилда 210 минг сўм даромад қилган бўлса, ўтган йил 720 минг сўмга етди.

Колхоз хўжалигининг бошқа тармоқлари ҳам мана шундай тез ва яхши тараққий қилаётибди. Чунонқиз чорва 1954 йилда 480 минг сўм даромад берган бўлса, ўтган йил 1 миллион 600 минг сўм даромад берди. 464 гектарга экилган дон, 300 гектар беда, сабзавот ҳам кам даромад бермайди. Бироқ колхознинг асосий даромадини, албатта, пахта беради. Колхоз ўтган йил

1300 гектарга экилган пахтадан 34 центнердан ҳосил бўлиб, 14 миллион сўм даромад қилди.

Колхознинг умумий даромади сўнги уч йил ичида тўрт миллион сўм ошди.

Катта даромад колхоз хўжалигини яна кенгайтириш, мустаҳкамлаш учун кўп ишлар қилишга ва шу билан бирга колхозчиларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини кўпроқ қондиришга имконият берди.

Колхоз урушдан кейин 12 хоналик идора, 40 ўринли меҳмонхона, 8 ўринлик туғруқхона, 15 ўринлик касалхона, 13 хоналик ясли, юз болага боғча, аптека, амбулатория, беш юз кишилик клуб, суткасига 500 киши чўмиладиган ҳаммом, юз тоқалик коммутатор, минг тоқалик радиоузел, тўртта янги типдаги молхона, юз отга отхона, йигирма машинага гараж солиб, буларга ўттиз беш миллион сўмдан ортиқча пул сарф қилди. Бундан ташқари, 350 хонадон катта йўл бўйига солинган икки-уч хоналик баҳаво, ёруғ уйларга кўчиб кирди. Дидли, завқли кишилар одамнинг суқи кирадиган чиройли ҳовлилар қилиб олишган: гулзор, ток, ёш қора толлар соя солиб турган сўри, ҳовуз... Токнинг нариги томони боғча: резавор, анор, анжир, гилос...

Бу йил колхоз уйларида, кўчаларида боғ ва чорбоғларида Фарҳодгэс шуъла сочади.

КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг 1956 йил августда «Пахта етиштиришни кўпайтириш учун Ўзбекистон ССР ва Қозоғистон ССРдаги Мирзачўлнинг қўриқ ерларини суғориш ва ўзлаштириш тўғрисида» деб чиқарган тарихий қарори Мирзачўлни ўзлаштириш тарихида янги давр очди.

Қўриқ ерлар бағрида яшириниб ётган туман бойликни юзага чиқариш учун чўлга ёппасига ҳужум бошланди.

Партия ва Ҳукуматимизнинг чақирғига лаббай деб бош кўтарган, мана шу ҳужумда қатнашишни истаган азаматлар ҳозир, Мирзачўлга биринчи бўлиб келган кишилардек зовур қазимайди. Мирзачўлда шу йриқ колхоз сингари обод, бардам колхозлар, совхозлар бор. Мирзачўлда техника бор, илм бор; Соҳибжон Назаров сингари чўл ғолиблари, буларнинг қаноти остида етишган ва етишаётган Ғанишер Юнусов, Қурбонали Исмоилов, Сақлаболди Норқулов, Мамараҳи-

ФЕЛЬЕТОНЛАР

мов, Қодиров, Муҳиддинов, Йўлдошев саяғари юқори ҳосил усталари бор, буларнинг чўлни ўзлаштиришда, юқори ҳосилни етиштиришда орттирган тажрибаси бор.

Партия ва Ҳукуматимиз чақириғи билан бошланган бу ҳужум натижасида Мирзачўл пахта, пилла, дон, анвойи хил мевалар кони бўлган кичик Ўзбекистонга, гулистон республикамизда бир бўстонга айланди.

1957 йил

САМАРҚАНДА МАКТАБГА КҰМАК ҲАФТАСИ

(Бир иона берувчи тилидан)

Мактаба кўмак дебон чиқди товуш вағир-вуғур,
Тегди қулоғима, ёмон қочдим ўзим тасур-тусур.
Борибон ўз дўконима ўлтуриб эрдим бир замон,
Келди етиб комиссия иона деб ғадир-будир.
Ултурғон эрди бир неча ошноларим қақиллашиб,
Ахир, улар зўрлаб мени бер дедилар қақур-қуқур.
Ионани бериб дедим: оғайнилар, хуш келдингиз!
Кетларидан ичим ёниб бўлди тишим газир-гузур.
Чунки саховату карам учраса эрди гар менга,
Ит каби муштлашиб уни тишлар эдим ғажир-ғужур.
Қорин эрур мени пирим, йўли эрур мени йўлим,
Чорлосо эрди ёниға, сўзлашайин чағир-чуғур.
Яъни саховату карам қўймади менга юргали,
Ер тагига ниҳон бўлиб эл кўзидин апур-шупур.

Ниш

«*Муштум*», 1923 йил, декабрь, 19-сон

ОЙ КУИГАНДА

Етти кетмон эгри бўлиб,
Унта қозон синди во ёв!

Чиқди шаҳардан бала-бом,
Турли-туман нағоралар;
Уч минг кетмон эгри бўлиб,
Мингта қозон синди во ёв!

Ҳар кўчада доду фиғон,
Томга чиқиб айтиб азон,
Товуқларга келди қирон,
Тамошолар бўлди во ёв!

Қишнаганлар байталу той,
Дуо ўқир Абдуллабой,
Ой ҳам куйиб бўлди тамом,
Қоронгулар бўлди во ёв!

Шунда эшоним дедилар:
Тавба қилсун муслималар,
Дунё тамом! Нишона шул,
Охир замон бўлди во ёв!

Ҳар томонда «ҳу-ҳуву... ҳақ»,
Ҳожи ойим синдириб тавоқ,
Маҳаллалар тарақа-туруқ,
Маҳшар каби бўлди во ёв!

Тарақлатишнинг зарбидан,
Азон айтишнинг кўпидан,
Охир қора куюнди ой,
Уз аслига қайди во ёв!

Эртасига Шервон хола
Олти қозон қилиб бўтқа,

Қиёматдан қолғониға
Худойилар қилди во ёв!

Абдуқодир аъламиниз
Деди: «Замон охир ўлур,
Бўлмаса юртга мингбоши
Хотин-қиздан бўлмас», во ёв!

Қозон-товоқ тўнтарилиб,
Лабга учуқ чиқди во ёв!

Қиёматингни ваҳмидан
Така-такалар бўлди во ёв!
У...во...ёв! Во ёв! Дод во ёв!..

Норин Шилпиқ

«Муштум», 1924 йил, август, 8-сон

ЭШОНИМНИНГ БОШЛАРИДАН УТГАНЛАРИ

(Эшон поччанинги альбомларидан)

Бу ҳам бир достон

Отон эрди бир аҳли илм эшонлардан,
Безор бўлди калта чопон нодонлардан.
Бинобарин, ўғлим нодон бўлмасун деб,
Ўқутдилар Ҳафтиягу Қуръонлардан.

Бир қанча вақт ўқиб бўлдим муллобачча,
Турпоқ ялаб мадрасада ётдим анча.
Узоқ фурсат таҳсил кўриб, ундан сўнгра
Эшонча деб ном қўйдилар ўзларича.

Отам подшо, мен вазирдек эдим эшон,
Муридлар ҳам иккимиздан шоду хандон.
Узоқ фурсат яхши сурдик давру даврон,
Биз сургандек салтанатни сурмас хоқон.

Давлат тоғи раҳна бўлиб ўлди отам,
Мен ятимга қараб қолди мушфиқ онам.
Уй ичида ўн еттита хотин қолди,
Отондан сўнг бўлди турли-турли ҳангом.

Ўн олтиси эди менга ўғай оно,
Мендан бошқа йўқдир эди уйда боло.
Урди-сурди жанжал билан ер бўлдилар,
Тўқсон таноб ерни олдим қанчо доло.

Бундан кейин ҳамма мурид менга қолди,
Бутун давлат менга қараб сувдек оқди.
Оз фурсатда эл ичида донгли бўлиб,
Вужудимни каромат деб эл ишанди.

Мен шу кунлар эшон ўғли — эшон бўлдим,
Назр бўлгон қоши қоро бир қиз олдим.
Кун кечирдим, ғам тотмадим, сафо сурдим,
Хоним билан айшу ишрат суриб қолдим.

Кун-тун ўтди, рўза ойи келиб етди.
Муридларим, давлатларим чекдан ошди.
Рўза кунни хоқонимнинг хужрасида
Падаримнинг арвоҳига суҳбат бўлди.

Рамазоннинг ўн бешида ифторга деб
Хотин-қизлар чақирилди мажлис қилиб.
Отам-бобом арвоҳига дуо ўқиб,
Жаҳру суҳбат қилдук тинмай ёшлар тўкиб.

Даричадан қарасамки, бир нозанин,
Қора қоши, қора кўзи мисли лочин.
Кўнглум қўшин панжасига тез тушурди,
Омон қолмас эди жоним, бу эрди чин!

Эй воҳ, фалак, мен ўлмадим ёшлигимда,
Хурлар билан ўйнамадим кавсарингда.
Ҳеч гуноҳсиз ёшлигимда ўлсам эди,
Бунга ошиқ бўлсам эдим бу мажлисда.

Тонг ёришди, хотин-қизлар кўзгалдилар,
Уйларига қайтмоқ учун чоғландилар.
Қизнинг ишқи мени чинлаб тутқан эди,
Хотин-қизлар бир-бир босиб тебрандилар.

Паривашлар кетди, кулбам ўзи қолди,
Маъшуқамнинг оёғини изи қолди.
Бир неча кун ҳушсиз бўлиб, ўзни билмай,
Ишқим ошди, кўнглим тошди, ёнмоқ қолди.

Падар марҳум: холаларни чақиртирдим,
Кўнглимдаги армонимни унга айтдим.
Завчиликка бек боғлади, холам борди,
Қизнинг менга назрлигин кейин билдим.

Оз фурсатда никоҳимга олдим уни,
Ун бир ёшар бир қизчадир, шаҳло кўзи.
Никоҳ кеча йиғлошидан қўл урмадим.
Қиз йиғлади, оҳ-воҳ билан шу тун ўтди.

Эртаси кеч қизга дедим: нозик гулим,
Хумор кўзли, хуш қоматли, писта лабим.
Йиғламоғнинг фойдаси йўқ, ҳам тортмағил,
Ихтиёри менда бўлғой бор-йўқлигинг!

Зарда билан сапчиб турди пари пайкар,
Ҳой дегунча кўкрагига урди ханжар.
Ҳушим кетди, эсим оғиб қотиб қолдим,
Ҳушим тўплаб қизга боқсам жонсиз ётур.

Бу воқиа элу халққа машҳур бўлди,
Элликбоши воқиани келиб кўрди.
Бу тўғрида мени айбдор қилмақчиди,
Домла-имом пул қистириб қутултирди.

Имом-домла ёлғонларни ёмлаштирди,
Жасадини қабристонга элтиб қўйди.
Қиз отаси воқиадан огоҳ эди,
Чурқ этмади, на чорадир, бели синди.

Шунинг билан бу воқиа битиб кетди,
Нозаниним шафқат қилмай ташлаб кетди,
Зарари йўқ, ўн тўрт ёшлиқ бир қиз олдим,
Эсизларким, унинг ўрнин босолмади.

Кўп ўтмади, билиб қолди большевойлар,
Юзсизликка, текширмакка бошладилар.
Бориб бердим большевойга қўрқмай сўроғ,
Ҳайрон қолиб атрофимни ўрадилар.

Эсизгина, текширганда сир очилди,
Бир ярим йил турмасига қамаб қўйди.
Қамоқда ҳам беш вақтимни тарк этмадим,
Вақти етди, турмасидан озод қилди.

Ўз уйимга киборона келдим босиб,
Йўл-йўлакай тасбеҳимни айлантириб.
Келсам, уйда на онам бор, на хотин бор:
Онам ўлган, хотин кетган эрга тегиб.

Муридларнинг ихлослари мендан қайтган,
Уялмайин Мустафодан динин сотган.
На эшон ман, на бошқо ман, ақлим шошди,
Муридларим ёмонларго бўлди қалқон.

Бир бурда нон тополмайин эшонлиқдан,
Муридларим юз ўғурди нодонлиқдан.
Иш бўлмаса қандой қилай, бўлдим маддоҳ,
Нима қилай, кутмаганда урса арвоҳ.

Ўз-ўзимга дедим: «Шайтон сўзи билан
Олмағонда ўша қизни сабр билан,
Нари бўлмас эди давлат ҳамда мурид,
Давру даврон сурар эдим ишрат билан».

Муштум оғо!

Мен юқоридаги ёлғон ҳақиқатларни ўз пийримнинг хотира дафтарларидан ўгурлаб ёздим. Лекин, тақсиримнинг шайтон сўзи билан қилдим деб ҳасрат қилишлариға тушунмай қолдим, чунки яқинда ўртоғим шайтон билан сўзлашиб турганимда, «Нега эшонимизни йўлдан уриб расво қилдинг?» деб койий бошлаганимда, шайтоннинг кўзи қийнидан чиқиб кетди, дедик: «Эшон шундақ жиноятни қилиб турган чоғда қаттиқ уйқуда эдим, нима учун яна айбни устимга оғдарадир? Одамларнинг юзсизлигидан жуда безор бўлдим, эшоннинг расволиғи бошидан бери келмасин!»

Муштум почча, мен жуда ҳайратда қолдим, шайтоннинг даъвоси тўғрими ё эшонимизнинг ҳасрати тўғрими? Қани, сиз нима дейсиз?

Норин Шилпиқ

Муштум:

Эшоннинг ҳасратига қараганда, шайтоннинг даъвоси тўғрироқдир, чунки шайтон эшонлардан кўра ростгўйроқдир.

«Муштум», 1924 йил, 7 ноябрь, 14-сон

УЧРАШГАНДА

Кичик фельетон¹

- Ассалому алайкум!
- Ваалайкум ассалом... Эй, қалайсиз?
- Мен сизни қаерда ҳам кўргандек бўламен, аммо эслаб ололмадим-да...
- Қўқонда кўргансиз-да, илгари икковимиз жуда яқин эдик-ку...
- Эй... ҳа, ҳа, дарвоқе, эсимга тушди. Қани, қайтадан бир кўришиб олайлук. (Кўришурлар.) Қўқон қалай, урди-сурдилар йўқ бўлиб кетгандир-а?
- Аллақачонлар тинди.
- Албатта шундай бўлиши керак эди. Хўш, мактабларнинг ҳолидан келинг, қалай?
- Албатта, Қўқонда юз-икки юз мактаб бор эдики, ундан хабар ололмасмудук...
- Ҳали мактаблар жуда озми, қанча бор?
- Атиги икки интернат (*оч болалар интернати*). Яна битта ўша ўзингиз билган сийқа тангадек дорулмуаллимин (яқинда у ер-бу ердан йўниб олиб техникумга айлантирилган). Ундан бошқа майда-чуйда мактаблар бор, уларнинг ҳолидан сўзлаб ўлтиришдан кўра дардига даво тилаганимиз ортиқдир.
- Уқишлар қалай ёки ҳаммасининг ҳам биқинига от тепганми?
- Бу томонини сўрамангиз, анув икки интернат, чакана-чукана мактабларни қўя туруб, кўзимизнинг қорачиғидек муҳим бўлғон дорулмуаллиминдан бир шингил сўзлаб ўтайин.
- Қани, хўш?
- Мен яқиндаги Андижонга саёҳатимда вагон ичида бир билим юрти ўқувчиси билан тасодиф келдим. У бола билан бир оз сўзлашганим натижасида худди офтобда қаттиқ ичган қариндош чиқиб қолдук. Албатта, ма-

¹ Асар «Муштум»нинг 1924 йил 5-сонида босилган.

сала тўғридан-тўғри билим юрти устига бурилди. Унинг айтишига кўра, билим юртида бериладиган риёзиёт дари жиққа арабча бўлур экан, агарда бирорта даққи хира хандонлардан кириб қолса, билим юртидан билим олиш ўрнига миясини ачиган қатикдек суюлтириб чиқади. Ҳалиги ўқувчидан «Сиз қандай тушунасиз?» деганда, «Эй... ҳадеб пайдан қолмасангиз, тушунасиз-да», деди.

Қотормиз Асака станциясида тўхтади, бола тушиб кетди, эсизларки, мен нима учун арабча дарс берилиши сабабини сўролмай қолдим.

— Сабабини мендан эшитинг, афанди. Қўқондийларни билувчи камина-да, унинг сабаби мана бундай:

Араблар илгари маданият, шони-шавкатларини йўқотиб сирри валқо йироқ бўлгонларидан кейин, араб зиёиллари ўзлари ўрталарида бирлик ясаб, Фарғона зиёилларидан имдод сўрагонлар, Фарғона ёшлари ҳам у аризага «Қабул» деб қарор қўйиб, Қўқон билим юртидан кишилар тайёрлаб юборамиз, деб жавоб қайтаргонлар. Мана, билим юртидаги арабча дарснинг ҳақиқати шундайдир. Утган қишда ҳам билим юрти программасига арабча дарс киритмоқчи бўлиб бир қўзғолиш ясагон эдилар, билмадим, давом этдими, этмадими?

— Ҳа, ҳа. Ўзбек миллати ҳам бошқаларга раҳбарлик қилмоқчи денг?

— Бўлмаса-чи.

Яланг оёқ

БИЛДИРИШ

(Фельетон)

Бутун Фарғона мўмин ва мусулмон оғаниларга маълум ва равшан бўлсинки: Қўқон шаҳрида ўзининг дуохон ва табиблиги билан маъруф ва машҳур бўлиб кўп беморларни осонгина тинчитиб қўядиган «Чўлоқ домла» бир оз фурсат ишни йиғиштириб мусулмонларни ҳасратга қўйган эди. Илтимос устига илтимос ёғилавергандан кейин яна ўз ишларини бошлаб юбордилар.

Ишлари: иссиқ-совуқчилик, қайтарма, жинтумор, балотумор, касал ўқиш, жинни тузатиш ва ҳоказо.

Шифо истаб келувчилар қўйидаги шартларга риоя қилсалар, ҳар икки томонга фойдалидир:

1. Эрлар—9 ёшдан 19 ёшгача.

2. Хотин-қизлар—9 ёшдан 90 ёшгача.

Бу ёшдан юқорилари ёки қўйидагиларга дуонинг таъсири бўлмаслиги бир қанча тажрибадан кейин исбот қилинди.

Қабул қилинадиган касаллар:

Қиндигига бод тўхтаган, кўкраги шишган, тугмайдиган хотинлар, ишқ дардига мубтало бўлган лайлилар, мажнунлар, парилар, юк ташлаган келинлар. Айниқса, хазонрезги, тошқизиғи вақтида қайталанадиган жинни ҳамда арвоҳ урганлар ва бошқалар...

Дорилардан намуналар:

1. Қўзиқориннинг барги, ҳавонинг ёғи, сўнгра мўрининг қуруми, чилимнинг суви, араванинг гиж-ғиж ва бундан бўлак турли-туман атторнинг қутисида йўқ дори-дармонлар.

Жинниларни тузатиш борасидаги икки сўнги тажрибамиз Қўқоннинг Миртоҳир маҳалласидаги донгли бир жинни устида бўлади. Ташреҳ учун саккизта белкурак, етита кетмон буюрилди. Дори учун энг муносиб Ҳамроқулов қорининг ашула айтганда чиқарган тери лозим кўрилади.

*Адрес: Қўқон, маҳалласи ҳаммага маълум.
Домланинг илтимослари билан: Норин Шилпиқ.*

АФАНДИНИНГ ИҚРОРИ, ҲЗИДАН КЕЙИН...

Бу кунги газетанинг икки бетли бўлиб чиққанидан қувонган Маъруф афанди, баъзи журналларнинг ўз вақтидан кечикиб чиқишидан шундай хаёлга келди:

Қоғоз кифоя қилмайди, матбуот кадрлари йўқ, ҳозирги чиқиб турган газеталардан бир нечаси бекилишга маҳкум. Буларни давом эттириш большевикларнинг қўлидан келмайди.

Мундай хаёллар уни шундай қувончли ишончларга олиб бордики, почтачининг «бу кун газеталар келмай қолди» деган жумласидан ҳам ўзича турли маънолар чиқарадиган бўлди.

Бироқ, унинг хаёли — хаёлича давом этди, ҳақиқат ўз йўли билан бора берди.

Маъруф афанди бир кун районда алоҳида район газеталари чиқарилиши ҳақида хабар эшитди, у:

— Ана холос, бизнинг бутун Туркистон учун чиқарган «Садои Туркистон» газетамиз ва «Ислоҳ» журналимизнинг тиражи мингга етмаган эди-ю, ҳали шунча жумҳурият газета ва журналлари туриб, район газеталарини ўқийдиган одам қайда?

Большевиклар қўлларидан келмай турган ишга нега уринадилар? Ахир, Ўзбекистонда бизга ўхшаган саводчиларни лотинча деган янги алифбе чиқариб саводсиз қилиб қўйдилар. Энди 82 районда 82 газета чиқса, уни ким ўқийди?

Аввали шуким, қоғоз йўқ, босмахона йўқ, ҳарф терувчи йўқ, машина йўқ, газетада ишлайдиган матбуот кадрлари йўқ. Ҳаммаси топилганда ҳам — чиқадиغان газеталарни ўқувчи йўқ...

Шу хилда хаёллар Маъруф афандининг дилига таскин берса ҳам, район газеталарининг бирин-кетин чиқиб туришлари уни асабий хасталикдан руҳий касалликка олиб борди.

Биринчи босилишда 500 нусха чиққан район газетаси ҳозир 4—5 минг нусха чиқди. Демак, Маъруф афанди ўйлаганча «йўқ»лар ҳаммаси бор, йўқлари борлиққа чиқарилган.

Маъруф афанди бунга ишонмади. Мумкин эмас! — деди. Лекин қайдандир унинг қўлига газета-журналларнинг номлари ёзилган бир китобча тушди. Газета-журналларнинг рўйхатларини кўриб аччиғи чиқди.

— Бир-иккита каттароқ районда чиқиши мумкин. бироқ, 70га яқин районда махсус газеталарнинг чиқиши нотўғри. Большевиклар ёлғон ёзибдилар. Биз бутун Туркистон учун чиқарган 2—3 газета-журналга ўзимиздан бошқа ўқувчи топа олмаганимиз ҳолда, биргина Ўзбекистонда шунча газета-журнал? Бу ёлғон!!! — деб қичқирди.

Маъруф афанди ўйлади:

— Балки тўғридир, бундан катта ишларни қилаётган большевиклар буни ҳам эплай олгандирлар. Лекин ўз кўзим билан кўраман-да, сўнгра ишонаман...

У илгари қироатхонага кириб, келатурган газета-журналларни кўздан кечирмоқчи, агарда бирортаси кам бўлса, қироатхона мудирин билан кўйлақдан ёқа қолгунча олишиб, большевикларни сўкиб олиш, мудирни шарманда қилиш фикри билан қироатхонага юрди.

Маъруф афанди қироатхонага кирганда, мудир янги келган газета-журналларни стуллар устига ёйиб турган эди. «Қани, териб бўлсин, сўнгра сўзлашаман», деб кутиб турди.

Катта столнинг икки томони газеталарга тўлиб, жой ҳам етишмай қолди. «Сарносиё ҳақиқати», «Пахтачи», «Қурилиш», «Зарбдор», «Марғилон ҳақиқати», «Социализм байроғи», «Ленин йўлидан», «Коммуна», «Колхозчилар товуши»... ва ҳоказолар Маъруф афандининг қўлидаги рўйхатидан ҳам ортиқ.

Маъруф афанди, мудир билан ёқа йиртиш ўрнига, «оҳ» деб йиқилди. Юзига сув сепдилар — кўзини очди.

Маъруф афанди ҳозир илгариги онгли афанди эмас, тош қизиғи, хазонрезги ва чиллада авж олиб, ўз ёқасини ўзи йиртатурган девона. У — ўз-ўзидан алланарсаларни жавраб юради:

— ...Мумкин эмас... миллат... дин... йўқ... бўлса... мен... ватан... қарши эмас... кетди... қарши эмасман... лекин кетди...

Маъруф афанди том маъноси билан жинни ҳолга

келди. Дўхтирлар уни руҳий касаллар хастахонасига юбордилар. Унда ҳам:

...Ҳақиқат... Қурилиш... Ленин байроғи... Колхозчи... Зарбдор... Пахта... Социализм... Коммуна...— каби сўзларни такрорлаб юртандиғини сўзлайдилар.

Фақат бу сўзларни соғлиқда иккоб қилишга афандилик виждони йўл бермади.

А. Қ.

«Муштум», 1933 йил, 8-сон

НИҒЛАТГАН КУЛГИ

Мажлиснинг бошланишига ҳали роса икки соат бўлса ҳам залда одам кўп, гап-сўз, кулги, ғовур...

Эшикдан кирган ўрта бўйли, қорин қўйган, йўғон, хўшмўйлов йигит илжайганича девор остидан юриб бориб, партком масъул котибининг ёнига ўтирди ва қўлидаги китобларини олдинги курсига қўйиб, масъул котибга папирос тутди.

— Кечаги чиқишингизда жуда боппадингиз-да, Қўчқор ака, жуда яхши гапирасиз-да. Бошқалар гапирганда одам... зеркиб қолади, сиз ўн соат гапирсангиз ҳам одам яна эшитсам, дейди.

Масъул котиб унинг сўзига эътибор қилмасдан ёнидаги одам билан сўзлашишда давом этди. У одам туриб кетгандан сўнг бу йигит унинг пинжиги кириб яна давом этди:

— Жуда озибсиз-да, Қўчқор ака, бир ўзингизни боқсангиз бўларди. Гўшт бўлса, қимиз бўлса.. Ишлардан бўшанг, ўзим боққа олиб чиқиб кетаман. Қимиз сероб, гўшт ҳам.. Чиқасиз-а? Қачон чиқасиз?

Масъул котиб худди эшитмагандек, орқасига қараб кимнидир қидирди, сўнгра ўрнидан туриб кетди. Йигит атрофга қаради ва китобларини олиб ўрнидан турди-да, ҳали у тўпга, ҳали бу тўпга бориб ўтириб, папиросини тугатаёзди.

Агар бу одам қимизу гўшт тўғрисида гапирмаса ва ҳар кимнинг олдида насияга улгуржи мол сўраган дўкондордай эшилавермаса, мен уни мутлақо танимас эканман. Бундан уч йил илгари у, қора, қотма, кўримсиз бир йигит бўлиб, бизнинг мактабдаги ёпиқ дўконда нон сотадиган эди. Бир куни студентлар ғалва кўтаришди: «Бу одам бизнинг ҳақимизга хиёнат қиляди—кесиб олган нон билан тарози палласига шундай урадики, бир парча нон беш қадоқлик тошни ҳам босиб кетади», дейишади. Шундан кейин профкомда буни ишдан бўшатиш тўғрисида гап бўлди. Эртасига у синфбошининг уйига бир чертворт қимиз ва беш қадоқ гўшт кўтариб келиб, профкомда миллатчилик борлиги, совет даврида шундай миллатчилик бўлганига чидай олмаслигини арз қилди ва бутун синфдаги студентлардан

«Шу одам яхши» деб иттифоқнома ёздириб беришини илтмос қилди. Биз иттифоқнома ёздик. Бироқ, у айтганнинг тескарисин бўлди. Ҳаммамиз бир оғиздан шу одамнинг тездан бўшатилишини талаб қилдик.

Мен уни танидим. У ҳам мени таниди ва мен сўрашгани ўрнимдан турмасдан бурун югуриб келиб таъзим билан қўл узатди.

— Саломат бормисиз?.. Одам соғиниб қолар экан... икки-уч мартаба уйингизга бордим. Боғда узумлар ҳазон бўлаёзди. Қимизлар жуда тобида. Бир чиқмасангиз сира бўлмайди. Бу ерда ўртоқларингиз бордир. Мисалан, Қўчқоров акамни биласиз? Қачон чиқасизлар? Мен сизни қерда кўраман? Қўчқоров акам билан ҳозир гапиришиб қўйинг...

— Шу ерда ишлайсизми?

— Ҳа, ҳар хил масъул ишларда юриб, командировкадан зерикдим. Менга шу дўкон иши яхши. Ҳозир ёпиқ дўконда мудирман. Бир мартаба Масковга командировкага бориб, бир ҳафтада қайтадиган одам бир ярим ой қолиб кетибман. Масков жуда обод шаҳар экан. ГУМ деган магазинини айтинг. Катталар ҳам шу магазиндан мол олишар экан. Оғзимни очиб айланиб юриб билмасдан ўзимни ўртоқ Будённийга уриб олибман. Бир хижолат бўлдим. Кейин танишиб қолдик. Уйига таклиф қилди. Ваъда бериб, бормадим, чунки у вақтда ҳали партиёга номзод эдим, холос.

Мен камгап. Шундай одам сергап одам билан дуч келса, бир ҳафталик гапини бирпасда тўқади. Бир соатнинг ичида нималар демади. Унинг боғига ҳамма комиссарлар бориб туради. Унга ҳамма комиссарлар ҳар нарса ваъда қилаверади, ваъдасига вафо ҳам қилади. У Комиссарлар советига пропускасиз киради. Дунёда ундан яхши, ундан обрўли киши йўқ, аммо уни бу идорада ҳеч ким билмайди. Атайлаб ўзини паст олиб юради.

Зал одамга тўлди. Тозалаш комиссияси ўрнашиб, раис мажлисни очиқ деб эълон қилганда йигит менинг тиззамга туртиб:

— Шу одам менга қарши, бунинг акасини мен газетада урдирганман,— деди.

Ўзи қалтирар, филт-филт этиб тупугини ютар эди.

— Сизга қачон навбат келади?

— Бизга бари бир... бир-икки кишидан кейин навбат келади.

Шундай бўлди, навбат келди. Йигит минбарга чиқиб, белгиланган ярим соатда таржимаи ҳолини, «қаҳ-

рамонона» курашлардан иборат бўлган саргузаштини айтиб берди. Сўнгра саволларга кўчилди.

— Сиз партиёга қайси ячейкадан ўтгансиз?— деди залдан бир киши.

— Ячейкадан эмас, қишлоқда, ўртоқ... Шоабдуфаттоҳхўжаев ўтказиб, кейин ячейкага борганман. Партиё билетини йўқотганим учун...

Раис бутун гавдаси билан унга ўгирилди ва юзига узоқ тикилиб турди-да, кулди. Сўнгра деди:

— Хўп майли, XVII партиё қурултойида ўртоқ Сталин нима тўғрида гапирди?

— Ҳамма тўғрида гапирди. Ҳаммага маълум нон савдосига жавоб берилсин, деди. Аъзолик ҳақини камайтирилсин, деди. Меҳнаткашлар ҳукуматига фойда бўлсин деб ноннинг нархини қиммат қилинсин, деди.

Залда кўтарилган кулги раиснинг савол бериши билан босилди:

— Яна нима деди?

— Яна... ҳар нарса деди. Нима дегани маълум.

— Сизга ҳам маълумдир, ахир?

— Албатта. Ўртоқ Сталин ўзининг тарихий докладида сиёсий бюронинг раҳбарлиги остида... ҳаммага маълум... Ўртоқ Икромовга пахтани оз бераётирсизлар, деди...

Раис яна ўзининг саволи билан залда кўтарилган кулгини босди:

— Сиёсий бюрода кимлар бор?

— Ҳамма бор... ҳаммага маълум, ўртоқ Сталин ҳам бор. Кейин ўртоқ Будённий, сўнгра ўртоқ Калинин, ўртоқ Ворошилов, ўртоқ Челюскин.

Кўтарилган қаттиқ кулги узоқ давом этди. Шу топдаги ҳар бир секунд йигитга бир аср туюлиб, тоқатсизланди. Кейин бўғилди ва томоғининг томирларини чиқариб қичқирди:

— Мен ўз ячейкамда ўтсам бўлар эди. Фирқа ячейкасининг масъул котиби менга душман бўлгани учун мени зўрлаб шу ерда ўтишга мажбур қилди.

Залда яна кулги.

— Нимага куласизлар, бефирқалар чиқиб кетсин... Ҳар кимнинг ҳам бошига тушадиган иш бу!— деди йигит бўғилиб. Яна кулги кўтарилганидан кейин йиглаб юборди-да, минбарни ташлаб чиқиб кетди.

«Ҳикоялар» китобидан, ЎзССР
Давлат нашриёти, 1935 йил

ҚАНОТСИЗ ЧИТТАК

I

Кимга «Читтак» деб лақаб қўйса бўлади ва у нима учун эрталаб наҳорда бир пиёла совуқ сув ичади?

Цех комсомоллари чиқарадиган деворий газетада «Викторина» ўйини бор, ундаги саволлар кўпроқ техникани ўрганиш, сиёсий саводни оширишга хизмат қилса-да, баъзан цехдаги камчиликларни йўқотишга ҳам қаратилар эди.

«Читтак» ким ва у нима учун эрталаб наҳорда бир пиёла совуқ сув ичади?

Бу савол кун бўйи кулгига сабаб бўлди. Ҳатто ўша сув ичадиган одам—ингичка, новча йигитнинг ўзи ҳам сариқ, эгри тишларини кўрсатиб илжайди ва ёнидаги шеригининг:

— Ўлгундай безбет экансан-да, Набигул!— деб берган дашномига одатдагича масхарабозлик билан жавоб берди.

— Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса шундоқ бўлсин дебманми.

Унинг асл исми — Наби. Узининг ашуласи, чолғу ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул»—«Набигул» деб атаганлар.

Лекин заводда уни Набигул эмас, «прогул» дейишади. Аммо бунга ўзи ранжимаиди, чунки бу лақаб ўз зарарига қўзғалган жиддий гапни баъзан кулгига, ҳазилга айлантириш омили бўлади. Агар ишбоши унинг ишга нега кеч келгани, ё бўлмаса бирон ишни нобол қилгани тўғрисида жиддий сўрар экан, шу жиддийтани юмшатиш учун ўзига «прогул» лақабини тақиш эмас, бузоқ бўлиб маърашга ҳам тайёр.

«Читтак»—Набигул эканини овқат вақтида ҳамма билди, аммо унинг нима учун наҳорда сув ичишини ҳеч ким айтолмади.

Бу заводда, ҳамма заводлардаги сингари, ошхонада ударниклар столи алоҳида. Набигул овқатини еб,

шу столлар ёнидан ўтиб кетаётганида бир кекса ишчи унинг билагидан ушлаб, ёнига ўтқизди. Бу ерда деворий газетанинг муҳаррири ҳам бор эди.

Кекса ишчи сўнги гушт парчасини оғзига солди-да, қўлининг орқаси билан мўйловини артиб, Набигулга юзланди.

— Читтак сенми?

Ҳамма кулиб юборди. Кекса ишчи газетанинг муҳарририга қараб.

— Нега бунга «Читтак» деб лақаб қўйдиларинг?— деди.

Нариги столда ўтирган кимдир оғзига солган овқатини ютаётиб, палағда товуш билан жавоб берди:

— Нимагаки, шохдан-шохга сакраб юради.

Газета муҳаррири ва бу ерда ўтирган бошқалар ҳам шу гапни маъқуллашди. Кекса ишчи бармоғи билан мўйловини силаб кулди.

— Болалар, читтак нима учун шохдан-шохга сакрашини биласизларми?

Биров «овқат қидиради» деди, биров «унинг табиати шундай» деди, аммо ҳеч ким қушларнинг ичида энг қўнимсиз, беқарори читтакнинг бу қилиғи тўғрисида аниқ бир нарса деёлмади. Кекса ишчи қўлини кўтариб, фовурни босди:

— Буни мен ҳам билмайман, аммо болалигимда бир афсона эшитган эдим: Сулаймон пайғамбар ҳамма жониворларнинг тилига тушунадиган, ҳамма жониворларнинг подшоҳи бўлган эмиш. Читтак унга «кавушнинг эгри» деган эканми, уни ғазаб қилган эмиш: менга бир ҳасса топиб кел, ҳасса тўғри ҳам бўлмасин, эгри ҳам бўлмасин деган эмиш. Шундан бери читтак шундақа ҳасса излаб, шохдан-шохга сакраб эмиш. Унинг бир шохга қўниб «чиқ» деб бошқасига сакраши «мен излаган новда бу эмас» дегани эмиш. Агар «читтак» деб лақаб қўйган киши мана шу афсонани билса, Набигулга жуда мувофиқ лақаб қўйилти.

— Читтак шохдан-шохга сакраб тўғри ҳам эмас, эгри ҳам эмас калтак изласа, Набигул заводдан-заводга сакраб нима излайди, дейсиз-да?— деди газета муҳаррири.

— Ҳа, баракалла!— деди кекса ишчи ва Набигулга қаради.— Хўш, сен нима излайсан?

Набигул нима дейишини билмай, у ёқ-бу ёққа қаради, сўнгра икки қўлини икки сонига тап-тап урди-да, баланд, ингичка товуш билан хўроз бўлиб қичқирди.

Говур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг кулги кўтарилди. Набигул югурганича ошхонадан чиқиб кетди. Моторлар гулдураб, ғилдирак пилдираб, цехда яна иш бошланди. Ҳали «безбет» деб дашном берган йигит—Қодир Набигулга «ҳолингга вой» дегандай қилиб қаради. Буни Набигул фаҳмлаб, ўзини оқлашга шошилди:

— Буларнинг ҳаммаси хусуматдан, ўртоқжон. Қайси куни эшикнинг олдида арқон тушиб ётган экан, технорук «олиб қўй, оёқ остида ётмасин», деди. Мен олиб қўймадим, «менинг ишим эмас», дедим. Шунга технорукнинг ҳам, ишбошининг ҳам, ана у газетчининг ҳам гаши келди... Айтишиб қолдик.

— Ҳа, олиб қўйсанг нима қиларди?— деди Қодир хўмрайиб.

— Ўзинг ўйла, ўртоқжон, бу, заводнинг арқони кўп бўлса, гайкаси кўп бўлса, асбоби кўп бўлса... Ҳаммасини олиб қўя берсам, ахир, нима бу... Ойликни оширсин, майли олиб қўяман...

Бу гапга Қодирнинг гаши келди шекилли, кечгача қовоғини очиб қарамади, гап сўраса дўнғиллаб жавоб берди, ҳатто бир-икки жеркиб ташлади.

Цех комсомоллари ҳордиқ куни икки соатлик шанбалик ўтказмоқчи эди. Шанбаликка қанча одам келишини олдиндан билиш топширилган киши цехда рўйхат қилиб юрганда Набигул ташқарига чиқиб турди, гудок бўлиб, ҳамма овқатга чиқиб кетаётганда Қодирнинг олдига келиб йиғламсиради:

— Танқид қилинган одамнинг меҳнати ҳаром эканда...

— Нима қилди? Нега меҳнатинг ҳаром бўлади?

— Шанбаликка ҳаммани ёзди, мени ёзмади...

Қодир таажжубланди.

У ошхонада, овқат маҳалида шанбаликка рўйхат қилган кишидан нима учун Набигулни ёзмаганлигини сўраган эди, у киши Набигулни кўрмаганлигини айтди. Набигул эса столга муштлаб ўрнидан турди ва бор товуши билан бақирди:

— Ёлғон гапирма!.. Зараркунанда экансан ўзинг, Шанбаликка кўп киши келишига қаршисан. Икки-уч мартаба айтдим, орқангдан эргашиб юрдим. Жўрттага ўзингни анқовликка солдинг.

Набигулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди. Рўйхатга ёзмаган одам «ростдан ҳам шундай қилганга ўхшайман» деб ўйлади шекилли, паст тушди.

Эртаси иккинчи сменадан қайтишда Набигул Қодир билан бирга кетди. Қодир анча юмшарган эди. Набигул ярамас хулқлари бор эканини бўйнига олиш билан Қодирни яна ҳам юмшатди.

— Қани, ростини айт-чи, нега қўнимсизсан?— деди Қодир кулиб.

Набигул унинг бундай савол беришини кутган бўлса ҳам, «худди шуни сўрашингга маҳтал эдим, яхши сўрадинг» демоқчи бўлгандай жавоб беришга шошилди. — Ўртоқжон, мен сенинг раҳбарлигингга одам бўлман, деб этагингни маҳкам ушлаганман. Сендан ҳеч сиримни яширмайман. Дастлаб кирган заводимдан ўз ихтиёрим билан кетганим йўқ. У ерда битта-иккита ёмон одамлар бор эди: ўзинг биласан, дунёда ғаламис одам кўп. Бири «бунинг отаси ундай, бундай» дея берди. Бошим кал бўлса ҳам кўнглим нозик— ортиқча гапни кўтара олмайман. Кета қолай дедим. Албатта, мен буни яхши демайман. Отам баззос бўлгани билан, мен ҳар кимларнинг эшигида юрганман. Фарғонада бир бойга хизматкор бўлганман. Борсам справка топа олмаман, аммо бормайман, ўртоқжон. Шунақа ишларга тобим йўқ.

— Прогул қилиб бўшаган экансан-ку!

— Йўқ, кейинги заводдан... шундай бўлди. Прогул қилган эдим, аммо бир кун ҳам беваж прогул қилганим йўқ. Аммо справка олиб бўлмайдиган ваз. Сендай ақли расо, тушунадиган одам бўлса заводдан кетмас эдим. Бир куни акам ўғлини кестирди. Қандоқ қилай, умрда бир бўладиган тўйни ташлаб кетиб бўладими? Бир қултум-ярим қултум ичиш тўйнинг зеб-зийнати. Ичгандан кейин ланж бўласан-да, қандоқ қиласан. Эртасига ҳам ишга бормадим. Албатта мен буни яхши демайман. Бир куни мусаллас суздим; сузмасам бўлмас эди, чунки амаким хумини қистади. Бир айтганида бўшатиб бермасам, янаги сафар бермайди. Мусаллас сузгандан кейин, қандоқ қилиб сабринг чидайдди, тотиб ҳам кўрасан-да. Албатта мен буни яхши демайман. Эртасига кечроқ бўлса ҳам ишга бордим. Аммо картошка ковлаганимда бир-икки кун боролмадим. Мана шу жуда ёмон бўлди—бошқа прогулларни ҳам кўзга кўрсатиб юборди...

— Озми-кўпми боғчачилик иши бўлган бошқа одамларни ҳам биламан, боғчачилик уларнинг ишларига халал бермайди-ку.

— Қандоқ қилай, ўртоқжон, бошқа ишларни йиғиш-

тирай десам ойлик етмайди. Пул жерак. Узим очик қўл йигитман. Бир оғайним уйга борса, юз сўм сарф қилмай жўнатмайман.

— Хотиннинг ҳам ишласин!

— Хотин ишласа-ку, сатта илжжа палов қилар эдикку-я, лекин хотинимни асти ишлатгим йўқ. Узим инсоф қил, хотиннинг уйда ўсма қўйиб, сурма тортиб йўлингга нигорон бўлиб ўтирса, келиб чўзилганингда бир сидра уқалаб ташласа қандоғу, ўзинг билан бара-вар ишдан келиб оғиз очгани қўймаёса қандоқ? Албатта мен бунни яхши демайман.

Набиғул икки гапнинг бирида «албатта мен бунни яхши демайман» дейишидан Қодир «шуларнинг ёмон эканлигини энди билган бўлса, демак қилмишига пушаймон, бундан кейин ўзини тиядиганга ўхшайди», деб ўйлади. Хусусан, у яхши бир ўртоқнинг ёрдамига, раҳнамолигига муҳтож эканини билдириб, «энди сенинг этагингдан маҳкам тутдим, қайси йўлга бошласанг ўзинг биласан» деганидан кейин Қодир жуда ийиб кетди. Шунинг учун унинг «ҳордиқ оқшоми бизникига борайлик, менга оқ йўл деб фотиҳа бер» деган таклифини қайтармади.

II

Қодир эртаси ҳордиқ оқшоми, ваъда қилган вақтида бориб, Набиғулни маҳалла қизил чойхонаси олдида учратди. У, дафтар кўтарган бир киши, афтидан, маҳалла комиссиясининг раиси билан уришар, новча, букчайганроқ бир йигит ўртага тушиб уни орқага тортар эди, Набиғул Қодирни кўриб ғазабидан тушди, унинг олдида келаётиб дафтар кўтарган кишига бақирди:

— Рабочикман,— деди кўкрагига муштлаб,— савдогар эмасман! Қоровулга бергани тугиб қўйган пулим йўқ!..

Новча йигит Набиғулни жаҳл билан силтади ва итариб юборди, сўнгра Қодирга қараб илжайди-да, қўлини кўкрагига қўйиб:

— Бу лаънатини олиб кетинг,— деди ва келиб сўрашди.

Набиғул Қодирни қўлтиқлаб тор кўчага бошлади. У новча йигит ҳам булар кетидан юрди.

— Бопладимми?— деди Набиғул кетига қараб,— йилига олти сўм эмиш, олти тийин бермасман...

Бу қандай можаро эканини Қодир дастурхон устида ҳалиғи йигит—Набиғулнинг акасидан эшитди. Наби-

гулга маҳалладам олти сўм қоровул пули чиққан экан.

Набиғул қаёққадир кетиб, Қодир унинг акаси билан ёлғиз қолди. Бу одам Қодирнинг келганига кўп хурсандлик билдириб ўзини унга жуда яқин тутди. Қодирнинг иши, турмуши тўғрисида сўраб, яхши томонларига хурсандлик изҳор қилди, ёмон томонларига эса афсусланиб, агар шуни бир ҳафта, ҳатто бир кун илгарироқ билганида ёрдам қилиш қўлидан келганини билдирди. Қодир ўз уйини кўкимтир бўёқ билан трафарет қилдириб, шунга мос келадиган абажурга чиққанини ва кўп машаққатлар билан ранг топганини айтганда, у худди «ўзингга бор нарсани нега қидирасан» дегандай таажжубланди:

Ие, ахир Набиғулга бир оғиз айтмайдиларми!

— Айтиб эдим, шекилли.

Бу одам шунча дарғазаб бўлдики, Набиғул шу ерда бўлса бир-икки тарсаки урадигандай эди.

— Бизнинг Набиғул одам эмас ўзи! Ешда, ҳали ошна-оғайнигарчиликни билмайди. Минг мартаба айтман: ҳой, ука, ошна-оғайниларинг бир нарсага зорикқанда ҳожатини чиқариш қўлингдан келмаса менга айт, агар етти аждарҳо бараварига оғзини очиб «топиб берма, ютаман» деганида ҳам писанд эмас—топиб бераман! Оғайни-чи, ҳой, бу дунёда оғайни бўлиш керак.

Қодирнинг келганига яна хурсандчилик билдирди, яна Набиғулдан койинди, шундай қадрли меҳмон келишини олдинроқ билмагани сабабли тайёрлик кўролмаганидан нақадар хижолатда эканини айтиб битиролмас эди.

Қирқ ёшлардаги бир киши кирди. Набиғулнинг акаси бу одамни ҳурмати билан қаршилаб, Қодирга «макимиз» деб таништирди. Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади. У бир тўғрида ўпкалаб, район советининг раисига «бўлди энди, оғайним эмассан, мен билан гаплашма» деган эмиш, аллақандай бир терговчини чақиртириб (чақириб ҳам эмас) хўп сўккан эмиш. Қодир унинг қаерда ва қандай хизматда эканини сўрагани тортинди.

— Мен бу кишининг дидларига қойил бўлдим, амаки,— деди Набиғулнинг акаси,— уйларини кўкимтир бўёқ билан трафарет қилдирган эканлар, ҳафсала қилиб, чироқларига шу рангдаги абажур ҳам қўйиптилар. Менинг ҳам дидим чакки эмас деб юрардим, аммо бу кишининг олдиларида тўқим табиат эканман деб қўй-

дим. Дидни қаранг-а, трафаретнинг рангига мос абажур!

Унинг амакиси Қодирнинг кийим кийишига ҳайрон қолди: Қодирнинг кўйлаги оқ, галстуги кўк экан, шундан ҳам бир гўзаллик топди. Шундай қилиб, Қодир барча гўзал нарсалар ва ҳусннинг «заршуноси» бўлди.

Набигулнинг акаси Қодирга попоп машина билан гул солинган қора бахмал бир рўйжа кўрсатди.

— Шоабдуфаттоҳхўжаев икки юз бераман, тез меңга бер, деб ёпишди,— деди аввал амакисига, сўнгра Қодирга қараб,— у, тўқим табиат бир одам... минг тилла берганда ҳам нега берай!

У Қодирдай гўзаллик заршуносининг бир оғиз сўзини эшитиш учун тўқим табиат кишиларнинг минг тилласидан воз кечишга тайёр эканини ва агар бир юз йигирма сўм пулга ҳаддан ташқари зориқмаганида бу рўйжани Қодирга сотишдан кўра текинга беришни афзал кўрганини билдирди.

— Мана шу четидан тангадай жойини сичқон емаганда беш юз сўмлик мато экан,— деди амакиси аввал Қодирга, сўнгра жиянига қараб,— бу кишига бераман дейсану мени уялтирасан-да. Райсоветнинг раисига ваъда қилган эдим.

Қодир «ҳа, ўша одам ола қолсин» дея олмади. Набигул келди. Унинг кетидан бири най, бири танбур, бири дугор кўтарган уч йигит кирди. Набигулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди. Машқ вақтида Қодир буларда ҳеч қандай завқ кўрмади. Ҳаммасининг ҳам қўли асбобда, диққати бўлак ёқда, кўзи жавдирайди, ниманидир кутади, нимадандир умидвор.

— Бу нима денг, амаки,— деди Набигул точкадаги бир чирпит мусалласни кўрсатиб.

— Ақлнинг қайроғи!

— Йўқ, амаки, бу—қасам. Мен бугун қасам ичаман. Қодиржон акам цех бошлиғи бўлган кундан бошлаб ударник бўлишга қасам ичаман!

Қодир ўнғайсизланди.

— Қўйсанг-чи, ҳали маълум эмас...

— Нега маълум бўлмас экан,— деди Набигул пиёлаларга мусаллас қуяётиб,— цех бошлиғи бўлишингизга ичганимиздан кейин албатта бўласиз! Қани...

Қодирнинг цех бошлиғи бўлишига, ундан кейин саломатлигига, яна алланималарга устма-уст бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб қолди.

Набигулнинг акаси бир навбатини Қодирга «сўна» қилди. Қодир кўнмади. Набигулнинг амакиси илтимос қилди. Қодир уэр айтди. Томоғи тақиллаб ўтирган дугорчи «кўтармасалар ичмасинлар» деса ҳам Набигул унамади. Қадаҳ тўхтаб қолди. Дугорчи дугорнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди. Сухбатдан нечукдир файз кетди. Қодир бошқа ичмаслик шарти билан иккинчи пиёланинг ярмини ичишга рози бўлди. Набигул Қодирнинг қўлини қўйиб юбормай ҳаммасини ичишга мажбур қилди.

III

Қодир уйғонди, у ҳаддан ташқари чанқаган эди, чойнакда қолган совуқ чойни шимириб, атрофига қаради. Набигулдан бошқа ҳеч ким қолмабди. Қодир Набигул мажбур қилгандан кейин яна ичдими, йўқми— билмасди.

У ўрнидан турмоқчи бўлган эди, боши айланиб йиқилди, судралиб обрезнинг олдига борди; у ерда юмалаб ётган шишани кўриб кўнгли озди. Хушёрликда «шер билан олишсам енгаман» деган Қодир ҳозир биқинига ботиб турган қумғонни нари суришга мадори етмас эди. Не машаққатлар билан ўрнидан туриб соатига қаради. Соат тўрт. Юраги жиғиллаб кетди. Бир жойга бориб сира бундай кеч қолган эмас эди. Хотини кўчаларда юрганмикан! Дарров қайтиш нияти бўлганидан, Набигулникига келаётганини хотинига айтмаган эди. Бу ҳам майли, лекин шу аҳволда борса хотини нима дейди? Хотини уни ҳеч қачон бу аҳволда кўрган эмас.

Набигулни уйғотган эди, турмади. Қийинди. Набигулнинг акаси, ана у мисли топилмайдиган рўйжани ўраб, ихчам қилиб боғлаб, пальтосининг чўнтагига солиб қўйган эди. Қодир, рўйжа эсида йўқ, нима экан деб олиб қарамоқчи бўлди, аммо чўнтагидан суғура олмади, кейин эсига тушди.

Кетди. Йўл-йўлакай инқиллаб борар эди.

Борганда хотини маст эканини билмаса, кеч қолгани учун бир-икки дўнғиллаб қўя қолса қандай яхши бўлар эди!

Уйига етди. Эшиги олдида кимдир қоп-қора ҳайкалдай бўлиб турар эди. Қодир ҳали бу ким бўлиши мумкин эканини ўйлаб етмаган эдики, у киши, кўрди шекилли: «Э, ана келдилар, Қодир ака!» деб чақирди.

Бу—маҳалланинг қоровули эди. Қодир товуш берган эди, қоровул: «Бемақалда ҳаммани югуртириб қаёқда қолдингиз», деб койиди ва ҳуштагини чалиб, узоқлашди. Эшик «ғийт» этди. Эшикни очган хотини эканини Қодир билди.

Қодир эшикдан кирар экан, киргандан кейин нима дейишини билмас, нима деса ҳам хотини бақариб берадигандай туюлар эди.

Уйга кирди. Хотини боласини аллалаб ётқизмоқда эди. Қодир ечинди. Хотини Қодирга бир қаради-да, маст эканини билди, аммо ўзини билмаганга солиб:

— Чой ичасизми?— деди.

Қодир «энди бу мени чой ичириб қўйиб жонимни олади-ку» деб ўйлади-да, ерга қараб:

— Йўқ, чарчадим, ётаман,— деди.

У ҳозир хотинининг қаёққа бординг, нега бунча кечикдинг, деган сўроғини кутар ва шу сўроқни берса, гап эшитиб бўлса ҳам шу ташвишдан қутулишни хоҳларди.

Хотини индамади. Қодир «энди ётгандан кейин бошлайди шекилли-да», деб ўйлади. Хотини эшикни занжирлади, чироқни ўчирди ва кундагидай ёта берди. «Бу эрталаб ишни катта қилмоқчи шекилли», деб Қодирни ваҳима босди.

Хотини эрталаб ҳам индамади. Овқатгача, овқатдан кейин ҳам чурқ этмади. У индамаган сайин Қодир азобланар эди. У рўйжа олиб келганини унутган экан, эсига тушди; уни чўнтагидан олиб, хотинининг олдига қўйди, илжайди; шу баҳона билан ўзи гап очиб, узрини айтмоқчи бўлди.

— Нима бу?— деди хотини рўйжани ёзиб.

— Каравотнинг тепасига осгани шунақа бир нарса қидириб юрган эдинг шекилли. Жуда ажойиб нарса.

Хотини рўйжанинг у ёқ-бу ёғини кўрди.

— Неча пулга олдингиз?

— Қани мўлжалингни айт-чи.

Хотин рўйжанинг сичқон еган жойига бармоғини тикиб:

— Саксон сўм,— деди.

— Яъни саккиз юз демоқчимисан?

— Ун мартаба камайтириб айтадиган бўлсам, саккиз сўм дер эдим.

Қодир рўйжани ёзиб, синчиклаб қаради; кўзига оддий бозорий рўйжалардан кўринса ҳам, буңчалик мақ-

товини эшитгани учун сира оддий рўйжалар қаторида кўргиси келмас эди.

— Мен, сен билмаймиз-ку бунақа нарсаңи. Буни танийдиганлар билади. Агар шу жойини сичқон емаганда беш юз сўм мато экан.

Хотини лабини бурди.

— Сиз неча пулга олдингиз?

— Бир юз йигирма сўм.

— Пулини ҳам бердингизми?

— Олгандан кейин беради-да, киши!

— Кимдан олдингиз?

— Бозордан эмас, пулга зориқиб ноилож сотган бир одамдан... Бунинг хуштори жуда кўп экан, ўзи айтди.

Хотин бошини чайқади ва зорланиб деди:

— Ахир мен буни тўқсон сўмга олмаган эдим-ку!

— Қаерда, қачон, бошқадир...

— Бозорда, йўғ-э, кўчада. Ҳеч бошқа эмас, шунинг ўзгинаси. Мана сичқон еган жойи. Эгаси юз сўм сўради. Мен етмиш сўм дедим. Агар сичқон еган ери бўлмаса саксон сўмга олар эдим, дедим. Саксон сўмга берар эди.

— Йўғ-э, бошқадир. Туппа-тузук обрўли бир одам райсоветнинг раисига ваъда қилган экан. Менинг юзимдан ўтолмай ноилож берди-ю!..

Хотин индамади, рўйжани тахлаб, столнинг четига суриб қўйди.

Қодир рўйжа хотинига жуда ёқар, бу яхши иши у ёмон қилмишини ювиб кетмаса ҳам, ҳар ҳолда хотинни бир оз юмшатар деган умидда эди. Бу яхши иш ҳам ёмон бўлиб чиққандан сўнг қунишди.

Қодир бўлган воқеани бошдан-оёқ сўзлаб берди.

— Мен қанотсиз читтакнинг уйига борган эдим, маълум бўлишича, у ерда қанотсиз қузғунлар ҳам бор экан, деди.

1935 йил

ДУСТИМНИНГ ОДАТИ

Дўстимнинг бир одати бор: ҳар нарсани ҳар нарсага ёпиштира беради. Шунинг учун унга бир нарса айтишга ҳам сўнгги вақтларда юрагим безиллаб қолди.

— Фалончи ҳали ҳам тузук-қуруқ саводини чиқармабди. Ўз онасининг тилини билмайди,— десам,

— Катта-кичик театрларимизнинг бир қанча актёрларига нисбатан бор экан-да!— дейди.

— Узнашр корректорлари ажойиб одамлар. Ёзувчи «ғазаб» деб ёзса, «азоб» деб тузатади, таржимон «дил» деб ёзса, «тил» деб тузатади. Шоир «уян» (камчилик) сўзини ишлатса, «уят» деб ўнглаб қўяди ва ҳоказо, десам.

— Бу бир касал,— дейди дўстим,— унинг номини «ўзимгина биламан» деб атайдилар. Соғлиқни сақлаш Х. Қ. га билдириш керакки, янги (эпидемия) касалликнинг олдини олмасин!

— Ўзим бир яхши саводлик, ҳатто ёзувчи бўла туриб умримда бир йўл таржима қилган эмасман, а!— десам.

— Бўлмаса, ёзувчилар союзининг жумҳурияти қўмитаси сени Масковга—умумий иттифоқ таржимонлар қурултойига вакил қилиб юборади. Кутиб тур!— дейди.

Чидай олмадим.

— Драматург бўлсам ҳам, а!— дедим.

— Ҳеч бокиси йўқ,— дейди.— Ишқилиб таржимага қўл урмасанг бўлди!..

— «Ботган кемадаги хазина» деган кинофильмга «Қизил Ўзбекистон» эълон бўлими «Ҳалок (!) кеманинг бойдиқлари» деб, чала туғилган боланинг номини беради-я?— десам.

— Эълон бўлими шунақа ўзи: баъзи-базида ўз саводсизлигини ҳам эълон қилиб туради. Хафа бўлма, шундай эълонларни ўқиб кулиб турсанг, трамвай кутиб таянганган асабларинг жойига тушади,— дейди.

— Яқинда марҳум бўлган «Театр» газетасининг ярмидан кўп материали таржима дейдилар. Шунга ишонгим келмайди. Нима дейсан,— десам,

— Ажаб одам экансан. Ўзбекча саводи йўқ кишиларнинг русча саводи ҳам йўқ, деб қайси маҳмадана айтди сенга?— дейди.— Улганларни фақат хайр билан ёд қиладилар. «Ярмидан кўпи таржима бўлса ҳам яхши газет эди, раҳматли!» десанг-чи!

А. Қ.

«Муштум» журнали, 1936 йил, 4-сон

УЗИНГ ШИФО БЕР

— Уҳ... оҳ... вой, вой, вой-е, вой-дод... олло... олло... ўламан. Ҳой, Мавлонқул, кел, оғзимга сув томиз... Вой, одам бўлишим гумон, уҳ...

— Қўйинг, ота, шунақа деманг.

— Йўқ, сен билмайсан, ишим қийин, ўламан, Мавлон. Бор, бор, гунажинингга қара, туғиб қўйди... Ҳой Хайрулло, оқпадар, қулоғингга пахта тикдингми?

— Лаббай, отажон?

— Қўрпачанинг тагидаги пулдан 5 тийин олиб чиқиб пол очтириб кел. Вой, оҳ, ху-уудо...

— Ота, полчига нима дейман?

— Вой, бу оқпадар мени жудаям куйдириб кукун қилди-да, нима дер эдинг: отам касаллар, бир пол қаранг, дейсан, вой-е, вой; вой-ээ, шуни ҳам билмайсан. Марг сендек тарбиясиз туғилгонингга, вой... а, уҳ, вой... худо. Суйган бандангга дард берасан, суюклик бандангдан дардни олсанг, нима бўлар экан, вой, вой...

— Ота полчи пол кўриб туриб айтдики, Кўҳинқорининг тескари пири тегибдир. Бир қора қўй сўйиб, худо йўлида хомталаш қилса, кўрмагандек бўлиб кетадир, деди.

— А, нима дединг, бир қўй худойи? Хайрулло, 5 тийиннинг ҳаммасини тутқаздингми?

— Ҳ-ҳаммасини.

— Вой ер ютсин, икки дунёда ҳам одам бўлмайсан. Вой, вой, худо, ўзинг шифо бер. Бор, Мавлонни чақир. Уҳ. Қўй сўяр эмишман. Бели оғримаганинг нон ейишига қара, вой, қўй, вой-ээ, қўй, қўй.

— Ҳа, ота, нима ишингиз бор?

— Вой, вой... Уғлим Мавлон, бор, домла поччангни чақириб кел, вой, уҳ... Олло. Менга дам солиб қўйсинлар. Вой, жоним.

— Ассалому алайкум. Аҳмаджон, баҳай...

— Уҳ... Бир оз тобим қочди, тақсир.

— Худо сақласин. Майли, зарари йўқ, худо суйган қулига дард берадир. Қани келинг, бир дам солиб қўй. Тангри хоҳласа кўрмагандек бўлиб кетасиз. Қал Ражабникида худойи бор экан, мени кутиб турибдирлар. Тезроқ бормасам бўлмайдир.

— Хўп, тақсир, уҳ...

— Фе гўспандоллоқун ва ала хала жойин. Муродатун дангалун, куф... Оғдарма қилиб гунг солуйсуф... Қалай, Аҳмадали, тузук бўлий дедингизми?

— Ҳа... та... қ... сир.

— Болам Мавлон, дўхтур-пўхтурга кўрсатмадингизми?

— Йўқ.

— Яхши, ақллик иш қилибсиз. Дўхтур ҳаром ўлдуриб қўяр эди. Мен дам солиб қўйдим, худо хоҳласа эрта-индин юриб кетадир. Хайр.

— Шошманг, тақсир, мана, назрни олинг.

— Қойиб нима қилар эдинг, ўғлим.

— Хайр.

— Хайр, тақсир, яна эртага бир дам солиб кетасиз-да.

— Ота, отажоним...

— Вой, дунёдан ўтдилар, меҳрибоним отам, ғамгузорим отам...

Иннолилльоҳи ваинноилльоҳи ражинун.

ИШКАЛ

Шимолий Францияда қуймичидан найза еб, буронғи бўлиб келган собиқ ефрейтор Гоппи Бейер Эльвира номли жуда кетворган бир қизга хуштор бўлиб қолган эди. Эльвира унга сира-сира илтифот қилган эмас, кўрганида юзини тескари ўгириб, «афтинг қурсин, қирқ-оёқ!» дер эди. Софорий жинсидан бўлиб, ўзига бино қўйган кишини ҳашаротга ўхшатиш яхши эмас, албатта. Гоппи ўч олиш қасдида ундан ҳам танноз бир қизга уйланди, лекин бу билан ҳам алами чиқмай, ҳақоратни кўнглига тугиб қўйган эди.

Кунларнинг бирида у, аҳолини болалатиш давлат маҳкамасининг Брауншвейг музофот шуъбасидан қуйидаги баённомани олди:

«Муҳтарам Гоппи Бейер!

Уруш бўлганлиги важҳидан эркак немисларнинг аксарияти фронтда, бинобарин, ердаги эркакларнинг яна бир вазифалари шудирки, болалаш ишининг ривожига кўшиш қилиб, бу ерда қолган эркак ва аёлларга ғамхўрлик қилсалар.

Бизлар сизни серҳосил эркак деган қаноатдамиз ва шу сабабли Германия учун муҳим ҳамда мўътабар вазифанинг ижросига киришмоғингизни илтимос қилиб, сизга мурожаат қилдик.

Ва яна маълум қиламизки, зиммангизга юкланган бу вазифа ожизангизга сиздан талоқ бўлиш ҳуқуқини ато қилмайди. Урушнинг оқибати бўлган бу анчайин дилсиёҳликка ҳар бир ожиза камоли иштиёқ билан бўйин эгмоғи матлуб.

Сизга 9 жувон ва 17 бокира мавжуд бўлган даҳани тайин қилдик, бунинг тафсилотини бафуржа баён қилурмиз.

Агарда зиммангизга юкланган мазкур вазифанинг ижросига ожизлик қилсангиз, бу ҳақда доктордан шаходатнома олиб, ўрнингизни боса оладиган ўзга бирон эркакни кўрсатиб, юқорида зикр қилинган адресга маълум қилгайсиз.

Агарда сиз тайин этилган даҳадан бошқа яна бирон даҳани ҳам уdda қиладиган бўлсангиз, у вақтда васий-офицерлик мартабасига эришурсиз ва серҳосил эркак бўлганингиз учун бериладиган сийловдан ташқари, наслни муҳофаза қилганингиз бадалига қизил лентага қадалган биринчи даражали нишонга эга бўлурсиз.

Шундай бўлган тақдирда алоқа қилишингиз лозим бўлган аёлларнинг рўйхати тез кунда юборилади.

Мазкур рўйхатни олганингиздан кейин хайрли ишни бетўхтов бошлаб, фаолиятингизнинг оқибати хусусида 9 ойдан кейин, махсус дастурга мувофиқ, бизга ахборот берурсиз.

Брауншвейгдаги аҳолини болалатиш давлат маҳкамаси (Отта Хеннег Вер...)»

Бир неча кундан кейин Гоппи «алоқа қилиши лозим бўлган аёлларнинг рўйхатини» олди ва бунда ўша қайсар қиз Эльвиранинг номини кўриб, қичқириб юборди.

— Эльза,— деди хотинига,— мен ҳозир Германия учун муҳим ва мўътабар вазифанинг ижросига киришмоқ учун кетаётирман. Маълум қиламанки, зиммамга юкланган бу вазифа сенга мендан талоқ бўлиш ҳуқуқини бермайди.

Гоппи кетди, бориб, ўзига маълум бўлган қора эшикдаги қўнғироқ тугмасини босди. Эшикнинг пардаси кўтарилиб, Эльвиранинг боши кўринди ва дарҳол эшик очилди:

— Ҳайл Гитлер,— деди Гоппи.

— Ҳайл Гитлер,— деди Эльвира ва четланиб Гоппига йўл берди.— Хизмат?

— Мен Германия учун муҳим ва мўътабар вазифанинг ижросига киришмоқ учун келдим. Маълум қиламанки... Урушнинг оқибати бўлган бу анчайин дилсиёҳликка сиз камоли иштиёқ билан бўйин эгмоғингиз матлуб... Нега ҳайрон бўласиз? Мана рўйхат.

Эльвира рўйхатни кўздан кечириб, елкасини қисди.

— Ишқал бўлгандир,— деди,— Германия учун муҳим ва мўътабар вазифани ҳозиргина Ганс жаноблари ижро қилиб кетдилар. У кишининг қўлида ҳам рўйхат бор эди. Мана, эсларидан чиқиб қолибди.

Гоппи рўйхатни кўздан кечириб, ўт бўлиб кетди ва Эльвирага индамай, «Аҳолини болалатиш маҳкамаси»га жўнади.

Эҳе, бу маҳкамага яқинлашиб бўладими! Бунақа чатоқликларни билгани келган одам сон минг! Биров-

га юборилган рўйхатга ўзининг синглиси кириб қолибди.

Гоппи бугун бу кишининг тўғри бўлишидан умид узиб уйига қайтиб кетди.

Йўлдада битта қўлтиқтаёқ турар эди. Гоппи ним келган экан, деб эшикни очиб қараган эди, каравотда кўрпанинг остидан чиқиб турган каттакон сержун бир оёққа кўзи тушди. Гоппи ҳали ҳушани ўнглаб олмаган эдики, ширманинг орқасидан хотинининг товуши эшитилди.

— Гоппи, сенми?

— Мисс, у ким?

Хотини ҳали жавоб бермаган эди, каравотда ётган киши бошини кўрпадан чиқариб:

— Хайл Гитлер!— деди.

— Хайл Гитлер!— деди Гоппи.— Хўш?

— Германия учун муҳим ва мўътабар вазифани...

Эльза ширманинг орқасидан туриб, у кишининг сўзини бўлди:

— ...Ижросига кирдишмоқ учун келган эканлар.

Урушнинг оқибати бўлган...

У киши хотинининг сўзини кесди:

— ...Бу анчайин дилсиёҳликка Эльза халлим намозли иштиёқ билан бўйин эгдилар.

Гоппи бўшашиб, ўзини диванга ташлади.

Маълум бўлдики, «Аҳолини болалатини давлат маҳкамаси» чатоқ қилибди. Гоппи у киши билан бирга бу ишқални тўғрилагани кетди.

«Қизил Ўзбекистон», 1941, 12 октябрь

ДУНЕ ҚАЧОН ЭРКИН НАФАС ОЛАДИ

Ултан йил баҳорда немис қарбий кинохроникаларидан бирини кўрдик. Бунда Франция шаҳарларидан бири қандаж олинганлиги кўрсатилади.

«Қарбий объект» бўлган бутун бошлиқ бир маҳаллада пачаққина бир иморат бомбардировкадан «омон» қолибди. Бу манваранинг маъноси маълум: оператор ўз хўжайини Гитлернинг қурол кучини кўрсатмоқчи бўлибди. Кўп!

Ушша пачаққина иморатнинг ёниг зинаси устида кичиккагина бир оёқча ётибди... ичкарида, смирилган рўзгор ашжомлари, ятга-путталар орасида учга ўлжик. Булардан бирининг одам эканлигини бир елкаси ва оппоқ оёққолидангина билиб бўлади. Иккинчиси 7-8 ёшлардаги қиз. Унинг қаншари билан чап қулоғининг орасини икмадлар ўтириб кетилти. Учинчиси қалити ёниг зина устида ётган оёқчанинг эгаси — икки ёки икки ярим яшар бола...

Европада зўр ёшларнинг қизини шуъласида ўтириб, смирилган бимолларнинг қаробалари остидан сизиб чиққан қонни, одамнинг бош суягидан қилинган қосаларда ичиб қўймаган дев бизнинг юртимизга қадам босганида нималар қилди?

«Биз, бир гуруҳ разведкачилар, Студенное қишлоғига яқин келганимизда доду фарёд овозини эшитдик. Фашистлар бир қизил аскарнинг уйига ўт қўйиб, унинг хотини, болаларини ўтга ташламоқда эканлар...»

Батальон комиссари Бойлинсон.

«Бронислава қишлоғида немислар болаларни оналарининг кўз олдида тириклай ерга кўмиб, сўнгра оналарини отиб ташлашди».

Фронт сиёсий бошқармасининг маълумоти.

«Узоқ разведкага бориб, Пропойск шаҳрига яқин бир қишлоқда немислар подвалдан бир чол, бир қиз

бола ва яна бир ўғил болани олиб чиққанларини кўрдим. Булардан ниманидир сўрашди, уришди; чолни отиб ташлашди, чинқириб йиғлаган қизни найзага илиб, улоқтириб ташлашди; болани шунга қараб туришга мажбур қилишди, сўнгра отиб ташлашди».

Взвод командирининг ёрдамчиси Плящечный.

Аҳолиси йигирма мингдан ошмайдиган Феодосия шаҳрида гитлерчилар бир сафар 917 ва янаги сафар 230 кишини отдилар; бу ҳам камлик қилиб, хонин Грузинов—ноинсоф сайёдга хизмат қилишдан завқ олувчи кўппакнинг ёрдами билан одам овлашда давом этдилар.

Немис оператори эҳтимол бу манзараларни ҳам қозонилган «ғалабалар» тарзида тарих жиноятлар дафтарига камоли иштиёқ билан қайд қилгандир!

Бу ҳақдаги ҳужжатларни ўз кўзинг билан кўрмасанг, жонли гувоҳларнинг ҳикояларини ўз қулоғинг билан эшитмасанг, шунча жиноятлар одам қўли билан қилинаётганлигини, одам одамга шунчалик душман бўлиши мумкин эканини тасаввур қила олмайсан киши. Бутун дунё ўт ичида. Ер юзидаги энг кичик қабилалардан тортиб, неча юз миллионни ташкил этган халқларгача бу ёнғиннинг жафосини тортмоқда. Хўш, бу манзараларнинг маъноси нима?

Қадимги бир афсона эсга тушади:

Ғалча деган бир тоғнинг камарида бир дев турар экан. У ҳар кун саҳарда камардан чиқиб, то етита одамнинг бошини ғажиб ташламагунча кириб кетмас экан. Кунлардан бир кун дев шу қилиғини қилиб турганида бир соҳибқирон пайдо бўлиб, унинг қўлидан маҳкам ушлапти ва: «Эй малъун, бу нима қилганинг?» депти. Дев соҳибқироннинг довьораклигидан ҳам кўра берган саволига ҳайрон қолипти ва «Бўлмаса нима қилай?» деб соҳибқиронга ҳам оғиз солибди. Соҳибқирон унинг жағини айриб ташлабди.

Мана шунинг сингари Гитлерга ҳам «Бу манзаранинг маъноси нима?», «Бу нима қилганинг?» деб савол беришнинг маъноси йўқ. Бошқа нима қилсин? Заҳарга тўлиб кўкарган саратон чаёни юрагингда ётган чақалоқни чақиб чириллатса, қутурган ит хандон-хушон ўйнаб юрган болани пайсалаб ташласа, не ажаб! Бошқа нима қилсин?

Гитлер бошқа нима қилсин?

Бу соҳибқирон унинг жағини тишлатиши керак. Бу соҳибқирон — шонли Қизил Армия. Қизил Армия ўз тупроғимизда бутун инсониятнинг тақдирини ҳал қилаётибди. Москва, Тула бўсағаларида, Ростов, Керчь, Феодосия, Калуга, Калинин ва бошқа кўп шаҳарларда, Волхов бўйларида, минглаб қишлоқларда Гитлернинг жағи буюк соҳибқироннинг қўлига кирди.

Кичик жиноятчилар ҳоли танг бўлган вақтда қишлоқдан-қишлоққа, шаҳардан-шаҳарга қочиб жон сақлайдилар. Ундан каттароқлари мамлакатдан-мамлакатга қочадилар. Энг зўр жиноятчи Гитлер ҳоли танг бўлганда қаерда жон сақлайди? Ер юзининг қайси қитъасига қочади? Бирон эски қабрдан бўлак жой унга бошпана бўла олмайди. Лекин, унинг кетидан қувган Қизил Армия аскарари ўша қабрдан ҳам уни судраб чиқаради; тўкилган қон, кўз ёшларини, вайрон бўлган шаҳар-қишлоқларни кўз олдига келтириб туриб, афтига бир туфлайдию сўнгра отиб ташлайди. Унинг зардоб сингари қони тўкилгач, дунё эркин нафас олади. Албатта шундоқ бўлади!

28. 1. 42 йил

Абдулла Қаҳҳор

БАРОН ФОН РИНГ

Бировки тама риштан қилгуси,
Анинг бирла ўзи осилгуси.

Навоий

Бир атторнинг эшаги шундай ўйлаб қараса, дунёда туришнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди: аттор ҳар кунни азонда оғир юк ортади, ўзи ҳам минади, «хи, исқоти!» деб икки биқинига тепади. Қишлоқ кўчалари... «Қизчаларга ўсма келди!.. келинларга сурма келди...» Кечқурун қайтилади. Аттор яна «хи, исқоти!» деб оғалга қамайди-қўяди.

Эшак ўзини ўлдирадиган бўлди. Шу ниятда дарё бўйига кетаётса, йўлда иккита одам урушаётибди:

— Хонумонимни барбод қилиб бўлса ҳам оламан!

— Бермайман! Сенга бергунча ана у эшакка бераман!

Эшак тўхтайдди, қайрилиб орқасига қарайди ва қулоқларини тикка қилиб ўйланиб қолади: «Хўш, нима экан у? Уч-тўрт кун сабр қилай-чи...»

Бу жанжал эшакнинг жонига ора киради. Эшак қайтиб кетади.

Барон Фон Ринг, албатта, эшак эмас, балки орий жинсидан бўлган бир зот. Барон тўғрисида гапирмоқчи бўлиб гапни эшакдан бошлаганимизнинг важи бор. Бунга сабаб, унинг эшакка ўхшашлиги эмас. Наинки барон эшакка ўхшаса! Эшак деганнинг қулоғи узун бўлади: бароннинг қулоғи мутлақо йўқ. Сан-Маринода бўлган бир карта ўйинида бор-йўғини бой бергандан кейин, чўталчининг таклифи билан минг тилло барава-рига қулоғини тиккан эди, бир инсон бойваччаси ютиб шартта кесиб ташлаган; ер юзидаги ҳамма эшаклар йўғилиб, минг йил уринганда ҳам битта китобни ўқиёлмайди, барон ўзи якка етти йил мобайнида «Юз эллик фокус» ҳамда «Ужда атрофида турган француз офицери-нинг кундалик дафтари» деган икки китобни ўқиб ташлаган.

Барон тўғрисида гапирмоқчи бўлиб, гапни эшакдан бошлашимизга сабаб ана шу китобларнинг иккинчиси бўлди.

Барон Фон Ринг бир кун шундай ўйлаб қараса, дунёда туришнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди: йигирма ёшдан бу ёғида кўрганлари ва кўраётганлари йигирма ёшгача кўрганларининг такрорланишидан иборат! Такрорнинг жаззаси «ва ҳоказо» деб қўя қолиш. Барон ўз ҳаёти тўғрисида «ва ҳоказо» деб, ўзини ўлдирадиган бўлди. Моль-мулки, бойликлари ҳақида васиятнома ёзди, ўзини осгани арқон қидириб юрганида қўлига ҳалиги китоб—«Ужда атрофида турган француз офицери-нинг кундалик дафтари» тушиб қолди. Барон китобни шундай очиб қараса, эҳе... Офицер бундоқ деб ёзибди:

«...Агар шу давлатим билан Европада турсам уч кунда ўзимни осиб қўяр эдим, чунки бор давлатим ҳар кун янги бир қаср бино қилгани имкон бермайди. Бу ерда, бу ваҳший араблар орасида ҳозирги қасрим ҳар кун менинг учун янги қаср... Ёввойи араб қизларининг ўрнини ҳар йили Калифорнияга боришни одаб қилган Париж таннозлари боса олмайдими, дерсиз? Йўқ, боса олмайди! Париж таннозларидан бир кунда ўнтасини олиб келсам, қасримга ўн хил ўзгариш кирмайди, чунки ҳаммасига бир хилда, Европа киборлари расмича муомала қилишга мажбурман; араб қизларидан биттасини олдириб келсам-чи, қасримга ўн хил ўзгариш киради, чунки унга муомала қилиш расмларини ўзим, истаганимча ўйлаб чиқараман...»

Фон Ринг ўйланиб қолди.

Бу китоб унинг жонига ора кирди.

Шарқий фронт.

Барон Фон Ринг Украина қишлоқларидан бирида «ибрат» йўли билан фашистча «тартиб» ўрнатди; эри партизан гумон қилиниб осилган ёшгина бир жувон типирчилаётган вақтида оёғига уч ярим яшар қизчасини осдирди; бу манзарани кўриб «ибрат» олсин учун қишлоқнинг ёш-қари, эркак-аёл бутун аҳолисини ҳайдатиб келди.

Мана энди «С» шаҳарчасида ҳам шундай «тартиб» ўрнатгани кетаётибди. У, автомобилда хаёл суриб бормоқда: «Уруш ҳадемай тугайди. «Ойдин Водий» Урта Осиёнинг қаерида? Бу водийнинг ҳокимлигини Фюрердан сўрайман. Мармардан қаср солдираман. Урта Осиёда неча хил миллат бор? Ҳар ҳолда тентак француз офицерига қаратганда менинг ишим йирик бўлади...»

Даҳшатли бир портлаш.

Нима бўлди?

Нима бўлганини барон Фон Ринг икки соатдан кейин ҳушига келиб, ўзини бир ертўлада кўрганида билди. Нима биландир машғул бўлган лейтенат бароннинг ҳушига келганини кўриб:

— Хуш келибсиз!— деди.

Барон ўрнидан тураётиб, хушомад тарзида не машаққатлар билан илжайди—устки лабини кўтариб, бурнини жийирди. Ўлган отнинг кўзига ўхшаган хира кўзларидан «Мени ҳўкиз ўрнида қўшга қўшсанг қўш, лекин ўлдирма» деган маъно англашилар эди.

Қирқ минутдан кейин асирни штабга элтиш тўғрисида буйруқ бўлди. Икки қизил аскар ҳарчанд қилади, барон ертўладан чиқмайди—олиб чиқиб отади, деб қўрқади. Ҳозир «Фюрер»нинг ўзи келиб «мен сени Ойдин Водий»га ҳоким қилдим, ўзбек, қирғиз, тожик, қозоқ, туркман қизлари сени мрамар қасрда кутиб ўтиришибди» деса ҳам чиқмайдиган кўринар эди. Қизил аскарлар унинг қулоқлари йўқ эканини пайқашмаган экан, кўриб қолиб кулишди. Бу кулги уни ўлим ваҳмасидан бир оз халос қилди. Барон ким гапирса оғзига қараб, ким бундайроқ ҳаракат қилса, қуёндай ҳуркиб ертўладан чиқди; шофернинг ёрдами билан автомобилга чиқар экан, шундай ўйлаб қараса... ўйлашнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди...

1942 йил

БОС ТЕПКИНИ

Ўғри мушук бир парча гўш солиниб қўйилган қовоққа бошини зўр билан тикаётганида нимани ўйлайди? Гўштдан бўлак нарсани ўйламайди, албатта. Бошини қовоқдан тортиб ололмай ўзини у девордан бу деворга уриб юурганида-чи? Тузоққа тушганини дарров фаҳмлайди, чунки унда мушуклик ғурури йўқ, ўзига бино қўйган махлуқ эмас.

Фашист, мағрур Хорст Шустер милтиқ кўтариб бизнинг тупроққа қадам қўйганида нимани ўйлади экан? Хорст Шустер ўн ёшгача мактабда шундай тарбия олган:

«Уруш жуда қизиқ нарса бўлади. Катта бўлганинда бир ўзинг юзта душманни ўлдирасан, Фюрер сени ва урушни яхши кўради, сенга ўқ тегмайди. Сен ертўлада баҳузур ўтирасан. Ертўлада яхши жой: овқат ейсан, хурсандчилик қиласан...»

Хорст Шустер ўн саккиз ёшгача «гитлерчи ёшлар» ташкилотига бундай тарбияланган:

«Янги немис халқи қулларга эга бўлади. «Қул» деган сўзга нисбий маъно берма, унга рамз деб қарама. Биз янги шаклдаги ҳақиқий қулликни вужудга келтирамиз. Сенинг пичоғинг узун ва ўткир...»

Хорст Шустер мана бунақа ашулаларни айтган:

«Бутун дунё харобазорга айланса, айлана берсин!
Биз олға бораверамиз,
Чунки бугун Германияга ҳоким бўлсак,
Эртага жаҳонга ҳоким бўламиз...»

Хорст Шустер ўн саккиз ёшида солдат бўлди. Унинг қўлига «дастуриламал» беришди:

«Буюк армиянинг солдати! Қўйидагиларга амал қилсанг, сенга ўқ тегмайди, енгилмайсан. Агар шу дастуриламалнинг бирон моддасига амал қилмасанг ҳам ҳалок бўласан:

1. Эртаю кеч, кечалари билан фюрерни ёд эт. Бошқа ҳеч нарсани ўйлама, чунки фюрер сенинг учун ўйлайди. Сен вазифангни бажаравер, қўрқма... Сенга ҳеч қандай шикаст етмайди. Сенинг танингга ўқ ҳам ботмайди, найза ҳам...

2. Бошингга мушкул тушса фюрерни ёд эт, мушкулнинг осон бўлади. Душман ҳужум қилса фюрерни ёд этиб, дадил ҳаракат қил—душманни қириб ташлайсан. Раҳм-шафқат деган нарсани кўнглингдан буткул чиқариб ташла, бунинг урушда кераги йўқ. Қим рўпара келса, чолми, кампирми, қиз болами, ўғил болами—ўлдиравер. Шундай қилсанг, ўзингни ҳалокатдан қутқарган, онланг бахтини таъмин этган ва дунёда ном қолдирган бўласан.

3. Дунёда бизга бас келадиган ҳеч қандай куч йўқ. Биз бутун дунёни тиз чўктирамиз. Сенга қаршилик кўрсатадиган жон эгаларининг ҳеч бирини тирик қўйма ва ҳаминша фюрерни ёд эт, енгасан...»

Унинг отаси 1903 йилда, пахта сотиб олиш имкониятларини билиш учун Бишофф фермасининг агенти сифатида Туркистонга келган ва бирмунча вақт турган эди, ўғли фронтга жўнаётганида «Бухорога борсанг, сувидан нима — ришта касали бор» деб меҳрибончилик қилган.

Шундай бўлгандан кейин, милтиқ кўтариб бизнинг тупроққа қадам қўйган Хорст Шустер нимани ўйлайди? Ўлдириш, талашдан бўлак нарсани ўйламайди, албатта. Оддий бир қизил аскар рўпарасидан чиқиб, «кўтар қўлингни, хумпар!» деса-чи? Асир тушганлигини дарров фаҳмлармикин?—Йўқ! «Битта ўзи юзта душманни ўлдирадиган», фюрерни ёд этса «мушқули осон бўладиган» маррур Хорст—«Дунёнинг ҳокими» буни англашилмовчилик деб билади, ёки (жон ширин)—икки қўлини қизил аскар истагандан ҳам баландроқ кўтаради.

— Саккиз яшар қиз бола сенга нима гуноҳ қилган эдики, отиб ташладинг?

Хорст бунақа саволга тушунмайди.

— Саккиз яшар қиз болани отиб ташладингми?

Бунга тушунади.

— Ҳа, отиб ташладим,— деб жавоб беради Хорст.

— Нима учун?

Немис тушуноволмайди.

— Уканг борми?

— Бор!

— Уша укангни мен отиб ташласам нима дер эдинг?

Хорст ҳайрон: бу қанақа савол?

Унда одам туйғусини қўзғатадиган, ўзининг ҳам қачондир одам бўлганлигини эслатадиган гаплар фашистнинг инсонга, инсониятга душман фикр-хаёллар билан тўлган калласига кирмайди. Кирмайди, миҳ қилиб қоқсангиз ҳам кирмайди! Бу каллага фақат бир нарсаниги киради: 25 грамм қўрғошин!

— Э, улуғ совет ватанининг соҳибқирони, бос тепкини!

1942 йил

«ХИ-ХИ...»

Бу одам ишга ҳар куни бир-икки минут илгари келади, ишдан бир-икки минут кеч чиқади; профсоюз аъзолиги ҳақини ойма-ой тўлаб туради; мажлис бўлса олдинги қаторда ўтиради ва албатта сўзга чиқиб, бирон кишининг фикрига қўшилади. У ҳеч қачон «пахта плани», «ҳукумат топшириғи» демайди, «пахтамининг плани», «ҳукуматимизнинг топшириғи» деб гапиради; ўзининг айтишига кўра, аллақайси йили, аллақим тўғрисида «тегишли жойга» маълумот берган, натижада ўша одам жосус бўлиб чиққан. Қачон, ким тўғрисида маълумот берганлигига қизиқсангиз, бир кўзини қисиб, лунжини қимирлатади: давлат сири...

Уруш бошланган кунлари. Мана шу одам танаффус чоғида ўз столида чой ичиб ўтирар эди, девор тагида курсида ўтирган хотин эмизиб ҳам йиғидан тўхтата-олмаган боласини бағрига босиб:

— Жон ака, кўраётибсиз-ку... Нима қилади энди, қўл қўйиб бера қолсангиз...— деди.

Бу одам шошмасдан тухумни арчиди, ҳафсала билан туз сепиб оғзига солди, узоқ чайнади, товукдай бўйнини чўзиб ютди-да, кетидан чой ҳўплар экан, имо билан девордаги соатни кўрсатди, яъни танаффус ҳали тамом бўлгани йўқ демоқчи бўлди.

Хотин йиғлагудай бўлиб ташқарига чиқди, яна кирди, яна чиқди... Қани энди, бу «товушинг ўчгур» бола юпанса! Қани энди, бу зормонда 7—8 минут ўта қолса!

Оқибат, соатнинг стрелкалари бир-бирига мингашди. Бу одам узун кекирди (ош бўлсин мирзо йигитга), оғзини қоғоз билан артди, соатга яна бир қараб столнинг тортмасини очди; қандайдир бир қоғозни олиб қўл қўйди ва хотинга узатар экан, илжайиб:

— Хи-хи...— деди.

— Нима хи-хи! Бунинг маъноси нима?

Танаффус менинг қонуний ҳақим шундан тўла фойдаландим демоқчими?— Йўқ. Одамни маҳтал қилиб

қўйиш менинг ҳам қўлимдан келади демоқчими?— Ҳеч. Гап бунда: у хотин уйига борганидан кейин, йиғлай-йиғлай ҳолдан тойган боласига ичи ачиб, эҳтимол, «уйинг куйгур» эмас, «уйинг куйгурлар»дер. «Хи-хи» менинг юзимга туфур, туфугинг менинг бошимдан ошиб ҳукумат столига тушсин демоқчи.

Радио қўшинларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида хабар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳовучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан:

— Оббо! Хи-хи...— деди.

Шу куни катта холасининг қутичасини титиб, Паст-қўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди.

Хабар:

— Москва хавф остида.

— Оббо! Хи-хи... хи-хи...!

Шу куни эртадан-кечгача излаб собиқ «Фантазия» номерининг васиқасини тополмади. Майли, «Фантазия» ни раҳматлик отаси Альфреддан нақд пулга сотиб олганини биладиган одамлар бор.

Мана шу кунларда «хи-хи» Қизил Армияга, Совет халқига бўҳтондан иборат мишмишларни тарқатиб юрди; фронтга кетган йигитларнинг дўстлари, қавм-қариндошлари кўнглига ғулғула солишга уринди. Бу мишмишларни унга ҳаммавақт «аллақим» айтган бўлади. Ким айтганлигини «сира эслай олмайди», эсарлигидан хафа бўлиб калласига муштлайди, яна писанд қилади:

— Мен, албатта, ишонмадим. Рост бўлган тақдирда ҳам... Хи-хи... бу гап орамизда қолсин...

Ҳамма шундақа дейди.

Бирон ҳодиса ё бирон нарса тўғрисида ўз фикрини айтиши лозим келиб қолса, ҳазил билан чинни қўшиб гапиради. Қаршисидаги одам ўзини кўнглидагидай турса «хи-хи» дейди унинг авзойи бошқача бўлса, «қизиқчиликка» ўтади. «Қизиқчилик»ни ўринлатиш учун бузоқ бўлиб маърашдан, ит бўлиб ҳуришдан ҳам қайтмайди.

Немис Москванинг пўлат қўрғонига пешонасини уриб, ағдарилиб тушди. «Хи-хи», яна радио карнайи остида ҳовучини қулоғига қўйиб тинглайди.

— Қўшинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар.

— Уҳў... Яшасин!

«Хи-хи» ўзининг эҳтиёткорлигидан хурсанд бўлиб хайрият ҳам «Фантазия» тўғрисида биладиган одамлар билан гаплашмагани—ҳали эрта экан.

— Москва области немислардан тозаланди.

— Ухў... Яшасин!

«Ҳи-ҳи» шу кунни шонликорликнинг васиқасини қайтиб катта жоласининг қутисига солиб қўйди.

У ҳозирги кунларда хомуш. Қизил Армиянинг олға босган ҳар бир қадами бўғайга тушаётгандай, ўтирган ерида мушукнинг хириллашидан пастроқ бир овоз чиқариб ўтиради.

— Хўш, тақсир, нега хомушсиз?

— Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим.

Билмаган одам уни тирикчилик важидан «қийналиброқ» қолган гумон қилади. У ҳануз кавакда жон сақлаб келмоқда. Бефаросат, лақма одамни кўрса кавакдан секин чиқади, «аллакимдан эшитган янгилекларини» айтади, яна кириб кетади.

Бироқ қачонгача?

Халқ уни гирибонидан ушлаб қонун қўлига топширажак.

1942 йил

ИККИНИНГ БИРИ

Фашист қизил аскарга тўсатдан рўпара келиб қолса, ё ўзи қўрққанидан мумкин қадар қаттиқроқ ҳуркиб бировни қўрқитмоқчи бўлган лайчадай пўписа қилади— «Рус, таслим бўл!» дейди, ё ўзи таслим бўлади. Ўзи таслим бўлса шафқат кўради, чунки Қизил Армиянинг мақсади қон тўкиш бўлса, Сталинград ёнида қуршовда қолиб кетган немисларга «қаршилиқ кўрсатишдан тўхтаган барча офицер ва солдатларнинг ҳаётини, бехатар яшашини таъминлаймиз» демас эди.

Фашист «рус, таслим бўл!» деса ё қаншаридан ўқ еб ер тишлайди, ё эвини қилолса, оч битдай абжирлик билан рўпара келган тешикка ўзини уради. Ер тишласа, уни отган қизил аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган, қон тўкишнинг олдини олган ва шу билан эл-юртининг фармонини, инсоният олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўлади.

Фашист рўпара келган тешикка ўзини уриб жон сақласа, унинг матбуоти ё «русларнинг шафқатсизликлари» ҳақида фарёд кўтаради, ё сўлоғи ўйнаб кетган «немис руҳи»ни тиклаш учун «Қизил Армия ўн олти яшар болалардан иборат бўлиб қолди» деб бақиради. «Русларнинг шафқатсизлиги» ҳақида ҳалитдан обидийда қилиш чакки: Қизил Армия унинг ўзи кўтариб келган қилич билан бошини узмоқда, ўзи олиб келган кишан билан бошига уриб сулайтирмоқда, ўзи чанг солган ерини тишлатмоқда, қисқаси, 1941 йил 22 июнда эккан экиннинг дастлабки маҳсулотидан баҳраманд қилмоқда, холос. Ҳали совет халқи азиз фарзандларининг хунини ундан талаб қилади; бурнини ерга ишқаб, вайрон бўлган шаҳарларини, куйиб кул бўлган қишлоқларини тиклаб беришга мажбур қилади!

Фашист матбуоти ва радиоси «Қизил Армия ўн олти яшар болалардан иборат бўлиб қолди» деб бақирганда «руҳи кўтарилган» ғофил немис солдати бутун фронт бўйлаб рўй бераётган аҳволни пайқар экан ё

хайрон бўлади, ё хайрон бўлишга ҳам фаҳми етмай қолади. Хайрон бўлса хайрон бўлгудай, чунки ўша «ўн олти яшар» болалар бутун фронт бўйлаб ҳужум қилмоқда, ўзига бино қўйган немис, румин, венгер генералларини тиз чўқтирмоқда. Немис солдатининг хайрон бўлишга фаҳми етмаса ё генералининг изоҳини кутади, ё бошқа бирон кишининг, Гитлердан изоҳ кутиши чакки, сабабки, у ўтган йил кузда нутқ сўзлаб, «Сталинграднинг ишғол қилиниши ғоят катта муваффақият бўлажак ва агар биз бирон жойни ишғол қилар эканмиз, у ердан бизни силжита олмайдилар», деган эди. Қизил Армия унинг энг камида 330 минг кишидан иборат сараланган группасини худди ўзи айтгандай ҳеч қаерга силжитмади, ҳаммасини асир олди.

Немис солдатига изоҳ берадиган бошқа «фюрер» топилса, ё ўзи ёлгон гапиради, ё Гитлер рўпара бўлиб айтолмаган ёлгонлардан изоҳ тўқиб, немис солдатининг кўзини боғлайди, унга осонлик билан қўлга киритиладиган ғалабалар ваъда қилади. Немис солдати шу ёлгонларга яна алданса, унинг кўзини очадиган, ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган изоҳни Қизил Армиянинг ўзи беради.

Бу изоҳдан немиснинг кўзи ё очилади, ё очилмайди. Кўзи очилса қудратли Қизил Армия қаршисида тиз чўқади, очилмаса абадий очилмайди—ер остида чириб кетади.

1943 йил

МАКТУБ

Махфий

Совет ёзувчилари союзига арзи ихлосдан сўнг маълум бўлсинким, камина мулло Қутбиддин Махдум Сирожиддин муфти ўғлидурман.

Қиблагоҳимиз каминанинг таҳсил кўриб мўминларни худонинг инояти йўлига бошлагувчи аҳбоби дин ва арбоби шарият бўлмоғимга кўшиш ва ҳаракат қилур эрдилар, аз жумла, етти ёшимда Саид Муродхон эшоннинг муборак тупукларидан ялатиб, мактабдор мулло Шаҳобиддин ҳазратга эт ва сўнгокимни топширдилар. Фақир мударрат саккиз йил риёзат чекиб ўн беш ёшимда Қаломи Шарифни хатм қилдим ва яна махфий қолмасинким, бир жумъа намозида имоматга ўтдим. Шундоқ зеҳн ва салоҳият соҳиби улғойганда қандоқ рутбаларга лойиқ бўлмоғи ўзларига аён бўлса керак.

Афсус ва надоматлар бўлсинким, ҳозир бир қанча жоҳил тамагирлар чиқиб, бири эшонлик ва бири имомлик ва бири қорилик ва бири сўфилик даъвосини бирла илм ва фазилат аҳлларига азият еткурмакдалар, чунончи, маҳаллада биров қазо қилса бу кимсалар қузғун каби ўлик талашиб фақирни жаноза ва қабристонга йўлатмайдурлар.

Эшонлик даъвоси бирла юрган Нурмуҳаммад эшон бир ароқ дўконида қоровул бўлиб бир кун ишлайди ва икки кун ишдан фориг; қоровул бўлган кечалари ароқ талаб маст-аластларнинг ҳожатини чиқариш баҳонаси бирла фирибгарлик қилур: молга икки баробар нарх қўйгани етмай, ароққа сув ва коньякка фамил чой қўшиб сотадур. Бул диёнатсиз ишдан фориг кунларининг бирида чайқовчилик бирла машғул ва яна бирида эшонлик жомасини кийиб мурид овлайдур. Қоровулликда Нурмат Холматов ва чайқовчиликда Нурмат Жириқ ва эшонликда Нурмуҳаммад Форсо номлик бу махлуқнинг топ-

гани ҳаром, егани макруҳ ва ўзи мушрикдур, воллоҳу аълам биссавоб.

Мана шул кимса ўзи янглиғ мушрик Каримжон сўфи ва Иноят қорининг муованатида каминани имомликдан четга суриб, ўрнимга мулло Дониёрни ўтказурди. Мулло Дониёр мулломан деб чикон-чикон қилса ҳам аслида оми, ўзи банги ва хуфия сувратда наша сотадур.

Каримжон сўфи ҳам ҳаромдан парҳез қилмайдир, ош тамаида ёнига тўртта сабзи солиб ҳар кимларнинг эшигини қоқиб юрадур. Иноят қори каптарбоз ва катта хотини товуқ ўғриси. Бу жоҳил ва тамагир шахслар ҳукуматимизга ҳусн таважжуҳ кўзи бирла боқмайдурлар.

Хулосаи калом, маҳалла ва масжидларимиз яхши таҳсил кўрган ва мўминларни пайғамбаримизнинг шафоаи ва ҳудом таолонинг инояти йўлига бошлагувчи ва ҳамда бир кўзини масжид меҳробига ва бир кўзини ҳукумат даргоҳига тиккан кишилар бирла ораста бўлса, мўминларнинг бу дунё ва охираги обод бўлур эди. Шу важдин илтимосимиз будурки, муборак қаламларини ғазаб давотига ботириб, мазмур одамларни газетада шарманда-ю шармисор қилсалар.

Фақир жами ёзғувчиларимизнинг осор ва ашъоридин баҳраманд бўлиб, ҳар дастурхон устида дуойи жонларини қилурман. Бу мутолеалар хосиятидин ўзимда ҳам андек таъби назм пайдо бўлиб бир қанча байт-ғазаллар ёздим, чунончи, ҳукуматимиз тарбиясида бўлган интернат талабаларининг азиз бошларига соя солиб турган бир туб янғоқ дарахтидан таъсир олиб айтибдурман:

Ажаб бир дарахтеки номидир янғоқ
Саяси салқини, меваси юмалоқ...

Мазмур байт-ғазаллардин етти донасини союз даргоҳига йўлладим, азбароҳ хатосини ислоҳ қилиниб «Замоний» таҳаллуси билан махфий сувратда чопга берилмоғи учун. Дигар илтимосим шулдурки, каминани бир юз саксон кишилик ёзғувчилар союзи аъзолигига муносиб кўриб, бир миқдор маош тайин қилинса, фақир ўдабё ва шуаронинг қўлларига сув қуйиб, умримни союз хизматида ўткарур эдим.

Фақирдин ёшу қари ва эркак-аёл барча ёзғувчиларга дуо ва салом ва яна маълум бўлғайки, камина яхшилик гарданида қиёмат қарзи бўлиб қоладиган одамлар тоифасидан эрмасман.

Б а қ и я . Мулло Дониёрнинг бошпурти йўқ.
Фақирулҳақир мулло Қутбиддин Махдум

Сирожиддин муфти ўғли.

Моҳи рамазон, чоршанбаи муродбахш

ПОРА

Эртак

Бир порохўр амалдор амалидан тушиб ғалати дардга йўлиқди. Унинг томоғи кундан-кун торайиб бораверди. Қирқ тош теварак-атрофда уни кўриб дори бермаган доктор қолмади—ичи аптекага айланиб кетди; уни боқмаган табиб ҳам қолмади—янтоқнинг гулидан тортиб калтакесакнинг думигача қуритиб каппа отди; ўқимаган дуохон, ром очмаган фолбин қолмади—кичик ҳамён бўшаб, катта ҳамёнга қўл кетди. Бўлмади, дард борган сари кучайиб, томоғидан ҳатто сув ҳам ўтмай, оғзига пахта билан томизилган сув бурнидан келадиган бўлиб қолди.

Кун ўтди, ҳафта ўтди, ниҳоят, амалдор шифтга қараб ётганича бир-икки ияк қоқди-ю жон берди. Берди! Порани пул, мақтов, зиёфат, хушомад, мебель, ов милтиғи, кийик, зотли ит, ёғоч, бўёқ, тилло соат, этик ва бошқа минг бир шаклда олиб, олавериб бериш деган сўзни эсидан чиқариб юборган амалдор, худди берганига ҳайрон бўлгандай, оғзини, кўзларини катта очганича қолди. Унинг ҳайратдан очиқ қолган оғиз ва кўзларини ювғувчи тахтада юмди.

Тахта, кафан, тобут, гўр... Мурда лаҳадга қўйилиб, гўрга тупроқ тортилаётган вақтда, таомилга кўра кимдир халойиққа юзланиб:

— Ҳо яхшилар, марҳум қандоқ одам эди?— деди.

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Шунда марҳумдан кўп азият чеккан бир киши:

— Порохўр эди!— деб юборди.

Шу чоғ қабрга тортилаётган тупроқ бирдан тўзиб кўкка кўтарилди-ю, унинг остидан бояги мурда кафанини судраб, оғзини, кўзларини катта очиб чиқиб келди. Ҳамма тумтарақай бўлди. Бояги «порохўр» деган киши қочолмай туриб қолди. Мурда тўғри ўшанинг олдига келиб:

— Нима? Пора? Қани пора?— деди.

У киши шошиб у ёқ-бу ёққа қаради; қараса беш-олти одим нарида бир кирпи ётибди, югуриб бориб кирпини олди-ю:

— Мана пора!— деб икки қўллаб мурдага тутди.

Мурда кирпини шошиб олди, қалтираган қўлларни билан оғзига элтиб, кўпдан бери пора ўтмай битиб кетган томоғини очиш, қаттароқ очиш учун кирпини тескари ютди.

Фалончига пора деб берсанг тирик кирпини тескари ютади, деган гап мана шундан қолган.

КЎЗАЧА

Ваҳобжон Тўрақулов янги ишга тайинланиб, янги уй ҳам олди. У, кўч-кўрон ортилган машинани жўнатди-ю, «яна нима қолди экан» деб ҳовлига кирди. Тандирнинг олдида ташландиқ нарсалар орасида икки кўзача ағанаб ётар эди. Бу кўзачалар ўз замонасида кулоллик санъатининг дурустгина асари ҳисобланган бўлса ҳам, ҳозир назардан қолган, бунинг устига, эскириб, сири тўрлаган, шунинг учун Тўрақуловнинг хотини янги уйга муносиб кўрмай ташлаб кетган эди. Тўрақулов алланечук мунгайиб ётган кўзачаларга раҳим келгандай бўлди-ю, иккаласини икки қўлтиғига қисиб жўнади.

Тўрақулов гузардаги чойхона олдидан ўтиб кетаётганида икки киши ирғиб сўридан тушди, қўл қовуштириб йўлини тўсди, қўлидан кўзачаларни биттадан олиб, ўзини иззат-икром билан «бир пиёла чойга» таклиф қилди. Тўрақулов буларни идорада бир-икки кўрган, лекин икковининг ҳам фамилияси Назаров эканини бири семиз ва бири ориқ бўлса ҳам хулқ, феъл-атвор ёғидан худди бир қолипдан чиққандай бўлгани учун идорадагилар буларни Қўшназаровлар деб аташини билмас эди.

Семиз Назаров Тўрақуловга назокат билан бир пиёла чой узатиб, кўзачанинг қорнига шаппалади.

— Асл мол! Дидингизга қойилман!.. Бунақа молни танийдиган, қадрига етадиган одам ҳозирги замонда мингтадан битта!

— Юз мингтадан битта!— деди ориқ Назаров.

Семиз Назаров лунжини шишириб кўзачанинг ичига пуфлади, бўйнига икки бармоқлаб чертди.

— Ҳунармандлар ҳам ўлмасин!

Ориқ Назаров кўзачанинг ичини ҳидлаб, қорнини юзига суркаб кўрди.

— Ҳунармандни ҳунарманд қилган ҳунар эмас, Ваҳобжон акамлардай дидли, заршунос одамлар! Шу кўзача биронта тўқим табиат одамнинг қўлига тушсин-чи!..

Қўшназаровлар «Ваҳобжон акам»нинг нозик диди,

тенги йўқ заршунослиги ҳақида бири қўйиб, бири гани-равергандан кейин Тўрақулов жижолаги бўлди-ю, «шу чоққача пайқамаган эканмизми» деб кўзачага нўз қири билган раэм солди. Йўқ, ўша эски кўзача! Янги бўлганда ҳам, ҳозир биров бир пулга олмайди! Тўрақулов Қўшназаровларнинг дид ва заршунослиги ҳақидаги мақтовларидан ўзини мудофаа қилди:

— Жуда ҳам унчалик эмас шенинги. Қорнидаги суратни кўринглар, кўзас десанги чўчкага ўхшайди, чўчка десанги кўзасга ўхшайди.

Бу гап Қўшназаровлар не машаққат билан сўзлаётган торни узгандай бўлди. Семиз Назаров бир палла нокка ўхшаган қоринни салқитиб кутди.

— Тўғри! Бу, албатта рассомнинг камчилиги, лекин, рассомнинг камчилиги кўзачага ҳусн бўлиб тушган! Ўзига ярашди! Дунёда шундай камчиликлар ҳам бўлади...

Ориқ Назаров суратга ҳурккан товукдай бир назар ташлаганидан кейин бўйинини ичига тортиб, ичгани бир томонга чиқариб, кучангани бир товуш билан Тўрақуловнинг нозик дид ва баланд табиатини унинг ўзидан мудофаа қилди:

— Менимча ҳам бу, ҳар қалай, камчилик эмас, балки кўзачанинг ютуғи: суратнинг нотайин бўлиши кишини ўйлашга, ҳар хил тахминлар қилишга, ақл ишлатишга мажбур қилади. Кўзачанинг менга ёққан томонларидан бири ҳам шу!

Семиз Назаров Тўрақуловнинг елкасига қўлини ташлади:

— Ваҳобжон акам бизни синаётибдилар. Яхши раҳбар шунақа бўлади: қўл остидаги одамларни ҳар томондан титкилаб кўради!

Шундан кейин Тўрақулов ўйлаб қолди: «Булар кўзачани баҳона қилиб менга катта-катта суяклар ташлаётибди-ку! Идора бошлиғи тупурса тупугини ерга тупирмайдиган одамларга ўхшайди...»

Ориқ Назаров кўзачани уч бармоқ билан кўтариб, бир нарса демоқчи бўлган эди, Тўрақулов сўз қотди:

— Дуруст, дуруст, сизларнинг ҳам дидларинг жойида экан. Идорангга шундай дидли одамлар бўлса, юкинг ерда қолмайди... Шу кўзачаларни янгилгида талай пулга олган эдик...

Семиз Назаров шошиб сўз қистирди:

— Дутор, вино, мана бунақа нарсаларнинг эскиси яхши бўлади!

— Балли, отангизга раҳмат!— деди Тўрақулов.— Шуларни бизга пуллаб берсаларинг жуда хурсанд бўлар эдик. Камхаржроқмиз...

Қўшназаровлар ҳанг-манг бўлиб қолишди ва иккови баравар:

— Қанчага?— деб сўради.

— Сизлар турганда мен баҳо қўйсам қандоқ бўлади? Янгилигида ҳар бирини беш юз сўмдан олган эдик, йигирма йил бўлди... Ҳар йили йигирма беш сўмдан эскирганда ҳам таннархи билан минг сўмдан бўлармикин... Ошиғи сизларники!

Тўрақулов шундай деди-ю, кўзачаларни икковининг қўлига биттадан тутқазиб, турди-кетди. Қўшназаровлар унинг кетидан қараб қолишаверди.

Тўрақулов кўздан ғойиб бўлгандан кейин, ориқ Назаров ҳушига келиб семиз Назаровга еб қўйгудай бўлиб қаради ва кўзачани унга томон юмалатди.

— Ол, сотиб бер!

Семиз Назаров иккала кўзачани унинг олдига сурди.

— Мақтовини сен келтирдинг, сен сотиб бер!

Жанжал чиқди.

Қўшназаровлар кўзача билан бир-бирининг калласига туширди, иккови ҳам ҳушдан кетиб йиқилди.

ҲИҚИЧОҚ

Учинчи сигнал бўлиб, чироқ ўчадиган пайтда залга ҳиқичоқ тутган бир маст кириб келди. У, бўш жой излаб, шомда қолган товукдай бўйнини чўзиб, у ёқ-бу ёққа қаради, афтидан, ҳеч нарсани кўрмас эди. Контролёр унинг қўлидан билетини олиб кўрди-ю, бўш жойга йўллади. Маст дам-бадам ҳиқиллаб, қатор орасидан одамларга кетини ишқаб ўтиб борар экан, оёғи чаллашиб бир хотиннинг тиззасига ўтириб қолди; хотиннинг дашноми қулоғига кирмай, шошмасдан ўрнидан турди, ниҳоят, бўш жойга ўтириб яна бир марта «ҳиқ» деди.

Чироқ ўчди. Парда очилди. Саҳнанинг ўртасида ғоз турган артист кўзига иккита кўринди шекилли, маст бир кўзини ҳовучи билан беркитиб қаради; артист ашула айтаётибди, деб ўйлади шекилли, тиззасига уриб:

— Дўст!— деди.

Унинг ёнида ўтирган кимдир туртди:

— Жим!..

Маст унга юзланди.

— Мен сизга дўст деяганим йўқ, ошна! Сиз нима қилибсизки... ҳиқ... дўст дейишлик керак!.. «Фигонким гардиши даврон»ни биласизми? Ҳиқ... билмайсиз!..

— Саҳнага қаранг, пулингиз куяди!

— Менинг пулим куядиган пуллардан эмас... Лекин, қарасам қарайвераман, хоҳласам бир кўзим билан... ҳиқ... қарайман, хоҳласам иккала кўзим билан қарайман! Ҳиқ... пулим! Ҳиқ... пулим!

Маст ёнидан папирос олди, энгашиб гугурт чаққан эди. Атрофда босинқи ғовур кўтарилди. Ҳиқ... пулим! Ҳиқ... пулим! Ҳиқ... пулим!

— Чекманг, штраф қиламан!

— Ие, опажон, билет олганимизда штрафи... ҳиқ... ичида деган эди-ку! Кеч... кечирасиз, мен бу ерни кино дебман... Штраф эмиш, мен нима гуноҳ қилибман? Кучингиз фақат бизга етар экан-да! Буларга нега инда-

майсиз ё булар пора беришганми? Биз ҳам нақд пулга... хиқ... билет олганмиз! Мен бировни сўкмасам, бировни урмасам... Бировни урсам, эҳтимол, майда безориликка... хиқ... кирар эди. Мени ҳозир ҳеч ким ҳеч нарса қилолмайди! Қўлингиздан келса, биласизми... хиқ... хиқчоғимни тўхтатиб беринг!

Мастни ҳеч тийиб бўлмас эди. Унга на ёнидаги одамларнинг ёлвориши кор қилар эди, на контролёрнинг пўписаси. Контролёр пўписа қилган сайин маст авж қила бошлади, афтидан, шовқин соладиганга ўхшаб қолди. Шунда мастнинг орқасида ўтирган бир йигит контролёрга «Сиз кетаверинг, ўзимиз эплеймиз» деган маънода ишора қилди-ю, энгашиб, мастнинг қулағига шивирлади:

— Яшанг! Хотинингиз ҳам кайфи ошса, хиқичоқ тутиб, худди ўзингиздай жуда ширин бўлар экан!

Маст ирғиб ўрнидан турди.

— Қасрда кўрдингиз?

— Эпикнинг тагида хиқиллаб ўтирибди...

— Хотиним ичмас эди-ку! Қачон кўрдингиз?— деди маст ва йигитдан жавоб кутмай, жавраганича жўнаб қолди.— Ҳозир чиқиб саксон саккиз талоқ қўяман! Мента ичадиган хотин керакмас! Ичадиган бўлса ичадиган эрга... йўқ, ичмайдиган эрга тегсин!

— Чакки бунақа дедингиз,— деди йигитнинг ёнида ўтирган бир хотин,— ҳозир қайтиб келиб ёқангиздан ушласа, нима жавоб берасиз?

Йигит бепарво жавоб берди:

— Ҳали бери келмайди: уйга боради, хотинини чироққа солиб кўради, оғзини искайди, қасам ичириб, сўроқ қилади... Унгача спектакль тамом бўлади.

Босинқи кулги қўтарилди.

ОҒАЙНИЛАР

Оркестр гумбурлайди. Официантларнинг қўли қўлига тегмайди. Бурчакдаги столда икки оғайни пиво шишалари орасига кўмилиб ўтирибди. Бири стаканларга пивони шопириб қўйди, шишани тақ этиб қўйди-да, атрофига «қойил қилдимми» дегандай назар ташлаб, сўзида давом этди:

— Бу дунёда одам боласига ҳеч нарса керак эмас! Пул ҳам, мол ҳам... Ҳаммаси топилади, қачонки яхши оғайнинг, қиёматлик оғайниларинг бўлса! Хотин, бола-чақа ҳам топилади, Тўлаган оғайни! Бари топилади... Қани, ичайлик, исиб қолмасин!.. Соқолингни артиб ол, азиз дўстим!

Тўлаган энгашиб дастурхоннинг бир четига соқолини артди, дон тикилган товукдай бўйинини чўзиб, вакирди, сирка ичгандай афтини буриштириб:

— Жуда тўлдим, Абдуманноф,— деди,— қимирласам тўкиламан... Пивоси қурғур жуда-жуда серсув нарса бўлади-да, сувини сиқиб ташлаб ўзини ичсанг тусун...

— Ҳозир, қиёматлик оғайним; ҳозир,— деди Абдуманноф ва официанткага ишора қилган эди, ароқ келтириб берди.— Шунақа, ўртоқ! Лекин оғайнида ҳам оғайни бор. Баъзи оғайни бўлади, унақа, баъзи оғайни бўлади, жонингга жонини миҳ қилиб қоқиб ташлайди.

— Унақа оғайни мингтадан битта!

— Ҳа, баракалла! Раҳмат дўстим!.. Узинг биласан-ку, мен йигирма еттинчи, йигирма саккизинчи, то йигирма тўққизинчи йилгача қанақа эдим? Эски ишларда келтакон ошхона, Пиёнбозорда биндин дўмон... Саодо гуриллаган... Ҳар кун улфатчилик, базм... Ҳозир ўша улфатлар, ўша оғайнилەر кўчада кўрса тескари қараб ўлади. Шуми оғайнигарчилик! Бу ҳам майли-я, ўтган йилди ҳайит ҳафтаси егалати иш бўлди. ўша оғайнилардан биттаси районга бориб мени чақибди—«ҳозир барқаларнинг уйидан камиди икки юз метр бажмат топасизлар» дебди. Уч кун ҳайит ҳаром бўлиб ўтса бўшадими?

Тўлаган ҳам кўп оғайниларидан куйган, кўпларидан аламзада экан, сўкина-сўкина гапириб берди; айниқса бир оғайнисини кўп сўкди. У, олтмиш метр бахмал ва ўн уч ярим кило чойни пуллашда ўртада туриб, Тўлаганни беш юз йигирма саккиз сўмга туширган экан. Бу Абдуманнофнинг эсига туфли воқеасини туширди. Унинг ҳам бир оғайниси йигирма жуфт шериклик туфлини «қўлга тушди» деб еб кетган экан. Тўлаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент можаролари тушди ва ҳоказо. Шундай хулоса қилиб қарашса, оламда икковидан бўлак ҳалол одам қолмабди.

— Кел, бир ўпай!— деди Абдуманноф.— Оҳ!.. Азиз оғайним!. Лекин, дўстим, одам танийдиган бўлиб қолдим. Сен азалдан одам танийсан. Кўнглингга бир нарса келмасину, оғайнинг Шоабдуфаттоҳ Хўжаев ўғил бола йигит! Биламан-да, гаплашмаган бўлсам ҳам, қадам олишидан биламан. Пошшо йигит!

— Хизрни йўқласанг бўлмасмиди,— деди Тўлаган кулиб.— Уни қара, хув...

Абдуманноф ирғиб ўрнидан турди. Шоабдуфаттоҳ Хўжаев уч оғайниси билан залнинг ўртасида турар, бўш стол излаб бўлса керак, у ёқ-бу ёққа кўз ташлар эди.

— Тўлаган, азиз дўстим!— деди Абдуманноф «пошшо йигит»дан кўзини олмай.— Чақир! Бориб олиб кел!

— Қўй, нима қиласан...

— Қиёматлик оғайним бўлсанг, сўзимни ўлдирмайсан! Тур!..

Шоабдуфаттоҳ Хўжаев оғайниларидан бирини қаёққа қадир юборди, қолган иккитаси билан келиб ўтирди. Маълум бўлишича, булар бу ерга ўтиргани эмас, бир одамни қидириб киришган экан. Абдуманноф улфатларининг, айниқса Тўлаганнинг раъйига қарамай ишни катта қилиб юборди.

Шоабдуфаттоҳ Хўжаев хомуш эди, Абдуманнофнинг кутганига қарши, бошқалар чулдираш даражасига етганда ҳам ўзига келмади. Абдуманноф охири Тўлагандан бунинг сабабини секин сўради. Тўлаган нотайинроқ жавоб берди. Орадан икки соатча ўтганидан кейин қаёққа қадир кетган киши қайтиб келди ва кимнингдир уйида эканидан хабар берди. Шоабдуфаттоҳ Хўжаев ирғиб ўрнидан турди. Оғайнилар ҳам туришди.

— Энди, ўртоқ Шоабдуфаттоҳ Хўжаев,— деди Абдуманноф қўл қовуштириб.— Бу ўтириш ҳисоб эмас. Ишларинг қистов экан, мени уялтириб қўйдиларинг. Бизнинг ҳовлилар ҳам жуда баҳаво жой...

— Ҳали кўп кўришамиз,— деди Шоабдуфаттоҳ Хўжаев.— Хайр... Кетдик.

Абдуманноф уларни эшиккача кузатиб келди.

— Пошшо йигит!— деди ўрнига ўтириб,— лекин таъби хирароқ кўринадими?

— Ҳа, бечоранинг бошига мушкул тушиб турибди. Иши прокурорда.

— Қанақа иши!

— Магазини текширилганда чатоқ чиқибди... Чатоқ чиқмасдан бўладими?

— Директорликдан бекор бўлгани йўқми?

— Бекор бўлганига бир ой бўлди-ку. Билмасмидинг? Қамаладиганга ўхшаб турибди.

Абдуманноф иштаҳа билан чайнаб турган гўштини туфлаб ташлади. Жимлик чўкди. Официант счет келтирди.

— Боя нега айтмадинг?— деди Абдуманноф счетни қўлига олиб,— ҳам, икки юз ўттиз бир сўм етмиш тийин!

— Ўзинг биласан дебман-да.

— Шундай деган бўлсанг, қани, пулдан чиқар! Бир юз ўн беш сўм саксон тийин берсанг бўлади. Ҳисоблик дўст айрилмас.

— Нега? Мен ўзимнинг ҳисобимни ўзим қилиб ўтирибман: йигирма олти сўм қирқ тийин бераман. Ма!..

— Чўз, чўз! Бу ер ҳазилнинг жойи эмас.

— Ҳазили нимаси! Одамгарчилигинг бўлса, шу йигирма олти сўмни ҳам олмас эдинг, мени ўзинг олиб келгансан. Энди Шоабдуфаттоҳ Хўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайми! Ўзинг чақирдинг, ўзинг буюрдинг... Тўлайвер, ахир бир куни тагин директор бўлиб қолар...

Орада бир-икки оғиз гап ўтди. Бунинг натижаси шу бўлдики, Тўлаганнинг қаншарига мушт тушди, стол ағанаб кетди... Орага тушган официант лунжини ушлаб орқага чекинди. Оркестр тўхтади. То икковини оташкуракка қистириб чиқариб ташлагунча орада ўтган гаплардан жанжалнинг сабаби маълум бўлиб қолди: Чаласини лунжи шишиб кетган официант айтиб берди. Буни эшитиб баъзилар қотиб-қотиб кулар, баъзилар бўғилар эди.

Зал тинчиди. Оркестр давом этди. Кўчага чиқиб, можарони охиригача кўриб келган жиккақина бир чол шошиб-пишиб овқат еркан, ўзича жаврар эди:

— Магазин директорининг оғзини мойлашга ҳаракат

қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман. Йўқ! Кана сигирнинг қулоғига тушади, туёғига эмас. Шунча одам орасида ҳар қайсиси ўзидан хавотир қилмай, бир-бирининг сирини очиб ташлаётибди—мана бунга ҳайрон қолса бўлади! Наҳот чайқовчи ўзини шунча эркин сезса! Шунча қутурса! Қутурмай ҳам нима қилсин, чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарардики, билмайсан киши: жазо бердим, насиҳат қилди? Жамият учун зарари нақд, ҳатто вақт-соати келганда хавфли бўлган бу текинтомоқлар билан кескинроқ курашгани нима халал беради? Нима халал беради?!

ОҚ АРОҚНИНГ ҚОРА ИШИ

Ҳавонинг қовоғи солиқ. Битта-иккита ёмғир томчи-лаб турибди.

Кимсан Қорабоев қўғирчоқдеккина қизчаси Лолани етаклаб, хотини билан ажрашгани судга кетаётибди. Унинг сочлари тўзиган, ранги не аҳволда, кийим-боши ғижим, шимининг почалари лой...

Лола дадасининг қаёққа кетаётганидан беҳабар, лекин шундай яхши дада ҳар куни қаёққадир бир ёмон жойга бориб, ароқ ичиб, ёмон дада бўлиб келишини билар эди, шунинг учун хавотирда: ўша ёмон жойга ҳар куни ўзи якка борар эди-ку, бугун нега мени олиб кетаётибди экан?..

Лола дадасидан кўзини олмай, туртиниб-суриниб, оёқ остидаги кўлмак сувларни сачратиб, қалдирғочдай тинмай чуғурлаб борар эди. Ким билади, гоҳ ранжиган, гоҳ ёлворган, гоҳ йиғламсираган товуш билан жавраётган бу гўдак нималар деяётибди!..

Кимсан муюлишда гастрономга бурилди, магазинга кириб Лоланинг кўлини кўйиб юборди-ю, ранг-баранг шишалар териб кўйилган томонга борди. Лола магазиннинг ўртасида туриб қолди; кўзлари жавдираб, дадасига бир шиша ароқ узатган «ёмон бир опа»га, харидорларга қаради. Лекин уни ҳеч ким пайқамасди.

Магазиндан чиқилгандан кейин Лола гапирмай кўйдди. Энди унинг хаёли бошқа нарса билан банд эди: дадаси шимининг чўнтагида дўппайиб турган ароқни қачон ва қаерда ичади-ю, яна «ёмон дада» бўлиб нималар қилади...

Суд залида эр-хотин Кимсан билан Инобатхоннинг яқин қариндошлари, баъзи бир таниш-билишлар. Инобатхон аслида яхши, лекин ичкилик тириклай тобутга тикқан эрига чиндан ҳам аза тутгандай бошдан-оёқ қора кийган; қовоқлари шишинқираган, киприкларида ёш зарралари йилғирайди, хўнграб юбормаслик учун рўмолчасини лабига қаттиқ босиб бир чеккада ўтирибди.

Лола онасини кўриш билан югуриб бориб унинг бўйнига осилди, яна қалдирғочдай чуғурлаб, бирпас-да олам-жаҳон гап гапириб ташлади...

Суд мажлиси очилди. Савол-жавоб бошланди.

Ун бир йиллик оила, Кимсан илгарилар «хонаси» келганда ичар эди, кейинчалик битта-иккита улфат орттириб «хонаси»ни ўзи келтирадиган бўлди. Тўрт йилдирки «хонаси» ҳар куни келади, тўрт йилдирки оилада ҳаловат йўқ: хархаша, шовқин, кўз ёши... Кимсанни баъзан ечинтириб бўлади, баъзан бўлмайди. Бутун уйдан, кийимлардан, кўрпа-ёстиқдан, ҳатто Лоланинг бошидан ҳам ароқ ҳиди келади!

Кимсан стаканни қўлига олганида нима учун ичаётганини билмайди, биров гапирса малол келади, «доно одамларнинг насихатидан чиқиб қолибман» деб жеркиб ташлайди.

Ароқ унинг териси билан эти орасига жойлашиб олган, шунинг учун севгили хотинидан кўра ароққа кўпроқ ишонади.

Кўпинча ароқ унинг қулоғига шивирлайди:

— Биласанми, хотининг сенга куймайди, рўзгордан уриб пул орттираётибди. Кўрмайсанми, топганинг зўрға учма-уч келади...

Жанжал...

Инобат жонидан безор бўлиб, қаттиқ гапирса ароқ яна Кимсаннинг қулоғига шивирлайди:

— Хотининг ҳалол эмас, ширин сўзини бошқаларга тўкиб, сенга нуқул тахирини қолдиради...

Шовқин-сурон...

Инобатхон ширин сўз бўлса, яна балога қолади:

— Хотининг ҳозир ўйнашининг қучоғидан чиқиб келди, сенга доғулилик қилаётибди! Шунча зийраклигинг билан наҳот шуни пайқамасанг!

Инобатхон гоҳ зор-зор йиғлаб, гоҳ ёлвориб, гоҳ қаттиқ гапириб уни ичкиликдан тиймоқчи бўлган вақтларида ароқ Кимсанни қутуртиради:

— Хотининг сени қайириб олмоқчи, бир марта гапига кирсанг елкангга миниб олади. Бир стакан ичадиган бўлсанг хотинингни додлатиб туриб икки стакан, уч стакан ич!

Тўрт йилдан бери аҳвол шу. Фақат шугина эмас-да, хотин мастнинг қусиғи артилган латгадай қўланса шу одам билан бир кўрпада ётиб келаётибди!

Инобатхон тўрт йил давомида йиғлаган, жанжаллашган, бунақа оилавий турмушдан воз кечмоқчи

эканини айтган вақтларда ҳам ароқ Кимсанга «парво қилма, ҳеч қаяққа кетмайди» деб тасалли берди; бундан икки ой бурун Инобатхон уйдан узил-кесил чиқиб кетаётганида ҳам «хотиржам бўл, барибир қайтиб келади» деди. Лекин, шундоқ бўлса ҳам, Кимсан кўнглига гулгула тушиб, ҳар эҳтимолга қарши Лолани зўрлик билан олиб қолди. Бироқ ҳозир Инобатхон судьяларга қараб, қавм-қариндошлар олдида шунча гапни айтганидан кейин Кимсаннинг кўзи ярақ этиб очилди-ю, ичкилик ҳароратидан кечаси билан қаттиқ уриб ҳориган юраги алланечук бўлиб кетди, совуқ тер босди. Унинг аҳволини кўриб кимдир бир стакан совуқ сув келтириб берди. Лола бўлаётган гапларни яхши тушунмаса ҳам, ароқ туфайли ёмон бир иш рўй берганини сезиб бир чеккада мунғайиб ўтирар эди, дадасининг титраётган қўлидаги стаканга кўзи тушар экан, жон-жаҳди билан қичқириб унга томон отилди:

— Дадажон, ичманг! Ичманг!..

Стакан Кимсаннинг қўлидан тушиб чил-чил бўлди, Орқада ўтирган бир чол Лолани ўзига тортиб бағрига босди. Залда бир говур кўтарилди-ю, оғир жимлик чўкди, у ёқ-бу ёқдан пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилди...

Суд ҳукмга кирди. Ҳукм икки соатдан кейин эълон қилинди. Лола онага ҳукм қилинди. Инобатхон Лолани етаклади. Лола ҳайрон, гоҳ дадасига қарайди, гоҳ онасига...

Кимсан нима бўлганига тушунолмай гаранг бир аҳволда эшикка томон йўналди. Қим билади, шимининг чўнтагида сонига ботиб турган бир шиша ароқни эшикдан чиқиши биланоқ ичадими ё ерга кўтариб урадим! Агар ерга урса бунинг товушини Инобатхон эшитиб эҳтимол қайрилиб қараса, эҳтимол қайтса... Ахир, Инобат хурсанд бўлиб эмас, йиғлаб кетаётибди-ку!..

БИЗНИНГ МУЛОҲАЗАЛАРИМИЗ

(Баъзи тақризларга назира)

Матбуот саҳифаларидан маълумки, ҳозирги вақтда шаҳар ва қишлоқларимизда турли бинолар ва турар жойлар кўплаб қурилмоқдалар. Модомики, шундоқ экан, халқимизнинг стол, стул, буфет, шкаф, каравот, маданий қозиқ ва бошқа шунинг сингари молларга талаби кундан-кун ортмоғи ва харидорларимиз у ёки бу магазинда узун-қисқа очерклар ташкил қилмоғи айрим ҳолларда (*курсив бизники!*) мумкин дейилса хато бўлмаса керак деб ўйлаймиз. Бундай ҳолларда харидорларнинг қимматли вақтларини тежаш юзасидан уларни рўйхатга олиш практикаси, яъни очеркнинг ёзма шаклда олиб бориш кўпдан бери синалган методлардан бири бўлиб келмоқда.

Биз 87-магазинда тузилган йигирма икки кишилик бир рўйхат тўғрисида ўз мулоҳазаларимизни баён қилмоқчимиз¹.

Авалло шунини айтиш керакки, рўйхат кўп қиррали (қоғоз саккиз букланган!) ва ранг-баранг хусусиятга эгадир: унда олти фамилия қора, бир фамилия қизил, бир фамилия кўк, қолган фамилиялар яшил ва бинафша сиёҳ билан ёзилгандир. Шунинг ўзи авторнинг катта ижодий имкониятга эга эканлигини кўрсатади. Уқувчини зериктирмасликка қаратилган бу услубга шундай баҳо бериш тўғри деган фикрга қўшилиш мумкин деб ўйлаймиз.

Рўйхатнинг ижобий хусусиятларидан яна бири, унда магазин мудирини *ўртоқ Норматовнинг* (*курсив бизники!*) фамилияларига ҳамоҳанг бўлган Нурматов, Пирматов, Қулматов сингари фамилияларга кенг ўрин

берилганлигидир. *Ўртоқ Норматовнинг* фамилияларига айниқса Ерматов фамилияси алоҳида ҳамоҳанг бўлиб жаранглайди.

Рўйхатнинг автори ҳамма фамилияларни тўғри ёзишга уринган, хато қилмасликка ҳаракат қилган дейиш мумкин. Бу тўғрида тажрибали сотувчилардан Мустақимов, Зулфиқоров, Намозов *ўртоқларнинг* фикрига тўла қўшилиш керак.

Лекин, шундай бўлса ҳам, рўйхат айрим камчиликлардан холи эмас¹.

Авалло рўйхатга тартиб рақами қўйилган эмас. Бу ҳол авторнинг ўз ишига масъулиятсиз қараганидан, рақамнинг халқ хўжалигида қанчалик катта аҳамиятга эга эканини тушуниб етмаганидан далолат беради. Буни бошқача изоҳлаш мумкин эмас!

Ундан кейин автор бир қатор фамилияларни бузиб кўрсатган, масалан: Шодиев дейилади, ҳолбуки Шотиев бўлиши керак! Жуда кўп фамилияларда «ъ» тушиб қолган.

Рўйхатда давр тўғрисида нотўғри тасаввур тўғрида диган қатор арабча, форсча фамилияларга кўплаб ўрин берилган. Шарофиддинов, Сирожиддинов, Қамолдинов ва ҳоказо.

Яна шунини алоҳида қайд қилиб ўтиш керакки, автор салбий фамилияларга ўрин берган: Хонкелдиев, Сўфихонов, Султонпошшоева, Пошшоҳўжаев. Бунинг устига Болтаев, Яхшиева, Ширинжонов сингари ижобий фамилияларга рўйхатдан оз ўрин берилган ва деярли ҳаммаси хира ёзилган.

Давримиз учун типик бўлмаган Шобаратов, Шомансуров сингари фамилияларга рўйхатдан ўрин берилмаса ҳам бўлар эди.

Рўйхатда такрор ҳам учрайди, масалан: О. Жўраев, И. Жўраев, У. Жўраев деб ёзилади, ҳолбуки ихчамлаштириб О. И. У. Жўраев деб ёзилса, рўйхатнинг қиммати яна ҳам ортар эди.

Рўйхатнинг жиддий камчиликлари ҳақида гапирар эканмиз, авторнинг меҳнатга нотўғри муносабатини алоҳида қайд қилмасдан ўтолмаймиз! Масалан, рўйхатда Ҳузуржонов дейилган, унинг Ҳузуржонов бўлиши учун фидокорона меҳнат қилганлиги рўйхатнинг қаерида акс эттирилган?

¹ «Мебель олиш учун очеркда турган гражданлар рўйхати», бир саҳифа, яхши чойқоғозга ёзилган.

¹Авторнинг кандидатлик диссертациясидаги «Камчиликлар, жиддий хатолар» бобига қаралсин, саҳифа 2967.

Бу саволга рўйхатдан жавоб топиш қийин!

Рўйхатдаги мана шу камчиликлар тузатилса, бу нарса ҳозирги очердчилигимизда ижобий роль ўйнаши, харидорларимиз орасида тарбиявий иш олиб боришда алоҳида аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлса керак деб ўйлаймиз.

Магазин мудирини ўртоқ Норматовнинг бу ташаббусини табриклаш керак бўлади (*курсив бизники!*).

НУТҚ

«Кенг эшитувчилар оммасига мўлжалланган» нотиқлардан бири ишдан қайтиб келганида хотини бўйнига осилиб, кўзига ёш олди.

— Сиз мени яхши кўрмайсиз... Турмушимиздан хурсанд эмассиз... Шу соатгача, шу минутгача кутдим, бир оғиз айтмадингизки, бир ёстиққа бош қўйганимизга бир йил бўлди...

Нотиқ ҳақиқатан бунини унутган эди, лекин гап топди:

— Ие,— деди,— ҳали тўйимизга бир йил бўлдимини! Бир йил? Шундай роҳат турмушимиздан, шундай ширин умримиздан дарров бир йил кетдимини! Оҳ, дод дейман...

Хотин илжайиб, турли ноз-неъмат, гуллар билан безатилган столни кўрсатди. Эр-хотин ўтиришди. Хотин рюмкаларга вино қуйиб:

— Қани,— деди,— бир нима демайсизми?

— Бир нима дейми?

— Вой, ҳали индамасдан ичмоқчимисиз?

Нотиқ рюмкани олиб ўрнидан турди. Қошлари чимирилди, ранги бир оз ўзгарди, аввал рюмкага, кейин уйининг бурчагига қараб сўз бошлади:

— Ўртоқ рафиқам! Ижозат берасиз, хушчақчақ ҳаётимизни шараф билан давом эттириб, оилавий бурчимизни намунали бажариб келаётганимизга бир йил тўлган кунда сизни бевосита табрик қилишга!

Хотин бу муқаддимани ҳазил гумон қилганлиги учун қийқириб чапак чалди. Нотиқ яна ҳам жиддийроқ қиёфада давом этди:

— Бундан 365 кун муқаддам сиз билан биз ўз ҳаётимизда қатъий бурилиш ясаб, зўр синовлар шаронтига бевосита қадам қўйдик. Илгариги вақтда фақат эркак, эндиликда эса ҳам эркак, ҳам хотин бошчилик қиладиган оила масаласи ўзингизга маълум бўлганлиги учун бунга кенг равишда тўхтаб ўтиришни лозим кўрмайман.

Нотиқ оила тўғрисида ўз фикрини баён қилганидан сўнг «Хотин ва социализм» деган китобнинг бир еридан уч, яна бир еридан икки, яна бир еридан ярим саҳифа ўқиб берди. Хотин бу орада икки марта оғзини очмасдан эснади, қўлидаги рюмкани столга қўйди. Нотиқ давом этди:

— Сиз билан биз бир йиллик оилавий фаолиятимиз натижасида қандай ютуқларга эришдик? Аввало шуни таъкидлаб ўтиш керакки, биз у ёки бу масалада юз берадиган принципал келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан ўз кучимиз билан, ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик. Иккинчидан, ўртоқ рафиқам, оиламизни ташкилий хўжалик жиҳатидан мисли кўрилмаган даражада мустақамладик. Мен бу бобда фактларга мурожаат қилиб ўтирмайман, чунки орденли онангиз ўзларининг ҳар бир тарихий келишларида бу нарсани айрим равишда қайд қилдилар.

Нотиқ сув бўлмаганлиги учун винодан бир ҳўплаб давом этди:

— Хўш, бу ютуқларимиз камчиликларимизни қоплаб, бизни хотиржамликка солиши мумкинми? Агар биз камчиликларимиздан бевосита кўз юмиб, яшасинчилик кайфиятларига берилиб кетадиган бўлсак, хато қилган бўламиз. Бизда камчиликлар борми? Бор, оз эмас! Масалан, июль ойининг биринчи ярмида ўзиқовқат маҳсулотларини сақлашда йўл қўйган жиддий нуқсонларимизни олайлик. Бу масалага икковимизнинг ҳам жинояткорона совуқ қарашимиз орқасида қатор чиришлар, бузилишлар, кўкаришлар юз берди-ми? Факт! Буни нима билан оқлаш мумкин? Ҳеч нарса билан!

Нотиқ қизишиб кетди.

— Иккинчи масала, яъни ички имкониятлардан фойдаланиш масаласини олайлик. Ўзингизга маълум, бизда юқори сифатли мис чойнак бор. Шу чойнакнинг қопқоғи бугунги кунда йўқ. Бу ҳақда биз бир-биримизга сигнал бердикми? Йўқ! Агар биз ўзибўларчиликка узил-кесил барҳам бериб қопқоқ масаласини кун тартибига кўндаланг қўйсак, агар биз шу чойнакни ўз вақтида тегишли қопқоқ билан бевосита таъмин қилсак, самоваримиз сафдан чиққан кунларда ҳал қилувчи роль ўйнар эди. Афсуски, биз бу масалага муросасозлик кўзи билан қарадик. Бугунги кунда чойнагимиз қопқоққа эга эмас, мутлақо эга эмас.

Хотин секин уҳ тортди. Нотиқ буни пайқаб «тўсатдан қаттиқроқ танқид қилдим, шекилли» деган андишага бориб, сўзини йўқотиб қўйди, шунинг учун сўзининг охирини юмшатишга тиришди:

— Лекин бу камчиликларга қарамай, турмушимизни аъло даражада олиб бораётганлигимизга ҳеч қандай шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас деб ҳисоблаш мумкин. Шу билан қисқача сўзимни тамом қилиб, оиламиз бундан кейин ҳам шарафлар билан қопланажагига тўла ишонч билдиришга ижозат беринг! Бу рюмкани мана шунинг учун кўтаришдан бурун ўз муҳаббатимни яна бир марта амалий суратда изҳор қилгани рухсат беришингизни талаб қиламан.

Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англади-да.

— Ҳеч бўлмаса шуни тўғри айта қолсангиз нима бўлар экан!— деди.

— Қандай,— деди нотиқ ҳайрон бўлиб,— битта ўпични деб нутқимни бузайми?

Нотиқ ўтирди. У ўтирганида яна аслига қайтди. Хотин унинг ҳар бир сўзидан завқланар, кулар эди.

«КИМЕҒАР»

Хоразмнинг қишлоқларидан бирида ўхшатиб тик қилган ҳасипдек таранг, жувозкундадек ёғдан ялтираган гимнастёрка-ю, галифе шими қоматига ёпишган, қоринчаси ўзига кўп ярашган бир йигит бор.

Шу тахлитдаги йигит бир ўша ердами, бошқа ҳар қаердан ҳам топилади, дерсиз? Тўғри, шу тахлитдаги йигит топилар, лекин шу хилдаги одам топилмайди, гаров бойлашаман, топилмайди! Унинг ўзи бир нусха!

Унинг касб-кори, фазилатлари нимадан иборат дерсиз?

Унинг қандоқ фазилатлари борлигини «Н» колхозининг раҳбарларидан сўраш керак, биз бунни билмаймиз. Биз фақат шунни биламиз: унинг кори—омборчилик, касби—«кимёгарлик»дир.

Колхозда омборчилик нима эканлигини ўзингиз биласиз: омборчи улгуржи олади, чакана беради.

Кимёгарлик нима эканлигини ҳам биласиз: кимёгар ёштни, гувалакни қип-қизил олтинга айлантиради.

Омборчи сифатида Евқоч Оллоберганов ҳам, бошқа омборчилардай, улгуржи олади, чакана беради: кимёгар сифатида у ҳам, бошқа кимёгарлардай, олтин ясайди. Бироқ олтинни у, бошқа кимёгарлар сингари ёштдан, тошдан, гувалакдан эмас, инсонлик иззати нафсидан, инсонлик шаъни ва инсонлик ҳамиятидан ясайди. Уни нодир нусха қилган ҳам мана шундай кимёгарлигидир.

Олтмишдан ошган чол ҳалол меҳнати эвазига тегадиган донни олиш учун омборга келди. Оллоберганов ўзига хос чаққонлик билан донни дарров тортиб беради. Софдил чол, омборчи ҳозир тарозидан уриб уч килограмм кам берганлигини хаёлига ҳам келтирмай, донни кўтариб кетаверади.

Кимёгар виждонини уч килограмм донга айлантирди.

Оллоберганов омборни қулфлаётганда бир йигит ўзига тегишли совунни сўраб келади.

Оллоберганов пўнғиллайди:

— Нима бу, колхознинг омбори баққолнинг дўковими, вақтида келинг-да!— дейди ва унинг афтига ҳам қарамай кетаверади.

Муюлишда унга банка кўтарган бир хотин киши урайди.

— Вой, ука, мен ёғ олгани келаётган эдим-ку, жон ука...

Оллоберганов, қовоғини солганича, индамай орқасига қайтади, омборни очади, хотиннинг кўлидан банкани жеркиб олади ва ёғ тортиб беради. Хотин, омборчи ҳозир тарозидан уриб, камида уч юз грамм кам берганлигини билса ҳам, индамайди, «гўрга, бу билан чап чиқишиб бўладими» дейди, лекин ичида унинг башарасига минг марта туфлайди. Бунни Оллобергановнинг ўзи ҳам билади. Нима қипти, ичида туфласа туфлар, тупук оғзидан чиқмаса бўлди-да! Башарти, чиққанда, пешанасига тегиб кўзига оқиб тушганда ҳам Гоголь айтмоқчи, «чўнтагида рўмолчаси бўлмаса экан», рўмолчаси бўлганидан кейин олади-ю, артади-қўяди-да!

Кимёгар инсонлик қадр-қимматини камида уч юз грамм ёғга айлантиради.

Биров ўзига тегишли чойни сўраб келади. Оллоберганов шошиб қоғоздан карнай ясайди, шошиб тарозига тош қўяди, шошиб тортади...шошганидан «янглишиб» тошни 150 грамм кам қўяди. Бу «янглишиш»дан шубҳага тушган колхозчи иккинчи сафар тўғри тортилган чойни салмоқлаб кўради, шубҳа билан қайтиб кетади; йўлда чойни тортиб кўради-ю, қайтиб боради.

— Биродар, бу чой 50 грамм кам-ку.

Оллоберганов, бу одамга чой бергани гўё эсида йўқдай, унинг сўзига «тушунмайди», сўнгра «тушунади-ю» чойни шошиб тарозига қўяди, шошиб олади, шошиб унинг қўлига беради.

— Билмайман, билмайман, миямни ачитманг! Мен молни кўз олдингизда торганман. Камини қаерга қўйган бўлсангиз, ўша ердан бориб олинг.

Жабрдийда, жабр кўргани устига яна муттаҳам қилинганига чидолмай, икки оғиз нордон гап айтади. Оллоберганов ўзини эшитмаганга солади, омборда елиб-югуриб юради.

«Кимёгар» инсонлик ҳамиятини, инсонлик иззати нафсини 50 грамм чойга айлантиради, ҳоказо ва ҳоказо.

Қалай, бошқа ҳеч қаерда шундай одамни кўрган-мисиз, ҳеч қачон шундай «кимёгар» ўтганини эшитган-мисиз?

Шундай қилиб, унинг шу хилдаги «кимёгарлиги» битта-иккита колхозчига очиқ маълум бўлиб қолди. Буларнинг шу ҳақдаги шикоятлари бошқаларнинг ҳам диққатини дарров жалб қила қолди. Дарҳақиқат, Оллоберганов шундай «кимёгар» бўлмаса районда энг бадавлат колхозчининг ҳам ҳаваси келадиган уй-жой, рўзгор, елини ерга тегиб турган сигирлар, қуйруғи қучоққа сигмайдиган қўйлар қаёқдан бўлади?

Бурчак-бурчакда шивир-шивир гап бошланади: «ўғри», «ҳақимизни ейди»...

Бу гап ҳисобот мажлисида очиқ, баланд овоз билан айтилади:

— Омборчимиз Ёвқоч Оллоберганов ҳалол одам эмас, кўпчиликнинг ҳақини ейди, ўрнига бошқа ҳалол одам қўйилсин,— дейилади.

Ҳеч ким ҳайрон бўлмайди, ҳамма бу ҳақли талабнинг қондирилишини кутади. Жимлик чўқади. Оллоберганов райондан келган вакил—ўзининг меҳмони ўроқ Ж.га ер остидан қарайди. Ўртоқ Ж. виқор билан ўрнидан туради, қоқ миясини¹ кафти билан ишқаб гап бошлайди:

— Ўртоқлар! Оллоберганов ҳалол одам эмас деган гап тўғри, очигини айтганда, Оллоберганов—ўғри! Лекин қандоқ ўғри, вот масала—оч ўғрим, тўқ ўғрим? Мен бутун масъулиятни бўйнимга олиб айтаман-ки, тўқ ўғри, тўйган ўғри! Мен буни исбот қилишим мумкин... Шунинг учун тўқ ўғрини бекор қилиб ўрнига оч ўғрини қўйишлик кони зарар...

Гап унинг бу «назария»сида эмас. Бу назарияни у ўзи директор бўлган пахта заводида ҳам татбиқ қилдимиз, йўқми, буниси билан ҳам ишимиз йўқ. Гап шундаки, Оллоберганов ҳеч бўлмаса кўнгил учун ҳам ўзини оқлашга уринмайди. Уриниб ҳам нима қилади, ўғри деса дер, бу гапни прокурор айтмаса бўлди-да!

Шундай қилиб, «кимёгар»имиз ўзининг бутун инсонлик хислатларини колхоз омборининг калитига айлантиради.

Калит унинг қўлида қолади.

1948 йил

¹ Ўрт, Жуманиёзовнинг мияси бор эди.

ТЕШИК ДАСТУРХОН

Наманганда ўз ишини яхши кўрадиган, ўз хурсандлигини халқнинг роҳат-фароғатидан топадиган кишилар қўлида бир боғ бино бўлиптики, шоирлар буни ҳар қанча муболага билан мақташса ҳам ҳақиқатдан оширолмайди. Уйчининг хушқомат ва хушманзара дарахтлари-ю, Унҳаёт боғларининг кўзни қамаштирадиган ранг-баранг гуллари; Пошшоотанинг ҳавоси-ю, Заркентнинг шабадаси; Нанайнинг манзараси-ю, Наманганнинг ўзига хос латофати...

Кун ботган сайин кишининг кўз олдида очила боладиган намозшомгуллар атрофига одамлар тўпланган. Булар кўк гунча бирдан ёрилишини, сариқ чизиклар аста-секин кенгайиб, ҳаш-паш дегунча каҳрабо гул япроқ ёзишини томоша қиладилар.

Ёнбош хиёбонлардан бирининг охиридаги хилват бир скамейкада ғира-шира қоронғиликда худди катта-кон сувқовоққа ўхшаб кўринган иккита фигура турипти. Булар бири малла, бири йўл-йўл сариқ дастурхон ёпинган икки аёл. Иккови кўз ўнгидан қўйилган тангадай тешиқдан қараб намозшомгулнинг очилишини томоша қилмоқда.

Гулгагина эмас, ёруғ дунёга ҳам дастурхоннинг тешигидан қараб бугунги ҳаётнинг нашъу намосидан тўлиқ баҳра ололмайдиган бу хилдаги аёллар Наманганнинг ўзида ҳам, унинг районларида ҳам кўп учрайди.

Баъзи районларда айрим масъул ходимлар тешиқ дастурхонни паранжига қараганда олға босилган бир қадам деб ҳисоблашади. Бу, албатта, беҳуда гап, ўринсиз, асоссиз тасалли, чунки гап аёл бошига нима ёпиниб юришида эмас, нима учун ёпиниб юрганлигида.

Кўп районларда айрим раҳбар ходимлар районда паранжи буткул йўқолиб кетганлигини катта мамнуният билан қайд қилишади. Тўғри, биз Поп, Чуст, Тўрақўрғон, Уйчи, Чортоқ, Янгиқўрғон ва бошқа район-

ларда биронта ҳам паранжили хотинни кўрмадик. Бироқ бу районларда паранжидан ном-нишон қолмаганлиги аёл ва эркаклар орасида муттасил олиб борилган тарбиявий иш натижаси эмас, кўпроқ маъмуриятчилик ёки маъмуриятчиликдан кўп фарқ қилмайдиган тадбирлар натижасидир. Паранжи ўрнига тешик дастурхон расм бўлганлиги шуни кўрсатади.

Фактлар шуни кўрсатадики, маҳаллий ташкилотлар хотин-қизлар масаласи билан жуда оз шуғулланади, шуғулланган тақдирда ҳам юзаки, баъзан расмиятчилик кўзи билан қараб иш тутади.

Яқинда Чортоқ районидида актив хотин-қизларнинг кенгаши бўлиб ўтди. Бу кенгашнинг қандоқ уюштирилганлиги ва қандай ўтказилганлигини аёллар масаласига формал муносабатнинг намунаси дейиш мумкин.

Бир соату эллик минут чўзилган докладнинг ярмидан кўпи ҳаммага маълум бўлган ҳақиқатларни қайд қилишдан, қолган қисми эса аллақачонлар бўлиб ўтган ва район ташкилотлари томонидан тегишли чоралар кўрилган, район учун асосий бўлмаган фактларни санаб ўтишдан иборат бўлди. Кенгаш мутлақо тайёргарликсиз чақирилганлиги устига на докладчи, на ундан кейин катта нутқ сўзлаган райком ходими, на район комсомол комитетининг секретари — ҳеч ким кенгашнинг аҳамияти, моҳияти, унинг олдида турган вазифалар тўғрисида кенгаш қатнашчиларини жунбишга келтирадиган, йўналтирадиган, уларга илҳом ва шижоат бағишлайдиган тайинли бир гап гапиргани йўқ. Натижада озиб-ёзиб бир чақирилган кенгаш руҳсиз, туссиз, мазмунсиз, район хотин-қизлари ҳаётида из қолдирмасдан ўтди. Музокарада жуда кам аёл қатнашди, қатнашганлар ҳам «қуйма гаплар» доирасидан четга чиқмади. Ҳатто колхозда бригадирликни муваффақият билан олиб бораётган илғор аёл Анорхон ҳам қанча ерга пахта экканлиги, бу йил қанча ҳосил олишини айтиб минбардан тушди-кетди.

Наҳот кенгаш шунинг учун чақирилган бўлса!

Ҳолбуки, агар бу кенгаш пишиқ тайёргарлик билан чақирилганда, доклад ва масъул ходимларнинг нутқлари қалбларга йўл топганда, ишдаги иллатлар ва бу иллатларнинг сабабларини очиб ташланганда, танқид ва ўз-ўзини танқид учун кенг йўл очиб берилганда кенгаш жуда қизғин, мазмунли ўтар ва район хотин-қизлари ҳаётида катта воқеа бўлиб, бунинг овози ҳар

бир хонадонга ҳатто тамбалаб қўйилган эшиклардан ҳам кириб, кўникиш орқасида мудроқ босган идрокларни ҳам уйғотар эди.

Бундай кенгашда қатнашувчиларнинг гапирадиган гапи, район партия ва комсомол ташкилотларига, совет органларига қиладиган таънаси, ўзининг талаблари, таклифлари, шикоятлари йўқ эмишми? Бор, жуда кўп эди.

Мана шуларнинг устига кенгашда совет демократияси кўпол равишда бузилди: президиум составига кишидан қочадиган бир аёл суқиб киргизилди ва бу аёл то «тегишли чоралар» кўрилгунча залга орқасини ўгириб ўтирди. Кенгашга раҳбарлик қилган ўртоқлардан бирининг фикрича, бу «тадбир» ўша аёлни аста-секин очиқликка олиб чиқар эмиш!

Хотин-қизлар масаласига шу хилдаги муносабат Уйчи районидида бўлиб ўтган актив аёллар кенгашида ҳам кўринди. Дуруст, бу ерда кенгаш Чортоқдаги кенгашга қараганда хийла жонли, хийлагина мазмунли ўтди. Бироқ кенгашда йиғилган 320 аёлнинг кўпчилиги тешик дастурхон ёпинадиган аёллар эди. Булар клуб майдонига кириш олдидан тешик дастурхонларини қўлтиққа уриб, унинг ўрнига чорак метрли оқ тўр, яъни янгича чиммат ёпиниб олишди. Клуб майдони, мажлис зали Қутайба замонидидаги араб аскарларининг қароргоҳига ўхшаб кетди. Агар шу аёлларнинг ҳаммаси эмас, ўндан бири кўчада паранжили кўринса бу ҳол район ташкилотларини жуда катта ташвишга солган бўлар эди, бироқ кенгашда мажлис залида шунча аёлнинг янгича чиммат билан ўтириши бировни ташвишга солганлиги маълум бўлмади.

Наҳотки тешик дастурхон паранжиги қараганда гўё олға босилган бир қадам ҳисоблангандек, янгича чиммат паранжиги қараганда олға босилган икки қадам ҳисобланса! Наҳот қичитқон какрага қараганда ширинроқ бўлса!

Деярли ҳамма ерда: «Биз хотин-қизларни тарбиялаш билан тўла шуғулланаётганимиз йўқ, хотин-қизлар орасида оммавий-тарбиявий ишларимиз бўш», деган гапларни эшитиш мумкин ва кўп масъул ходимлар тешик дастурхоннинг бунчалик кенг тарқалганлигига бирдан-бир сабаб қилиб шуни кўрсатишади. Йўқ, бунинг сабаби фақат шу эмас. Тешик дастурхон ёпинадиган аёлларнинг жуда-жуда кўпчилиги хотинини саводсиз тутган Чуст район газетасининг собиқ редакторидан онглироқ, хотинини ота-онасига чўри

қилиб қўйган учқўрғонлик тарих фани ўқитувчиси С.дан тарбиялироқдир. Булар орасида районда шунча врач туриб, яхши туғруқхона бўла туриб, хотинини доя қўлида ҳалок қилган уйчилик йигит У. сингари етти қайнаб нам ўтмаган жоҳил кишилар йўқ!

Тешик дастурхон, турли-туман чимматларнинг бунчалик тарқалганлигига сабаб—хотин-қизлар орасида оммавий-тарбиявий ишларнинг бўшлиғими ёки эрлар, эркаклар орасида бу иш буткул ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиғими?

Чортоқ район «Коммунизм йўли» колхозининг Давлатали ака бошлиқ бригадасидаги хотин-қизлар орасида ҳатто табелчидан, бригадирдан, раисдан қочадиган аёллар бор. Бир шу бригада, бир шу колхозда, ёлғиз Чортоқда эмас, бошқа район ва бошқа колхозларда ҳам кишидан қочадиган аёлларнинг жуда кўпчилиги фақат ўз сельсовети, фақат ўз колхозининг кишиларидангина қочади. Булар, агар «ўз эркаклари» бўлмаса ва келиб қолиши эҳтимол тutilмаса, «бегона» эркаклардан қочишмайди, қочишмайдигина эмас, жуда очилиб-ёзилиб суҳбат қилишади. Бунга сабаб эрлар, эркаклар орасида диний таассуб кучли эканлиги, қолаверса, баъзи бир онабезорилар ўз оналари, хотинлари, опа-сингиллари ҳам колхозда ишлаётганлигини унутиб, аёлларга ола қарашлари ва ўнг келганда уларга ҳўкиз тили билан муҳаббат изҳор қилишларидир.

Аёлларга ола қарайдиган ва шу билан омма орасида олиб бориладиган тарбиявий ишларга катта зарба берадиган шахсларга нисбатан кескин чоралар қўрилмайди.

Мана шуларнинг ҳаммаси халқ орасида илмий-оқартув, сиёсий-тарбиявий ишлар ниҳоятда заиф ва баъзи жойларда эътибордан буткул четда қолганлигини кўрсатади.

Юқорида номи айтилган районларда хотин-қизларга бой ва феодалларча муносабат деган гапга кўпинча жуда тор маъно берилади: ҳаром пул қутуртирган бирон муттаҳамнинг хотин устига хотин олиши «феодализмга киради», лекин, масалан, Уйчи районида бу йил ўрта мактабни биронта ҳам қиз битирмаганлигининг сабаби — гўё феодал муносабатга кирмайди; қизларнинг ўқишига монелик қилиш феодал муносабатга киради, лекин ўқиган, яхши маълумотли аёллардан тўғри фойдаланмаслик, уларнинг ўсишига ёрдам бермай,

ишдан олиб ташлаш учун бирон хато қилишини кутиб туриш — гўё феодал муносабатга кирмайди; бир эр хотинига зулмини ошириш, уни ўзига керосин сепиб ўт қўйишига мажбур қилса — бу феодал муносабатга киради, лекин бригаданинг соя-салқин дала шийпониди эркаклар дам олганда шулар қатори меҳнат қиладиган аёллар томнинг орқасида ёки бирон пастқамликда овқатланишга, дам олишга мажбур бўлса—бу гўё феодал муносабатга кирмайди!

Бундай маломатли ҳолларни ҳар қадамда учратиш мумкин.

Ўз мушоҳадаларимиз, областда хотин-қизлар ишига қизиққан кўп ўртоқларнинг текшириш натижалари шуни кўрсатадики, Наманган областида хотин-қизлар масаласи бонг уриш зарур бўлган бир аҳволда.

1953 йил

ҚҮЮШҚОН

Антон Павлович Чехов ҳикояларидан бирида биров «Мен ўлимдан қўрқмайман, ўлсам қабрим устида фалончи нутқ сўзлайди деб қўрқаман» дейди:

Дунёда қалб ҳарорати билан жон киргизилмаган нутқ—ўлик нутқдан совуқроқ нарса бормикин!

Тирик яъни юракдан чиққан жўшқин нутқ ўликни тирилтирса, ўлик яъни юракдан чиқмаган совуқ нутқ, дарҳақиқат, ўликка ҳам озор етказди.

Кундалик ҳаётимизда шунақа ўлик нутқларни оз эшитамизми!

Одамларки бор, ҳалол меҳнат билан ўзини кўрсатгани эринадю, оламда борлигини маълум қилиб туриш учун кўпроқ гапиришга ҳаракат қилади; мажлис-пажлисида сўз тегиб қолса, фойдали бирон фикр айтиш учун эмас, гапириш, фақат гапириш учун гапиради. Жамиятда ўзи кўринмай фақат товуши чиқадиган бу хилдаги одамлар, текин қулоқ топилса, битта эски тўппи тўғрисида саккиз соат сув ичмасдан гапиради. Одамлар эснайди, мудрайди, мажлис раисига хўмрайиб қарайди...

Бу—ўлик нутқнинг бир хили.

Ўлик нутқнинг бошқа хили ҳам бор.

Район марказидан колхозга лектор келди. Ҳар нарсанинг ҳам сал нарироқдан, айниқса, юқориоқдан келгани яхшироқ кўринади эмасми, колхоз клубига одам сиғишмай кетди.

Клуб мудирини бугунги лекциянинг темасини, лекторнинг номини жуда керилиб, писанда қилиб эълон қилди.

Ўрта ёшлардаги бир киши минбарга чиқди, белига қистириб қўйган қизил муқовалик қалин дафтари олиб минбарга қўяр экан, ёдакисига, яъни дафтари хали очмасдан туриб, «Ўртоқлар!» деди. Дафтарнинг варақлари жузидан чиқиб кетган, йиртилиб тушган, бошқа бирон жойда лекция ўқилганда

чалкашган бўлса керак, лектор лекциянинг бош-кетини тополмай хийла овора бўлди; бу орада ёдакисига яна икки марта «Ўртоқлар!» деб олди. Ниҳоят лекциянинг боши топилди. Лектор йўқолиб овора қилган варақни зарда билан қоғозлар устига қўйди, хатга қараб жаҳл билан яна бир марта «Ўртоқлар» деди-ю, лекцияни бошлаб юборди. Лекция дин ва турмуш деган темада бўлиб, сўз ибтидоий одам нима учун табиатдан ташқари бир куч бор деган хаёлга борганлиги, жин ва алвасти, арвоҳ ва чилтан ҳақидаги тасаввурнинг пайдо бўлиши, жамиятда юз берган ўзгаришлар диний ақидага қандоқ таъсир қилиши ва бошқалар ҳақида борар эди.

Лектор айтган, яъни ўқиб берган гапларнинг ҳаммаси рост, бу гапларнинг ҳаммаси залда ўтирган кишиларнинг кўпчилиги учун, эҳтимол, янги гаплар бўлса. Лекин бу рост ва янги гапларга ҳеч ким қизиқмаётганлиги шундоққина кўриниб турар эди: биринчи қаторда ўтирган бир аёл оғзини катта очиб эснаб юборганини ўзи ҳам билмай қолди; клуб мудирини унга зимдан танбех қилди-ю, ҳаял ўтмай ўзи ҳам, лекин оғзини очмасдан эснади. Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди. Клуб мудирини зални икки марта тартибга чақирди... Орқа қаторларда одам сийраклашиб қолди.

Ҳаммаси рост ва бу ердаги кўп одамлар учун янги гаплардан иборат бўлган лекция эшитувчиларнинг диққатини тортмаётганига сабаб унинг ўқилиши, яна бир қиёмда ўқилишигина эмас. Маълум даражада бунинг ўзи бошқа бир сабабнинг натижасидир.

Гап шундаки, ҳозирги вақтда, тилимизнинг бойлигини, унинг қочирлиқларини ўрганишга эринган, сўз санъатига ҳунар деб эмас, касб деб қарайдиган, бисотидаги бир ҳовуч сўзни йиллар давомида айлантириб кун кўриб юрган бир туркум қалам аҳлининг «фаолияти», чала мулла баъзи олимларнинг «илмий хулоса»лари натижасида ажиб бир тил бунёдга келган. Бу тилда ҳеч ким гапирмайди, зотан, гапириш мумкин ҳам эмас, фақат ёзиб ўқиб бериш мумкин. Бу тилда ёзилган нарсани бир қиёмда ўқимасдан ҳам илож йўқ. Бу тилнинг ҳеч қаерга ёзилмаган, лекин амалда жорий бўлган темир қонунига кўра

«яхши овқат едим!» деб ёзиб бўлмайди, албатта, «сифатли овқатландим» деб ёзиш шарт! «Папирос чекадиган киши гугуртини олиб юриши керак» деб ёзиш тўғри эмас. «Папирос чекиш одатига эга бўлган киши ўзини тегишли гугурт билан таъминлаб юриши керак» деб ёзилса тўғри бўлади. Бу тилда латифа айтиб бўлмайди, ёзиб бўлмайди! Бу тилда ҳазилга, мақолга, маталга, ажойиб халқ ибораларига ўрин йўқ. Бу тил ҳар қанақа жонли фикрга кафан кийгизади, ҳар қанақа ўйноқи мазмунни тахтага тортади, ҳар қанақа лекторни гурбатнинг уясига, ҳар қанақа аудиторияни ўлик чиққан ҳовлига айлантиради!

Лекция тамом бўлди. Халойиқ, оғир бир юкдан қутулгандай, енгил нафас олиб тарқалди.

Орадан бирмунча вақт ўтгандан кейин мен шу лекторни бошқа бир колхознинг катта йўл бўйидаги чойхонасида кўрдим. У биров билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб кулдириб ўтирар эди. Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай дилкаш, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг! Мен ўнг келиши биланоқ ўша кунги лекциядан гап очдим ва бу ҳақда кўнглимда борини айтдим. Лектор менинг гапимга аввал ҳайрон бўлди, кейин чуқур хўрсиниб:

— Қандоқ қилай, лекция ўқиганда қуюшқондан ташқари чиқиб бўлмайди, шуни талаб қилишади...— деди.

— Ким талаб қилади?

Лектор бу саволга жавоб беролмади, бир нима деб мингиллади. Маълум бўлишича, бир талай журналистлар, редакторлар, нотиқлар, лекторлар, агитаторлар сингари бу одам ҳам мазкур тилни расмий, қаердадир тасдиқланган тил деб билар, бу тилда сўзланадиган ўлик нутққа жон киргизгани қилинадиган ҳар бир ҳаракатни «қуюшқондан ташқари чиқиш» деб ҳисоблар экан.

Лекторни, агитаторни гурбатнинг уясига, нутқни оғир юкка айлантирадиган бу «қуюшқон»ни қанча тезроқ улоқтириб ташласак, шунча яхшироқ!

1956 йил

САРХОНА

(Кашанданинг хотира дафтарида)

Туғруқхонадан келганига тўққиз кун бўлган ёш она жигарбандини бағрига босиб, тор бўлса ҳам дунёдай кенг кўринган иссиққина уйининг деразасидан кўчага қараб ўтирибди. Лайлакқор уриб турибди. Жимжит.

Йўлакда кимдир ер тепинди, пишиллаб ечинди, йўталди. Эшик очилиб, парда орасидан сўлиброқ қолган семиз юзи ва тепакал боши қип-қизил, оғзининг икки томонидан иягигача осилиб тушган қалин мўйлови сарғайиб кетган башара кўринди.

— Мумкинми... Кечирасиз, келин табриклаш вазифасини ўз вақтида бажара олмадик... Эндиликда ҳам тўй, ҳам фарзанд масаласида қўш табрикимизни қабул қиласиз! Мен Юнуснинг қариндоши бўламан. Мирсолиев Мирсожид... Эшитгандирсиз?

Келин бунақа номни эшитмаган бўлса ҳам:

— Эшитганман... Юнус акам айтган эдилар... Марҳамат!— деб меҳмонни тўрға таклиф қилди.

Меҳмон тўрға ўтиши билан уйни димиққан, чириган тамаки ҳиди тутиб кетди. Уйга одам эмас, каттакон эски сархона киргандай бўлди. Келиннинг назарида бу ҳид унинг сариқ қурум босган мўйловидан чиқаётганга ўхшар эди. Бунинг устига, меҳмон ёнидан папирос олиб тутатди. Келин «уйда гўдак бор, чекманг», дегани тортинди-ю, буфетдан битта ликобча олиб, унинг олдига қўяр экан:

— Кечирасиз, Юнус акам шу кунлари папиросни ташлаганлар, кулдонимиз йўқ,— деди.

— Зиёни йўқ,— деди меҳмон оқ дастурхонга тушган кулни йўғон бармоқлари билан олишга уриниб,— тамакини кули идиш танламайди, носнинг иши қийин...

Келин йўлакда примусга чой қўйди, кириб нон кесди, дастурхон ёзди. Шунгача меҳмон яна иккита папирос чекди. Уй иссиқ бўлгани учун тутун юқорига

кўтарилмай, одам бўйи сузиб юрар эди, шунинг учун келин чой дамлаб қайтишда эшикни қияроқ қилиб қўйди. Меҳмон келиннинг бу ишорасини фаҳмлаб, тепасида сузиб юрган тутунни қўли билан еллиб тарқатган бўлди. Бу папирос ярим бўлмасдан тутун пастлаб гўдакнинг каравотига яқинлашиб қолди. Келин тоқати тоқ бўлиб назокат билан:

— Папиросни кўпроқ чекар экансиз,— деди илжайиб.

Меҳмон ичига тортган тутунни оғиз-бурнидан чиқараркан, чой хўплаб:

— Кўп чекаман ва кўпдан бери чекаман!— деди.— Қирқ уч йил бўлди. «Шури-мури»дан бошлаганман. Ундан кейин «Гари-бари»га ўтдим. «Тройка», «Роза», «Осмон» деган папирослар бор эди. Кейин чиққан папирослар ичида «Дюбек-Яка», «Триулапф», «Кавказ» деган папирослар аломат, лекин энг машҳури «Эпоха» эди.

Меҳмон папирос ҳақида сўз давомида учта папирос чекди. Уй тутунга тўлди. Келиннинг назарида ҳамма тутун боласининг ичига кираётгандай бўлар эди. Меҳмон гап билан овора бўлиб папироснинг кулини кулдонга қоқишви ҳам унутди. Папироснинг учидан узилган ярим бармоқдай келадиган кул аввал унинг тиззасига, кейин гиламга тушди.

— Ие, кечирасиз,— деди меҳмон ва оёғи билан кулни эзиб, гиламга сингдириб юборди.

Келин унинг тезроқ кетишини хоҳлаб соатига қаради.

— Соат уч, Юнус акам келмадилар, энди кечқурун, балки кечаси келсалар эҳтимол...— деди.

Меҳмон кулдонда тутаётган папироснинг қолдиғига ингичка ва узун сўлак томизар экан:

— Зиёни йўқ, кутаман, фурсатим бор,— деди.

Келин уни зериктириш учун гапига гап қўшмади, саволига қисқа жавоблар бераверди. Меҳмон дарҳақиқат, зерикиб қолди-ю, папиросга зўр берди; журнал варақлаб чекди, девордаги суратларни томоша қилиб чекди, деразадан кўчага қараб чекди... Келин дод, деб юбораёзди.

Соат ўн деганда меҳмон ўрнидан турди.

— Юнус келмади, энди мен кетай. Яна келаман...

Келин индамади, «дийдоринг қурсин», дейишдан бошқа гапга унинг тили бормас эди.

Меҳмон кетди. Келин йиғлагудай бўлиб эшик, деразани очди, боласини бағрига босди, кўрпага кирди.

Эр-хотин уйни роса бир ҳафта қатрон қилишди: одекolon сепишди, олманинг пўчоғини тутатишди; исириқ солишди... Йўқ, уйдан ҳамон сархона ҳиди келар эди.

— Ахир аблаҳ,— дерди Юнус,— бировнинг уйига оёғингни артмасдан киргани-ку ибo қиласан, нега ҳавони булғатгани ибo қилмайсан?!

1958 йил

БИР ШОФЕРНИНГ ХОТИРА ДАФТАРИДАН

(Тарихдан)

Чоршанба. Ниҳоят ўз ихтиёрим билан ишдан бўшатирилганим тўғрисида буйруқ чиқди. Зап қутулдим-да шу хўжайиндан! Одам торс ёрилиб кетай дейди, ўқигани ўқиган, ёзгани ёзган; уйдан ишга, ишдан тўғри уйга боради. Ҳар замон бирон идорага, аҳёнда театрға олиб бораман. Кунига ўн-ўн икки километрдан ортиқ йўл юрмайман. Хотини ўзидан баттар! Тайёр машина бўлгандан кейин белини қайиштириб мин, машиначига бор, ҳаммомга бор!..

Якшанба. Ҳозир саккиз кружка пиво ичдим. Уф, қимирласам қорним қулқиллайди. Майли, ўйнаб олай, буйруқ қўлимда, эртадан ишга чиқаман. Янги хўжайин, янги «Победа!» Ура!..

Душанба. Янги «Победа»га номер олдим. Хўжайинни ишдан уйга элтиб қўйдим. Хўжайин деган маъно шундоқ бўлса: қад-қомат, савлат... Машинада ўтиришини кўрсангиз, одамларга худди «кўчани мунча пашша босибди», дегандай қарайди.

Сешанба. Бозордан чоғроқ тандир олиб келдим. Хўжайиннинг қизи жуда шўх экан: тандирни ҳовлига қўйиб чиққунимча, сигнални дудулатиб турди; машинанинг эшигига нима биландир чизиб отини ёзибди. Қошки қисқароқ от бўлса — Пошшоҳон — бутун эшикни энлаб ётибди. Хўжайин кўриб индамади, кулиб қўя қолди.

Кечқурун Пошшоҳон билан келинойимни шаҳар айлантирдим. Бу хотин мунча озгин? Пишмай қуриган дастмолқовоққа ўхшайди. Лекин товуши жуда ўткир, ўзи жуда сергап экан.

Чоршанба. Пешингача тандир қурдим, кейин ўтин ёрдим, ёқдим. Пошшоҳон машинада ўтириб анор ебди — ҳаммаёқ расво... Келинойимга арз қилган эдим, у киши индамадилар.

Кечқурун хўжайин билан районга жўнадик. Кечаси соат икки яримда қайтдик. Енимдан ўттиз литр бензин олдим. Хўжайин кўпайтириб берар...

Пайшанба. Хўжайин билан Қозоғистонга бориб қўй олиб келдик. Қўй машинада маърамайди, дейишар эди, ҳаром ўлгур, йўл бўйи шунақа маърадики!.. Шаҳарга кирганимизда товуши яна ҳам очирилиб кетди. Икки жойда милиция менга хўмайиб қаради.

Енимдан яна ўн беш литр бензин олдим.

Жума. Қўйни машинага босиб келинойим ва Пошшоҳон билан яна районга жўнадик. Келинойимнинг холаваччалари ўғай ўғлини уйлантираётган экан. Кечаси машинада ётдим. Қорин оч.

Шанба, якшанба, душанба, сешанба. Биров кимсан демайди, машинага хўжайин Пошшоҳон бўлиб қолди. Жонимдан безор бўлдим.

Чоршанба. Қайтиб келдик. Хўжайин келинойим билан уришди, ишдан чиқиб бир ошнасниккига борди. Кечаси соат уч яримгача машинада ўтирдим, ётдим, ухладим. Икки марта милиция уйғотди. Соат уч яримда хўжайин чиқиб жавоб берди. Гаражга кетдим.

Пайшанба. Арафа. Катта гўристондаги бир қорига бир лаган чалпак элтиб бердим.

Жума. Келинойим билан Пошшоҳонни ҳайит қилдириб шаҳар айлантирдим. Енимдан қирқ литр бензин олдим.

Шанба. Ҳайит қилиб яна шаҳар айландик.

Якшанба. Хўжайин билан овга чиқдик. Текис жой бўлса, машина билан қуён овлаш ҳам қизиқ бўлар экан. Хўжайин тўртта ўқ узиб ярадор қилгандан кейин қуён қалин буталар остига кириб кетди. Мен кириб олиб чиқдим. Ўқ қуённинг чап сонига теккан экан, кечгача юриб бошқа ҳеч бир жонивор учратмадик.

Қайтишда бензиндан гап очиб чақа тўғрисида шама қилган эдим, хўжайин: «Қанақа нотавон шофёрсан, мендан пул сўрагани уялмайсанми?» деб уришиб берди.

Бу ёғи қандоқ бўлди, киракашлик қиламанми?

Душанба. Эрталаб хўжайинни ишга олиб боргани кетаётиб бутун шофёрлик умримда биринчи марта одам олдим, бировни вокзалга элтиб қўйдим. Бу одам битта уч сўмлик, иккита бир сўмлик бериб афтимга қаради. Бу қараш билан «шу басми» демоқчи экану, мен «қўлга тушдингми», дермикин деб юрагим шув этиб кетди. Пулни олиб чўнтагимга солдим,

лекин чўнтагимга пул эмас, янги тугилган кучукчани солгандай бўлдим: қўлим, чўнтагим, юзим, бутун вужудим алланечук нам, ёпишқоқ... Ҳаром!

Шу тахлитда бола-чақамнинг олдига бораманми?

Сешанба. Қуни бўйи худди ўғрига ўхшаб юрдим. Милициянинг афтига қаролмайман, йўловчига ҳуштак чалса ҳам, юрагим гуп-гуп уриб тўхтаб қоламан. Шу аҳволда бугун 140 километр йўл босдим.

Кечаси Пошшоҳонни ҳаммомга олиб бордим. Булар ҳаммомга нега алоҳида-алоҳида боради, ҳаммаси бирга борса бўлмайdimи?

Эски хўжайиннинг қадрига етмаган эканман.

Чоршанба. Келинойимга сомса олиб келгани бозорга тушган эдим, эшак арава орқага тисарилиб машинанинг чап қанотини пачақлади. Кечаси билан шуни тузатдим.

Пайшанба. Идорага кетаётиб хўжайин «райондан бир-икки юз кило пиёз олиб келгин», деди. Жуда аччиғим келди: саксон километрга бориб олиб келинадиган пиёзнинг килоси, ниҳояти, йигирма тийиндан арзон тушар экан. Орамизда гап қочди. Хўжайин у-бу деб ортиқча гап қилган эди, машинани шартта тўхтатдим, моторни ўчириб калитни қўлига бердим, тушдим-кетдим. Хўжайин ойнадан бошини чиқариб «бунақа қилгани ҳақинг йўқ», деганича қолаверди. Биладан, ҳақим йўқ, лекин ҳақ суриштирилдиган бўлса, мен ютқизмайман.

Эски хўжайинга учрайман, қайтиб ишга олмаса, бирон жойга жойлаб қўяр-ку!

1959 йил